

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXIV (LXIII)

5'2017

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРЕКТОР **НАДЯ КАЛЪЧЕВА**

КОРИЦА **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

ПРЕДПЕЧАТ **ВАСИЛКА СТЕФАНОВА**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 8,75. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 250

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент 9183 214; продажби 9183 216

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2017

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Александра Дипчикова
гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загорев
Веселин Тодоров
Виолета Цветкова
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
Ефросина Ангелова-Пенкова
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Зарев
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
д-р Марчела Борисова
ас. Милена Колева-Звънчарова
доц. д.и.н. Милкана Бошнакова
Петър Величков
проф. Роман Мотулски
Росица Кирилова
д-р Силвия Найденова
доц. д-р Тодор Чобанов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

Теория и практика 5–25	Александра Куманова Панорама на международната универсална библиография в дъгата на структурите на библиографознанието
26–31	Савина Цонева Дигитализация и представяне на фондове и колекции в Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово
32–36	Георги Бобев Подходи в процеса на дигитализация в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
37–45	Андрей Земсков Библиотеки и библиометрия: перспективы взаимного влияния
История на книгата 46–64	Анка Стоилова Участието на читателя в развитието на арабския ръкопис
История на библиотеките 65–68	Петър Величков Как бе основана Народната библиотека и история на сградите ѝ
Клуб „Писмена“ 69–70	Стефка Рангелова Писателят Милен Русков – първи гост на клуб „Писмена“ за новия сезон
Млади автори 71–80	Габриела Ангелова Същност и проявления на библиоклазмията
Събития 81–84	Христина Везирева, Любка Стоилова Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копието ли е?
Библиотеките по света 85–92	Райън Скиклуна Внедряване на две нови услуги в Университетската библиотека на Малта

Образование

93–101

Владимир КлючевБиблиотечная магистратура:
наши достижения и планы**Минало**

102–111

Александър Мошев

„Безписмени“ ли са траките?

112–127

Зекир РамчиловикМакедонија на картите на арапските
и персиските географи од средновековниот период,
со посебен акцент на делото на Идриси

128–129

Преиздаваме фототипно историята
на Националната библиотека

130–131

Библиографски справки

132–140

Ангелина Ставрева

Календар'2018

Панорама на международната универсална библиография в дъгата на структурите на библиографознанието

Интеграл на преподаването по вторично-документално информационно моделиране – хуманитарна библиография по подход

Александра Куманова

**Panorama of the international universal bibliography in
the arc of structures of bibliographical science**

**Integral of teaching in the secondary documentary modeling
– humanitarian bibliography by approach**

Alexandra Kumanova

Summary

In the article is given a complex of notions existing in the sphere of the humanitarian bibliography, according to the rizoma-reticular conception of the bibliographic science, approbated by the author during the last 20 years. The initial state of this conception consists in the fact that the bibliography presented /III/ a secondary documentary level of a large scale information modeling of the global multi-dimensional information space (= noosphere) establishing relations (between universe of documents and universe of readers) (*below* this level are situated a level of facts /I/ and a level of primary documents /II/; *above* it – reflecting them level of meta-systems /IV/ and a level of philosophical images /V/). The humanitarian bibliography is a humanitarian and scientific phenomenon of determination of reticular relations of the secondary documentary level of the infosphere $\equiv$ humanitarian bibliography *by approach* (when penetrating in the form of bibliographic information). Are given the bases of the historiography of the universal bibliography. All these secondary documentary sources are presented in a rhizomestructure built in a reticule section of the bibliographic information: documental (1); reader's (2); activity (bibliographic) (3); essential and specific (bibliographic science) (4); functional (5); content orientated (6) $\equiv$ humanitarian bibliography *by subject*; organization (7).

The bibliographic morphology is revealed determining the genesis of the world universal bibliography (3c. BC – 21c.). This chronological classification is based on the study in unity of more than 700 classification of the genres of

bibliography, bibliographic information, bibliographic activity, bibliographic works which are present in more than 5000 primary and secondary documentary sources in 20 languages during 18th – 21st century.

Key-words: bibliography, bibliographic information, information space, information environment, information modeling, bibliographic morphology, genesis of the world universal bibliography (3c. BC – 21c.) – information rose (chronological profile).

*Аз поставям моята дъга в облака,
за да бъде знак на (вечния) завет
между Мене и между земята.*

Битие (9:13)

Най-същественото за **явленията на библиографията** (вид библиография, библиографска дейност, библиографски указатели, библиографска информация, библиографски бази от данни) е ролята им да **свързват документите и читателите**. Тъкмо тази роля на библиографията осмисляме като нейна **същностна феноменологична особеност**.

Тази особеност на библиографията е и **планетарно, космично значима** (Сх. 1). В посочената схема се наблюдават във взаимодействие три модула: А. Информационното пространство; В. Хуманитарната библиография с орбитите на международните библиографски указатели (по концепцията на автора на тези редове [1]); С. Информационната среда (по концепцията на С. Денчев [2]).

Планетарното и космичното в случая се изразяват в **обхващането на библиографските явления, които сами обемат, заради тяхната взаимнообвързаност в единно системно цяло, света на документите и читателите**.

Универсалните по съдържание библиографски явления, посветени на естествената взаимосвързаност на документалната информация, са:

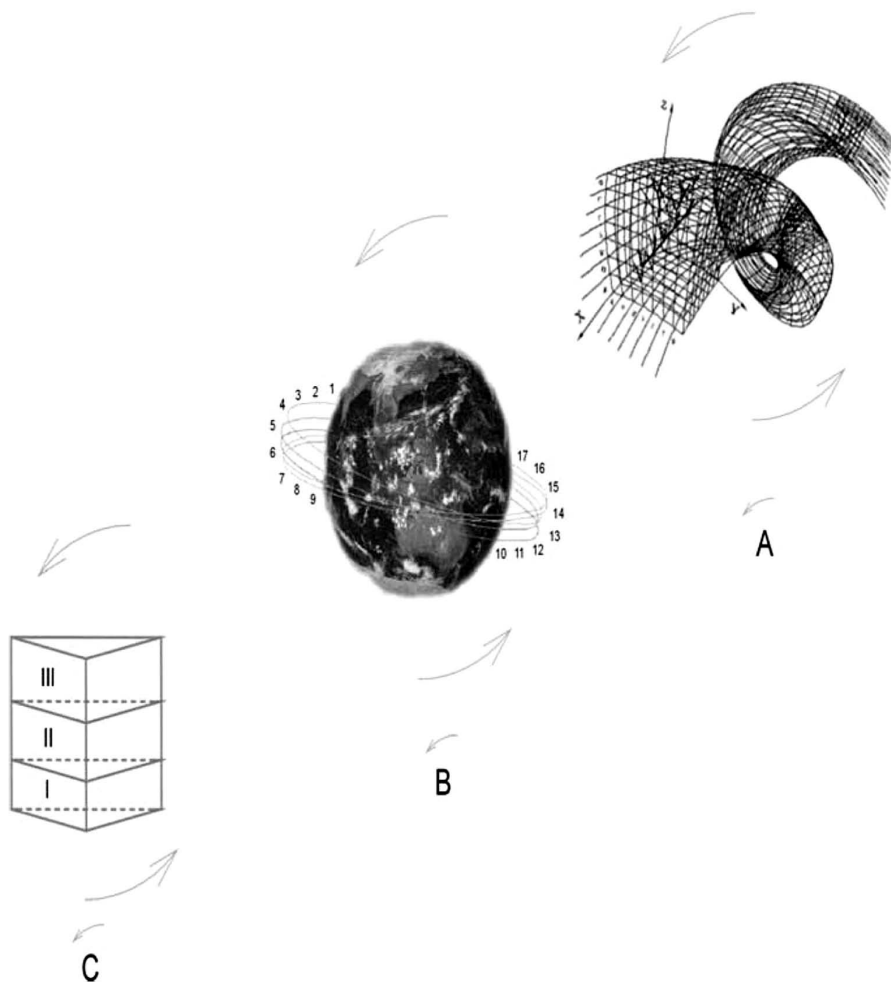
- **международни по своя обхват;**
- **хуманитарни по своя дух** [3].

Тук **хуманитарните и универсалните** начала са **съответстващи си, взаимно отразяващи се, тъждествени**.

С епохата на Ренесанса и нейната философско-ценностна система се утвърждава **философско-информационният модел на безкрайната вселена**.

Този модел витае във въздуха още в трудовете на учените от времето на Античността и Средновековието, но с идеите на хуманизма той рационално се налага като определящ духовния климат в интелектуалния свят – тенденция, която продължава до днес.

Моделът на безкрайната вселена е възпътен в **библиографска форма** – като **отражение в света на информацията, на идеята за безкрайната вселена на физическия свят**. Този библиографски модел е модел на **инфосферата** и се появява през XVI в. в библиографския труд *Пандекти* на швейцарския учен-енциклопедист **Конрад Геснер**. Неговата **енциклопедична универсална библиография** *Всеобща библиотека* (*Bibliotheca universalis*) (1545–1555 г.) е не само библиографски и биобиблиографски речник с аналитичен характер. Тя е и панорама на

Сх. 1. Епистемология на инфосферата. Визуализация

(А. Информационно пространство; В. Хуманитарна библиография (орбити на международните универсални библиографски указатели [3]); С. Информационна среда [2])

ръкописната и печатната книга към периода между XVI–XVII в. Изданието хвърля мост към новия енциклопедизъм и новия рационализъм на Новото време.

Този опит ни отвежда и към съвременните международни универсални библиографски указатели на XX–XXI в. [3]...

Но същественото в *Пандектите* (*Всеобща библиотека*) е това, че те са изградени в **универсалната форма на библиографията**, търсена и докосвана във времето, възкресявана далеч преди тях...

Универсалната форма на библиографията, кулминирала в *Пандектите*, е плод на вековно културно извайване...

Тя е истинско съкровище на човешката мисъл и творчество – като творенията

на ренесансовите художници Джото ди Бондоне, Леонардо да Винчи, Микеланджело Буонароти, Рафаело Санцио...

Тази форма е овековечавана в цяла верига от универсални по съдържание библиографски трудове, създадени във вид на реален свод на съществуващите документи...

Тя е въплъщение на човешкото намерение да се обхване универсалното знание, съдържащо се в трудовете на предшествениците и съвременниците на генерации учени през вековете...

Заради това наричаме универсалната форма на библиографията ХУМАНИТАРНА.

Чрез нея и библиографията изначално е ХУМАНИТАРНА ДЕЙНОСТ.

Продуктът на тази универсална хуманитарна дейност е ХУМАНИТАРНАТА БИБЛИОГРАФИЯ (модул В на Сх. 1).

ХУМАНИТАРНАТА БИБЛИОГРАФИЯ структурира в единство триадата на инфосферата: ДОКУМЕНТИ (Д) – БИБЛИОГРАФИЯ (Б) – ЧИТАТЕЛИ (Ч).

Във формата на универсалната библиография е въплътено ХУМАНИТАРНОТО ПОЗНАНИЕ ПО ПРЕДМЕТ (разглеждана област, сфера на дейност, която става средоточие на отразяваните в съответно библиографско явление на документи по съдържанието на включената информация).

Библиографоведската картина на библиографската информация, по предмета на която и да е област (тема, проблем...) на хуманитарното знание (история, психология, лингвистика...), може да се счита за вторичнодокументален предметен (съдържателен) контур на тази област.

През XX в. за първи път в историята на библиографията срещаме същинско системно-структурно извеждане по предмета на хуманитарната проблематика (в метасистемата на универсалното знание) в универсален библиографски указател от втора степен с международен обхват.

Това е първото ретроспективно библиографско издание, в което се отчитат текущи библиографски публикации за състоянието на общата ретроспективна международна библиография от втора степен към 20-те – 30-те години на XX в. *Index bibliographicus*:

- 1. изд.: Лига на нациите; Междунар. инст. за съвместно интелектуално сътрудничество. – 1925 г.;

- 2. изцяло прераб. и силно изменено изд. – 1931 г.: при участието на видния немски книговед, библиограф и библиотековед **Й. Форстиус** (Vorstius, J. /1894–1964 г.), ръководил Отдела на каталозите на Немската държавна библиотека в Берлин (1946 г.), професор в Института по библиотекознание при Хумболтовия университет в Берлин (1948–1963 г.), автор на класически библиографски трудове, сред които *Критически обзор на библиографската литература за 1929 г.*, продължен от него в изданието *Международна библиография по книгознание и библиотекознание, с особено внимание към библиографията за 1926–1940 г. (Internationale Bibliographie des Buch-und Bibliothekswesens mit besonderer Berücksichtigung der Bibliographie, 1928–1941).*

- 3. изд.: ЮНЕСКО. – Т. 1–2. – Т. 1: *Естествени науки и технология*; Т. 2: *Обществени науки, образование, хуманитарни изследвания.* – 1951–1952 г.

– дело на английския библиограф, биограф и преводач **Т. Бестерман** (Besterman, Th. /1904–1976 г./), който през 30-те години на XX в. преподава в лондонското училище за библиотекари, публикува множество работи по библиография; през 1942 г. е инициаторът да се организира Британският съвет на сводния каталог; явява се първият редактор на списание *Journal of Documentation* (London, 1945–); работи в ЮНЕСКО, занимавайки се с въпросите на международната библиография;

- 4. изд.: Междунар. фед. по докум. – Т. 1–2. – 1952–1964 г.

Именно от **3. изд. (ЮНЕСКО) на *Index bibliographicus* (1951–1952 г.)** – дело на **Т. Бестерман** – води началото си **обособяването на хуманитарната библиография по предмет като знаниев универсален комплекс от общия вторично-документален свод на информацията.**

Идеята за дихотомията в универсалното знание (**1. Естествени науки и технология; 2. Обществени науки, образование, хуманитарни изследвания**) е вкоренена в мозаичната концепция за систематизация на знанията, отразени в първично документалния поток чрез библиографски указател – ***British humanities index (BHI)* (1915–)** [3 – п. 4].

***British humanities index (BHI)* (1915–)** и днес е най-старият и актуален универсален вторичнодокументален източник на разпространяваната съвременна международна библиография, състояща се от сродни паралелно структурирани и разпространяващи се издания...

Подобна предметна (съдържателна) диференциация на знанието, редуцирано до **естественонаучно (и техническо знание)**, от една страна, и **обществени и хуманитарни науки**, от друга страна, намира отражение в съществуващото днес **електронно информационно моделиране на международната библиография от втора степен**, сред източниците на която са структуриращите **текущия поток на библиографските публикации с международно значение от 60-те години на миналия век**:

- *Abstracting services in sciences, technology, medicine, agriculture, social sciences, humanities* (Hague, 1965);

- *Abstracting services* (Vol. 1–2. – 2. ed. /Hague, 1969/).

Към изданията на **текущата библиография на библиографиите с международен обхват**, фундаращи описвания процес, ще причислим и:

- *Библиографски указател* (1938–), издаван от фирмата на Уилсън в САЩ, отчитащ универсалните и отрасловите пособия на европейските езици, предимно на английски; има годишна и многогодишна кумулация (1938–);

- *Библиографски съобщения (Bibliographische Berichte)* (Fr./M., 1959– . – разд. „Нови библиографски указатели“ на библиотечното списание *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (1954–).

Сред посочените **източници на съвременната библиографоведска картина на библиографската информация по предмет** е и **Световната библиография на библиографиите** (1939–1966 г.: 1–4 изд.) (Ил. 5) на **Т. Бестерман**.

Описаното позволява да се видят **четирите издания на Световната библиография на библиографиите** (1939–1966 г.) и **третото издание на *Index bibliographicus* (1951–1952 г.) на Т. Бестерман** като **основа на архитектурата на съвременната международна универсална библиографска информация.**

Международната универсална библиографска информация, проявяваща се като многообразна (в различни библиографски указатели), се заражда едновременно в няколко страни.

Тя се появява в лоното на различни културни традиции, но има единен **предметен (съдържателен) контур на знанието**.

Този контур е **универсален**, защото обхваща писмеността на всички векове и народи.

И дори тогава, когато е **ограничен от времето** (произведенията на писмеността на определена епоха, период, години) или **мястото** (национални, регионални, краеведски), или **съдържанието** (произведения на писмеността по една или друга област на знанието), този контур е като хоризонт, в който се събират проекциите на замислените като **универсални библиографски творби** (срв.: с определянето на „чистата“ библиография, направено през 1823 г. от немския класик на библиографията и архитект на библиосферата – инфосферата **Ф. А. Еберт** (Ebert, F. A. /1791–1834 г./) в неговата статия *Библиография*, публикувана в *Енциклопедията...* на Й. С. Ерш и Й. Г. Грубер).

Явявайки се в **услуга на науката** (израз на Ф. А. Еберт в предисловието към най-значителната му работа в областта на библиографията – *Всеобщия библиографски речник* /1821–1830 г./), като **продукт на духовната култура**, този контур на библиографията е **универсален** и, следователно, **хуманитарен**.

Очевидно е, че **формата на универсалната библиография**, изградена в международните универсални библиографски указатели, е и **проекция на линиите на други „разклонения“ на библиографията** – **отраслови, тематични, проблемни; национални, регионални...**

Тези „разклонения“ (отраслови, тематични, проблемни; национални, регионални...) са **ориентирани към универсалната библиография (като елементи към цялото на библиографската сфера) – инфосферата**.

Универсалната библиография има принципно системообразуващи свойства за инфосферата (Сх. 1).

Днес за **универсални** смятаме **библиографските указатели**, които отговарят на формулираното от приемника на Ф. А. Еберт – немския теоретик **Г. Шнайдер** (Schneider, G. /1876–1960 г./). В известните в цял свят *Ръководство по библиография* (1923 г.; 2–4 изд. тр.: 1924, 1926 и 1930 г.), както и в *Теория и история на библиографията*, 1934 г. и *Увод в библиографията*, 1936 г., Г. Шнайдер дава обхвата на **универсалните по съдържание библиографски пособия**.

Той се придържа към характерната и утвърдила се в хода на историческото развитие на библиографията линия, която е актуална и днес – **всеобщата интегрална интерпретация на библиографската област като системна естествено структурирана, естествено възникнала и постоянно трансформираща се цялост**.

В актуалната и днес представа на Г. Шнайдер за **библиографската сфера** са изведени:

- **универсалните библиографски указатели от втора степен** (библиография на библиографията = библиографски указатели, отразяващи вторичнодокументални трудове);

- **общите библиографски указатели с международен обхват;**

- библиофилските указатели;
- указателите, отчитащи инкунабулите;
- общите препоръчителни библиографски пособия и указателите на забранените издания.

Системообразуваща е ролята на универсалната библиография за инфосферата.

След характеристиките на приведените групи библиографски пособия, диференцирани за първи път в историята на библиографията по описания начин, който създава достатъчно **всеобхватна, всеобща – единна, пълна и ясна – диференцирана историко-културна представа за същностно-библиографските особености на отделните библиографски разновидности**, Г. Шнайдер привежда сведения за **изданията, които не са библиографски в тесния смисъл на думата**, но представляват **фундамента на всяка по-съществена (справочно-информационна) библиографска работа (от типа на универсалните библиографски пътеводители)**:

- общи печатни каталози на библиотеките;
- списания с обща тематика, имащи големи критико-библиографски раздели;
- общи енциклопедии.

Националните библиографски указатели на отделните страни са представени от Г. Шнайдер обособено – **по страни или техни групи, образувани по езиково родство**.

След тази библиографска разновидност следва друга – **библиографските указатели на периодичните издания**, сред които – и отразяващите статии, намиращи се в отбелязаните източници (**аналитични библиографски пособия**).

Г. Шнайдер отделя самостоятелно място на **библиографските указатели на някои, специализирани по вид издания (на:**

- различни общества;
- висши учебни заведения и училища;
- официални издания и
- публикации, издавани от „частни лица“, т.е. не се явяват издатели по професия;
- на книги, появили се на бял свят анонимно или под псевдоними).

Универсалната библиографска архитектура е финализирана от Г. Шнайдер с **биографичните речници – международни и национални по характер**.

Тази **макроструктура на универсалната вторичнодокументална форма** възприемат библиографите – съвременници и последователи на Г. Шнайдер.

В изграждането ѝ Г. Шнайдер отчита структурата, към която се движат архитектурите и на **библиографията от трета степен с международен обхват** (отразяваща съответните библиографски работи от втора степен).

Тези архитекти са американският библиотекар и библиограф **А. Г. С. Джозефсън** (Josephson, A. G. S. /1860–1944 г./) и датският библиограф **В. Грундтвиг** (Grundtvig, G.V. /1866–1950 г.).

Библиографският труд *Библиографии на библиографиите* (1901 г.) на **А. Г. С. Джозефсън** (2. прераб. и разшир. изд.: 1913 г.) е допълнен през 1903 г. от **В.**

Грундтвиг. Допълненията, направени от В. Грундтвиг, са отчетени от А. Г. С. Джозефсън в публикуваната през 1913 г. първа в историята универсална библиография от трета степен с международен обхват.

Брошурата *Библиографии на библиографиите* (1901 г.) на А. Г. С. Джозефсън е кристализация към началото на XX в. на определена потребност от специално справочно-библиографско пособие с международен обхват, отчитащо – в хронологичен ред – понякога снабдени с бележки, 156 разнородни библиографски работи от втора степен.

Статията *Мисли за библиографията* (1903 г.) на В. Грундтвиг – е отклик на работата на А. Г. С. Джозефсън, в която датският библиограф изтъква основните достойнства на американския първопроходец в библиографията от трета степен с международен обхват:

- да синтезира обзора на наличните към този момент указатели по библиография от втора степен с цел:

- - да организира, планира и координира библиографската дейност;
- - да изучи историята и теорията на библиографията;
- - да рекапитулира достиженията на библиографията в света, отделните страни, области на знанието, справочно-библиографската работа (1);
- да обособи посоките на историческото развитие на библиографията от втора степен (2).

В. Грундтвиг прави и допълнение на пропуснатите от А. Г. С. Джозефсън издания (3).

Типологическата класификация на изданията на библиографията от втора степен, направена от В. Грундтвиг, става програма за развитието на библиографията от трета степен на XX в., систематизираща (4):

1. общите ръководства и учебни пособия по библиография;
2. библиографските каталози на библиотеките;
3. общите обзори и резюмета в списанията и книгите;
4. периодичните обзори на текущата библиография;
5. националните и локалните библиографски указатели;
6. библиографските работи по отделни науки;
7. различните други библиографски работи.

Въведената типология е резултат на систематизацията на съществуващия свод от библиографски явления, включени в обсега на международната библиография от трета степен (5).

Приведен е списък на малко известни и рядко привличани към отчет библиографски списъци от втора степен (6).

Внедрен е терминът „библиография от трета степен“ (7).

Очевидно е магистралното значение за съдбите на библиографията от трета степен на метасистемната представа за нея на В. Грундтвиг, възприета от А. Г. С. Джозефсън.

Обзорът на библиографския паметник на А. Г. С. Джозефсън (1901 г.) – В. Грундтвиг 1903 г. – А. Г. С. Джозефсън (1913 г.), като първия универсален библиографски указател от трета степен, позволява да се заключи:

- метасистемните конфигурации на библиографиите от втора степен кло-

ният към определени сфери, области на човешката дейност, подобно на метасистемите на библиографиите от първа степен (религиозно-хуманитарната сфера на XVII в., например в труда на Ф. Лабе *Библиотека на библиотеките ...*, 1664 г.;

- метасистемните картини на библиографиите от трета степен включват в себе си принципно всички сфери, области на човешката дейност, имащи библиографско покритие (типологичната класификация на библиографските издания, отразена в статията на В. Грундтвиг и във 2. изд. на брошурата на А. Г. С. Джозефсън).

Макроструктурната роля на универсалната библиография, чието осмисляне като многостепенен феномен кристализира в **библиографоведската линия Ф. Е. Еберт–А. Г. С. Джозефсън–В. Грундтвиг–Г. Шнайдер**, се изразява в усилието да се обхване опитът на предшествениците в представянето на библиографската вселена в такива **библиографски явления**, чиято **форма** наричаме **универсална за архитектониката на инфосферата**, а творците ѝ – **нейни архитекти**.

Такива са:

- първообразите на универсалната, хуманитарната библиография в страните на Древния изток и класическа Гърция – *Таблиците...* на Калимах Александрийски, които са първият универсален свод на документите на цивилизацията, и тяхното допълнение *За таблиците на Калимах* на Аристофан Византийски;

- пособието по комплектуване на лични библиотеки на Херений Филон от Библос (ок. 64–141 г.) *За събирането и подбора на книги*;

- хронологичните биобиблиографски речници за „църковни писатели“ от края на IV и началото на V в.: *Книга за знаменитите мъже* на Йероним Стридонски и *Книга за църковните писатели* на Генадий Марсилски;

- „примерният каталог“ за духовно и светско четене (енциклопедия на учебното познание) *Наставления...* на Касиодор Сенатор (VI в.);

- минимализираните и допълнени универсални (хуманитарни) хронологични биобиблиографски речници за църковни писатели през VII в. (библиография на местни писатели) на Исидор Севилски и Илдефонсо Толедски;

- автобиобиблиографският списък на Беда Достопочтени, създаден на границата между VII–VIII в. в Англия;

- хронологичните биобиблиографски речници за църковни писатели в ранно схоластичната хуманитарна традиция през XI–XIII в. (религиозна хуманитарна библиография);

- светският универсален систематичен библиографски указател от средата на XIII в. *Книгозаконие (Библиономия)* на Ришар де Фурнивал с неговата индивидуалистична философска хуманитарна насоченост като предвестник на бъдещата ренесансова хуманитарна библиография;

- обединяващият чертите на светската училищна програма и систематичния подборен библиографски указател по латинска литература от края на XIII в.

Списък на много автори на Хуго от Тримберг – начало на вида на „отрасловата“ (педагогическа) хуманитарна библиография;

- азбучният биобиблиографски речник на Джон Бостън от Бъри *Каталог на църковните писатели* (началото на XV в.) – своден каталог на книжните фондове

на английските манастирски библиотеки и нова разновидност на религиозната хуманитарна библиография;

- примерният каталог на библиотеките в Италия през Ранния ренесанс – систематичният *Списък* от 30-те год. на XV в. на Томазо Парентучели – „библиографски канон на своето време“ и библиографско огледало на хуманизма на 40-те год. на XV в. и целия Ренесанс;

- печатният справочен отчетно-регистрационен хронологичен биобиблиографски речник *Книга за църковните писатели* на Йоан Тритемий, издаден през 1494 г. – хуманитарен библиографски паметник на вековете на схоластична образованост и хуманизма в Германия в навечерието на Реформацията;

- книготърговската библиография от края на XV до първата половина на XVIII в.:

- - обявите на книжари и печатари-издатели (Е. Ратдолт, А. Куне, А. Мануций) от края на XV до началото на XVI в.;

- - текущите панаирни библиографски указатели на Г. Вилер от 1564–1592 г. и неговите приемници в периода до първата половина на XVIII в.;

- - официалните текущи конфесионални панаирни указатели от втората половина на XVI до първата половина на XVII в.;

- - отчетните сводни систематични универсални панаирни указатели на Г. Вилер за 1564–1592 г., И. Клес за 1500–1602 г. и Г. Драуд за 1500–1625 г. ...

Енциклопедичната универсална библиография *Пандекти* – *Всеобща библиотека* (*Bibliotheca universalis*) на К. Геснер – като библиографски и биобиблиографски речник с аналитичен характер и панорама на ръкописната и печатната книга през XVI–XVII в., както се каза вече, – е ретроспективна и отчетно-регистрационна стратегия на международната универсална библиография, родена на границата на две епохи – Ренесанса и Ново време. *Пандектите* – **програма на международната универсална библиография на XVI–XXI в.**

След *Пандектите* на К. Геснер става възможна и появата на **универсалните библиографски указатели от втора степен с международен обхват.**

С тези библиографски указатели цяла плеяда библиографи се присъединява към архитектите на инфосферата, създаващи нейните форми:

- **ретроспективните универсални библиографски указатели от втора степен с международен обхват през XVII–XIX в.:**

- - Ф. Лабе (*Библиотека на библиотеките...*, 1664 г.);

- - А. Тейсие (*Каталог на автори, които описват в своите съчинения книжни каталози, библиотеки...*, 1686 г.);

- - Е. Г. Пеньо (*Универсален библиографски репертоар*, 1812 г.);

- - Ж. П. Намюр (*Палеографико-дипломатико-библиографска библиография, или Систематичен репертоар...*, 1838 г.);

- - Ю. Петцхолд (*Библиографска библиотека*, 1866 г.);

- - Дж. Сабин (*Библиография на библиографиите*, 1877 г.);

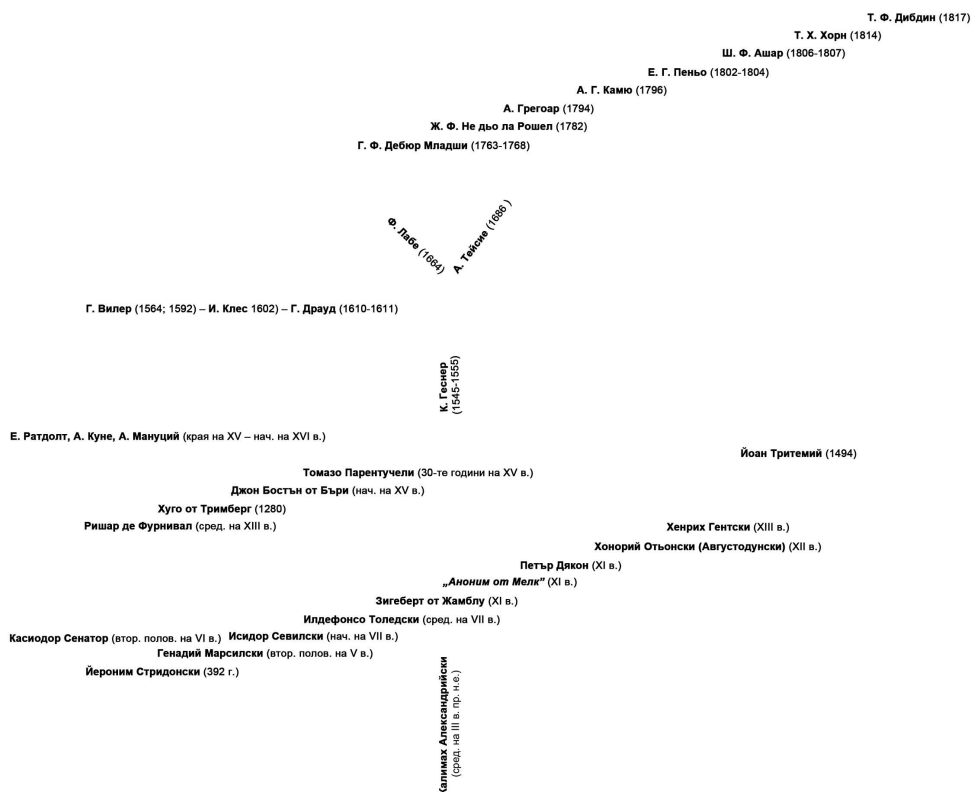
- - Л. Вале (*Библиография на библиографиите*, 1883; 1887 г.);

- - А. Стейн (*Ръководство по обща библиография*, 1897 г.).

- **ретроспективните универсални подборни библиографски указатели (пътеводители на литература) от втора степен с международен обхват през XX–XXI в.:**

Сх. 2. Информациона роза (Хронологичен профил)
(Генеалогия на универсалната библиография на планетата от III в. пр.н.е. до XXI в.)

Сх. 2.2. Фрагмент II

жатели) контур на библиографската картина на международната библиографска информация по хуманитарно знание, *цит. вече*:

- четирите издания на *Световната библиография на библиографите* (1939–1966 г.);

- третото издание на *Index bibliographicus* (1951–1952 г.) (Т. Бестерман)...

Очерталата се генеалогия на международната универсална библиография може да бъде представена графично във вид на Информационна роза (Сх. 2 – вж и фрагментите й 2.1, 2.2). **Тази хронологическа класификация** е базирана от изследването в единство на повече от 700 класификации на видовете библиография, библиографска информация, библиографска дейност, библиографски указатели, които битуват в над 5000 първично- и вторичнодокументални източника на 20 езика през XVIII–XXI в. [1].

Вкоренена в генезиса на формата на **ретроспективната универсална международна библиография** е нейната модификация в **текущи издания**, разпространявани днес като принципно различни орбити на трактуване на **международното и универсалното – хуманитарното – епистемологичното** в инфосферата (Сх. 1). Многообразието е това системно цяло на библиографията [3], чиито информацион-

ни пакети структурират основите на голяма част от съвременните библиографски бази от данни:

- излизащите еднотипни библиографски указатели на литература по хуманитарно знание и обществени науки с международно значение:

- - ... публикувани в САЩ:

- - - в състава на издания на **фирмите на Уилсън (Wilson)**:

- - - - *American humanities index (AHI)* (1975–);

- - - - *Humanities index (HI)* (1974–);

- - - - *Social sciences (SS)* (1974–);

- - - - *Social sciences index (SSI)* (1974–);

- - - - *Social sciences & Humanities index (SSHI)* (1907–1974);

- - - издавани от **Института за научна информация във Филаделфия (Philadelphia)**, на базата на които са построени множество автоматизирани информационни системи с международно значение:

- - - - *Arts & Humanities citation index (AHCI)* (1976–);

- - - - *Index to social science & Humanities proceedings (ISS HP)* (1976–);

- - - - *Social sciences citation index (SSCI)* (1974–);

- - ... излизащи в други страни:

- - - ... във Великобритания:

- - - - *British humanities index (BHI)* (1915–);

- - - ... във Великобритания и САЩ по програма на ЮНЕСКО, явяващи се международни по обхват гранични с хуманитарните области на знания по обществени науки:

- - - - *International bibliography of the social sciences* (1951–);

- - - ... в Швейцария (**Международна федерация на общества и учрежденията за изследвания на периода на Възраждането**):

- - - - *Bibliographie internationale de l'Humanisme et de la Renaissance* (1966–);

- - - ... в Русия (СССР):

- - - - *Новая литература по социальным и гуманитарным наукам* (1993–);

- - - - *Новая иностранная литература по общественным наукам* (1934–1992);

- - - - *Новая отечественная литература по общественным наукам* (1934–1992);

- - - ... в Испания:

- - - - *Indice Espacol de Humanidades* (1976–);

- - - ... в Япония:

- - - - *Japanese periodicals index (JPI): Humanity & Social science* (1948–);

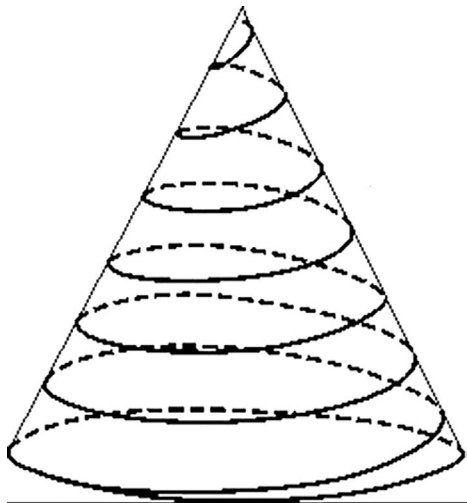
- - - ... в Индия:

- - - - *Index Asia: Ser. in Humanities* (1965–).

Вселената на универсалната хуманитарна библиография, която отразява света на документалната информация, е наблюдаема като хиперинформационен обект чрез **специално съоръжение**. Природата на това съоръжение е **мисловна (ментална)**. Обсегът на неговия обхват е в разбирането на формиралите се в хода на развитието на библиографската и библиографоведската мисъл **структури на библиографията** като нейни относително самостоятелни ментални образувания.

Тези структури пораждат **информационна мрежа** за обхват на библиографските явления – **ретикула** (лат.: reticulum – мрежичка).

Условните названия на тези структури са свързани със страните на библиографските явления, които се осветяват при особено прецизно разглеждане на материята:

Сх. 3. Структури на библиографията.
Фронтален вид (ретикула)

1. Документална структура.
2. Адресна (читателска) структура.
3. Същностна (библиографска) структура.
4. Видова структура (библиографоведска).
5. Функционална (целева) структура.
6. Съдържателна (отраслова; проблемно-тематична) структура.
7. Организационна структура (Сх. 3–4) [1].

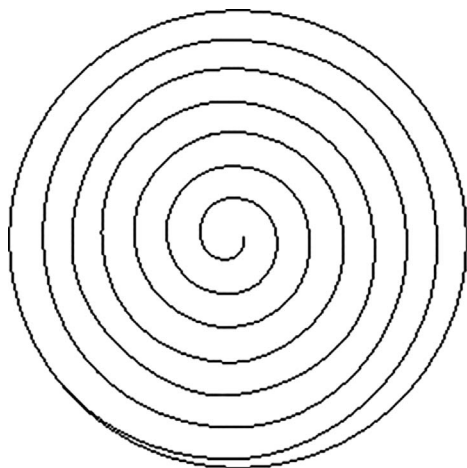
Информационната мрежа (ретикулата) на библиографията е библиографоведски инструмент за създаване, търсене, съхраняване и разпространение на библиографска информация.

Този инструмент съответства на самата **природа на библиографията**, която е:

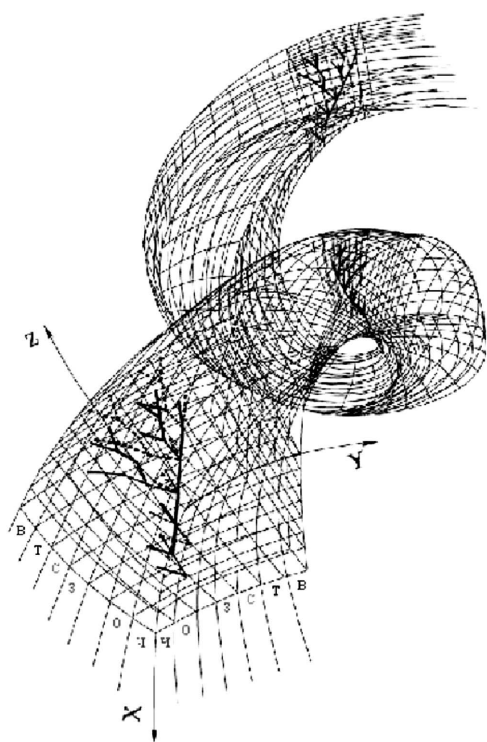
- поражда от **мисълта** (за систематиката на света на документите по идеите, вложени в тези документи);
- претворявана в **действие** (в процеса на библиографирането);
- структурирана от **мисълта и действието** (създаването на библиографската творба)...

Описаната същност на библиографоведския инструмент за обхващане на инфосферата е квинтесенция на **библиографията** и на науката, която се занимава с библиографията – **библиографознанието**.

В цялата история на библиографията този инструмент проблясва като сияеща **ДЪГА**, озаряваща мислите на архитектите на инфосферата. Тази **ДЪГА** сияе в техните творения и днес, когато ги докосваме, и чрез тях – пребиваваме в инфосферата... **ДЪГАТА-прибор (ретикула)**, поражда от структурите на библиографията – осветява връзките между библиографските явления. Тези връзки пораждат наблюдаема по всички вектори на културната вечност (минало /

Сх. 4. Структури на библиографията.
Вид отгоре (ретикула)

Сх. 5. Проекционни планове на структурната форма на емпиричните признаци на информацията в тримерно пространство (ризомата): Многомерна изометрия

Названието на този подход – аналогично на името на ретикуларния прибор от структури – е **РЕТИКУЛАРЕН**, а резултатът от обхвата на информационната реалност, постигнат чрез него, е **РИЗОМАТИЧЕН**.

Във формата на библиографоведските класификации (за библиографията) е въплътено **ХУМАНИТАРНОТО ПОЗНАНИЕ ПО ПОДХОД**.

В тях се разглеждат аспектите на отражение на информационната реалност като ризома – свързаност с други аспекти (чрез свойствата на съвпадане, противоположност, частично пресичане и т.н. на признаците и тяхното название).

Библиографоведската картина на библиографската информация по подход е тази, която се разкрива чрез проникване във **ФОРМАТА НА БИБЛИОГРАФСКИТЕ РЕАЛИИ** като неотделима част от инфосферата, нейна носеща конструкция.

За достигането до такъв синтез е нужна теоретико-методологичната платформа на **ретикуларната (мрежеста) методология на информационното моделиране (установяване на връзки между информационните явления)**.

ретроспекция/– настояще /текучество/– бъдеще /перспектива/) **информационна реалност–РИЗОМА** (*фр.* /rhizome/ *от старогр. и лат.*: rhizoma; *англ.*: rhizoma – корен, коренище; ствол, разклонение; *прен.*: род, поколение, раждане, произход) (Ж. Делюз, Ф. Гатари) (Сх. 5) като циклоида на времевата вечност. В ситото (израз: Т. Боров) на информационната **ризомата** – **естествено разклонено коренище от връзки с ментална природа** – е наблюдаема инфосферата като културно ноосферично цяло.

Ако **ДЪГАТА** – **ретикула** е светлинен сноп, то **РИЗОМАТА** – **естественото разклонение на информационните реалии** е рисунъкът от връзки в културната вечност на инфосферата...

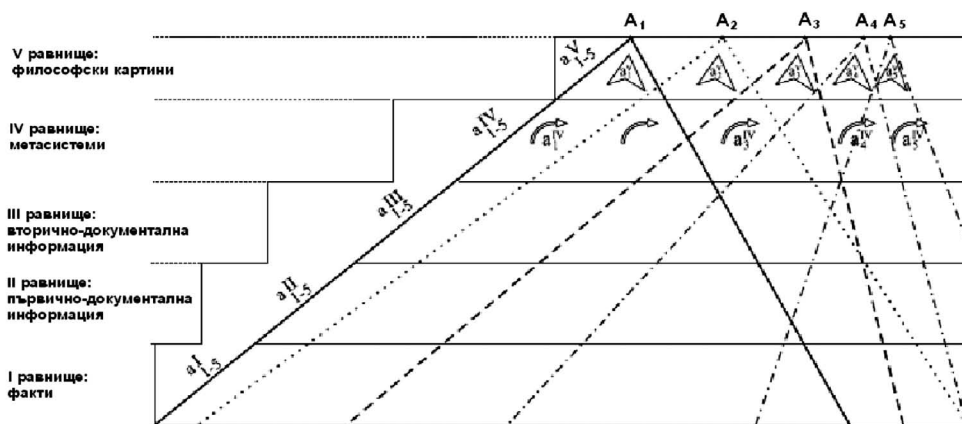
Така – чрез дъгата, която е **ретикула от структури** – универсалното хуманитарно знание може да бъде наблюдавано чрез библиографията не само по (хуманитарен) предмет на знанието.

Универсалното хуманитарно знание може да бъде установено, видяно, идентифицирано и **ПО ПОДХОД**...

Методологията на търсене, съставяне, съхранение и разпространение на библиографската информация показва дълбоко естествено съответствие между:

- 1. формата на библиографските реалии и
- 2. философските картини, изясняващи връзките между нещата в природата и обществото.

Описваната връзка се вижда добре във **фреймовото** (англ.: frame – решетка) (М. Мински) вертикално-решетъчно информационно моделиране по равнищата на връзки между нещата: ниво на фактите /I/; ниво на първичнодокументалната информация /II/; ниво на вторичнодокументалната информация /III/; ниво на метасистемите /IV/; ниво на философските картини на връзки между нещата /V/ (Сх. 6).

Сх. 6. Морфология на информационното пространство (Фрейм):
Полифония на концепциите

Подходът на **хуманитарната библиография дефрагментира универсалната хомеостаза** (гр.: homoios – подобен + stasis – „стоене“ – съвкупност от сложни реакции на библиографските форми, насочени към отстраняване или максимално ограничаване на действията на различни фактори на външната /за библиографията/ или вътрешната /за библиографията/ информационна среда по отношение на формирането им, нарушаващи относителното динамично постоянство на проява на вътрешната им структура) (**системно цяло**) на **вторично документалния свят**.

В генезиса от форми на универсалната библиография и в теоретичните библиографоведски построения (класификациите на библиографията) е скрито познанието на библиографската сфера в сравнително системно единство на изграждащите я явления.

Същинското **хуманитарно в хуманитарната библиография** съвсем не е предметният (съдържателният: дори **хуманитарният по предмет**) аспект на вторичнодокументалното знание, възплъщаван чрез нея, а **идеалната (реалната) свързаност на извежданите ментални структури на библиографската информация – интелектуалните и духовните свойства на инфосферата**.

Проблемът за **ИДЕАЛНИТЕ (МЕНТАЛНИ) СТРУКТУРИ НА БИБЛИОГРАФСКАТА СФЕРА (ХУМАНИТАРНАТА БИБЛИОГРАФИЯ ПО ПОДХОД)** – като вторично-документално равнище на изградената от много равнища инфосфера – е проблем на методологията на моделиране на инфосферата чрез ризома.

В ДЪГАТА, образувана от библиографските структури (1. Документална – 2. Адресна – 3. Същностна – 4. Видова – 5. Функционална – 6. Съдържателна – 7. Организационна), **ИНФОСФЕРАТА ЕСТЕСТВЕНО ВЪВЕЖДА В ДИАЛОГ СЪС САМОТО ИНФОРМАЦИОННО ПРОСТРАНСТВО, ПРЕОБРАЗУВАЙКИ ГО В КУЛТУРНА ИНФОРМАЦИОННА СРЕДА (Сх. 1).**

В ДЪГАТА, образувана от библиографските структури, всички вторичнодокументални форми (видове и типове библиография) са хуманитарни, защото са принципно установими връзките им с инфосферата.

...Да си припомним, че Ирида (Радуга – Дъга) (*златокрилата дева* – израз: Омир) – богинята, която известява – е символ на философията... Тя, питайки за същината, въвежда в диалог...

Обозначавана като ДЪГА, ретикулата на хуманитарната библиография се проявява като съобщение, средство на комуникацията, а не като правило...

Ретикуларното структурно съоръжение привежда придвижващия се в менталното поле от информационни връзки на ризомата към ориентирането му към културни посоки и пластове, които се разкриват в права пропорционалност на това, колко последователен, дълбок и проникателен е неговият собствен поглед да установява пътеки и магистрали в инфосферата.

Плодът на генезиса и теорията на формата на хуманитарната библиография по подход е **РИЗОМАТА НА БИБЛИОГРАФСКИТЕ ФОРМИ – знанието за тяхната свързаност.**

Тази ризома е създадена по библиографските структури – по ретикулата на библиографията. Мнемонично тези структури могат да бъдат обозначени с цветовете на светлинния спектър (червен – оранжев – жълт – зелен – небесносин – тъмносин – виолетов), защото символиката на цветовете е универсална...

Цветовете на светлинния спектър остават винаги и навсякъде основа на символната мисъл, съответстваща на седемте цвята на небесната дъга, в която окото различава повече от 700 отенъка – природен аналог на многообразието в именуването на библиографските форми: *Аз поставям моята дъга...* – Битие (9:13).

В заключението на това изложение ще се приведат неговата изходна система от определения:

Информационното пространство е област на функциониране (битие) на информационните реалии (в това число – и на библиографските), на техния: замисъл, концептуалност, протяжност, структурност, съвместно съществуване и взаимодействие. То не е готова, завършена, статична среда, а е идеално, ментално, семантично, интелигибилно зараждане на ноосферата, непрекъснато трансформираща се. В него продължава и се развива творческият информационно-комуникативен процес *чрез човека*.

Информационното моделиране е създаване, търсене, съхраняване, разпространение, филтриране, уплътняване, структуриране на информацията; установяване на връзки между информационните феномени, в това число и с различна природа (материална, идеална) и от различно естество (реалност, съзнание).

Формата на библиографската информация е цялостна обобщена представа за библиографските реалии (библиографските потребности, библиографската дейност, библиографската информация във всичките видове, библиографските системи), получена с помощта на *ретикуларния* начин за установяване на връзки в областта на библиографията, която е неотделима част от информационното пространство.

Хуманитарната библиография (*по подход*) е хуманитарно-научен културологичен феномен на установяване на универсални, епистемологични ретикуларни връзки на вторичнодокументалното ниво на инфосферата. Букв.: *англ.*: humanitarian bibliography; *възможни терминолог. еквиваленти*: разбираща библиография = *нем.*: Verstehende Bibliographie = *англ.*: understanding bibliography = ... интенционална (*лат.*: intensio – разширяване, разпространяване) библиография.

Библиографията е третото (III), вторичнодокументалното равнище на широкомащабното информационно моделиране в единното многомерно многостепенно информационно пространство (ноосферата). Това ниво е на установяване на връзки (между света на документите и света на читателите). *По-долу* от даденото ниво са разположени отразените от него: ниво на факти (I) и ниво на документи (II). *По-горе* от него са рефлектиращите му нива на: метасистемите на връзки между нещата (IV) и философските картини (V). Уточненията *тук „по-долу“* и *„по-горе“* имат условен смисъл и са принципно неприложими, защото самото информационно пространство е ментално явление в постоянно движение, то е нестационарно.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Куманова, А.** Введение в гуманитарную библиографию [CD-ROM] : Библиографоведч. исслед. : Курс лекций по общему библиографоведению : [Ч. 1–2] / Гос. высш. инст. библиотековедения и информ. технологий (Болгария), Санкт-Петерб. гос. унив. культуры и искусств (Россия). – Нов. изд. – София : Гутенберг, 2007. – [1358 с.] (42,1 MB).

Изд.: Загл. екран ; Етикет; Обложка. – Системни изисквания: Windows 98/2000/XP ; CD устройство. – Съдържа: 4 файла. – Дигитално изд.

Ч. 1. Философско-научоведческая картина гуманитарного знания. – Санкт-Петербург : ЛенНИИВодоканалпроект, 1995. – 252 с. : 24 сх., 3 табл. – Библиогр. 510 [250 нум. и 260 ненум.] назв. – Кн. е основа на Гл. II. Соотношение проблем гуманитарного знания и специфики библиографической информации о нем [от дис. изслед. на авт., 1996 г.]

1. изд. – Санкт-Петербург, 1995.

Ч. 2. Библиографоведческая картина гуманитарной библиографии. – София :

Гутенберг, 2005. – LXXIX, 417, DCIX с. : 3 граф. форми, 14 сх., 3 табл. – Библиогр. (1244 номер. и 865 неномер. назв. на 20 ез.) ; Показалци: системат.; предм.; ист.; геогр.; именен; на символите; на хуманит. измерения. – Кн. е основа на Гл. 1. Соотношение проблем систематизации и классификации знания и его отражение в библиографической информормации как интеллектуальной модели мира [от дис. изслед. на авт., 1996 г.]

1. изд. – София, 2005.

Публ. и във вид на ел. кн. в изд. „За буквите – О писменехъ“ (2012): <<http://www.sno.unibit.bg>>.

Вж и: Куманова, А. **Ризома на инфосферата : Морфология на библиографията : Генезис на световната универсална библиография : Теория на библиогр. форма : Учебник по общо библиографознание / Предг., рец. С. Денчев ; Обща ред., дейксис Н. Василев. – София : За буквите – О писменехъ, 2012. – 1–442, I–CCCLII, 443–534 с. : 350 ил., 59 сх., 22 репрод. – (Факлоносци ; IV). – Списък на цит. лит.: 1440 ном. назв. – Табл. на термините и понятията, използвани от евро-американските специалисти през XVIII–XXI в. за диференциация на библиогр. явления, имащи отношение към формата на библиогр. информация: 1180 назв. на 20 ез. – Именен показалец ; Географски показалец ; Показалец на заглавията ; Списък на съкращенията.**

2. **Денчев, С.** Информационна среда за трансфер на технологии = Information environment for technology transfer / Колеж по библиотекозн. и информ. технолог.; [Науч. ред.: Д. Христов]. – София: Изд. „З. Стоянов“, 2003. – 167 с.: [5] фиг.; [7] форм.; [1] табл. на идентификац. код. на нац. станд. – [Библиогр.: 292 ном. назв.: на кирилица: № 1–52; на латиница: № 53–292].

3. Прегледът на международните универсални библиографски указатели показва този свод:

1. **American** humanities index (AHI) : Vol. 1–. –New York : Wilson Co., 1975–.

2. **Arts& Humanities** citation index (AHCI) : Vol. 1–3 / Inst. for sci. inform. – Philadelphia (Pa.), 1976–.

3. **Bibliographie** internationale de l’Humanisme et de la Renaissance : [1–] / Féd. int. des soc. et inst. pour l’étude de la Renaissance. – Genève : Libr. Draz, 1966–.

4. **British** humanities index (BHI) / Issued by the Libr. Assoc. – London, 1915–.

5. **Dissertation** abstracts international : Sect. A–C. – Ann Arbor (Mi) : Bell & Howell Co., 1938–.

6. **Humanities** index (HI). – Bronx (New York) : Wilson Co., 1974–.

7. **Index** to social science & Humanities proceedings (ISS HP) : Category ind. ; Contents of proc. auth. ; Ed. ind. ; Meeting location ind. ; Permuterm sub. ind. ; Corporate ind. / Inst. for sci. inform. – Philadelphia (Pa.), 1976–.

8. **Indice** Español de Humanidades (IEH) : Span. bibliogr. of sci. journ. of soc. sci. and humanities : Ser. A–D / Inst. de Inf. y Doc. en Cienc.Soc. y Humanid., Centro Nac. de Inf. y Doc. ; C.S.I.C. – Madrid, 1976–.

9. **International** bibliography of the social sciences / UNESCO. – London ; Chicago, 1951–.

10. Japanese periodicals index (JPI) : Humanity of Social science / Nat. diet libr. – Tokyo, 1948– .

11. Social sciences (SS). – Bronx (New York) : Wilson Co., 1974– .

12. Social sciences citation index (SSCI) : An intern. multidisciplinary ind. to the lit. of the soc., behavioral and related sci. : Iss. in parts : Corporate address ind., Source ind., Permuterm sub. ind. / Inst. for sci inform. – Philadelphia (Pa.), 1974– .

13. Social sciences & Humanities index (SSHI) / Formerly : International index. – Bronx (New York) : Wilson Co., 1907–1974.

14. Social sciences index (SCI). – Bronx (New York) : Wilson Co., 1974– .

15. Новая иностранная [для СССР (России)] литература по общественным наукам : [Тек.] библиогр. указ. / Ан СССР. ИНИОН : Сер.: – Разн. гг. – 1992 : № 1–12. – Москва, разн. гг.– 1992.

16. Новая литература по социальным и гуманитарным наукам : [Тек.] библиогр. указ. / РАН. ИНИОН : Сер.: – 1993– : № 1–12. – Москва, 1993– .

17. Новая отечественная [советская] литература по общественным наукам : [Тек.] библиогр. указ. / АН СССР. ИНИОН : Сер.: – Разн. гг.–1992 : NN 1–12. – Москва, разн. гг.–1992.

Дигитализация и представяне на фондове и колекции в РБ „Априлов – Палаузов“ – Габрово

Савина Цонева

Digitization and Promotion of the Library Collections of “Aprilov - Palauzov” Regional Library of Gabrovo

Savina Tzoneva

Summary

The article presents the experience of the “Aprilov – Palauzov” Regional Library in the digitization, as well as attractive and modern ways of unconventional presentation of the rich book fund about local history. Modern librarians face the challenge of meeting the requirements of new generation readers by using attractive approaches to revealing the unique collections owned by the library. Presenting some of it on the Internet is one of the ways to display “treasures” from library funds to more users, attract new readers to the library, and encourage online use.

Key-words: “Aprilov – Palauzov” Regional Library, digitization, library funds.

Регионалната библиотека „Априлов – Палаузов“ съществува повече от 155 години. Тя е духовен правоприменик на първата българска обществена библиотека, създадена при Габровското училище през 1840 г., като част от нейния фонд и от личната библиотека на Васил Априлов полагат основите на градската читалищна библиотека през далечната 1861 г. Под различни имена – читалищна библиотека, Библиотека на странните ученици, Габровски клон на приятелската дружина, Народна библиотека „Априлов – Палаузов“, Окръжна библиотека и днес Регионална библиотека „Априлов – Палаузов“ осъществява основната си цел, записана в първия устав: *Да доставя на читалищната публика средства за прочитане, да подпомага българската книжнина и въобще да разпространява образование между народа в областта...*

Библиотеката съхранява значителна част от националното книжовно наследство – 6 ръкописа, 391 заглавия старопечатни книги на български език (в 729 екз.), около 1500 тома старопечатни книги на други езици и 15 заглавия възрожденски периодични издания до 1878 г.; 20 000 тома книги и 482 заглавия списания, вестници и юбилейни листове от периода 1878–1944 г. Тези обекти на книжовното културно-историческо наследство поради влиянието на времето, физическото си

състояние и ограничения режим на ползване остават недостъпни за широката общественост, както и за изследователи и специалисти.

Опазването и популяризирането на книжовното културно-историческо наследство е приоритет в политиката на Европейския съюз и през последните години много библиотеки се възползват от различни възможности за финансиране на проекти за дигитализация и представяне на фондовете и колекциите си.

Дигитализацията е процес на конверсия (трансформация) на информация на аналогов носител (текст, звукови и видеосигнали и др.) в дигитална форма с помощта на електронни устройства (специализирани скенери и др.). Това позволява информацията да бъде обработвана, съхранявана и предавана в дигитална среда чрез компютърни мрежи, сателит, интернет, социални мрежи и пр. до потребителя независимо от неговото местоположение. Основните цели на дигитализацията са запазване на аналоговите информационни ресурси и дълготрайното им съхранение под формата на дигитални копия, както и осигуряване на достъп до тези копия чрез дигитални устройства и мрежи и събирането им в дигитални библиотеки.

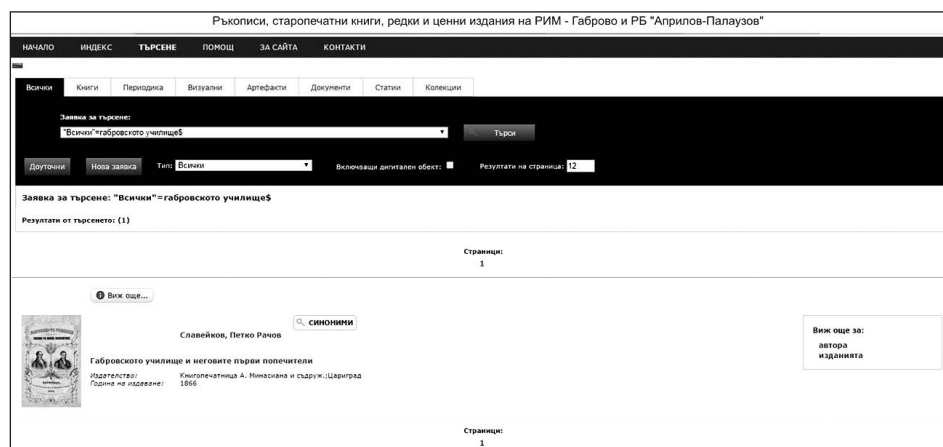
Дигитализацията на редки и ценни издания предполага отпадане на необходимостта от физически контакт със старопечатните книги и ръкописи, като едно временно с това се разширява кръгът от български и чуждестранни потребители, които се интересуват от ръкописното и печатно културно-историческо наследство на България и осигурява лесен, бърз и неограничен достъп на потребителите чрез интернет. Други предимства са неограниченото пространство за съхраняване, лесното намиране на информация, възможността за използване от много потребители едновременно и не на последно място намаляване на разходите за поддръжка.

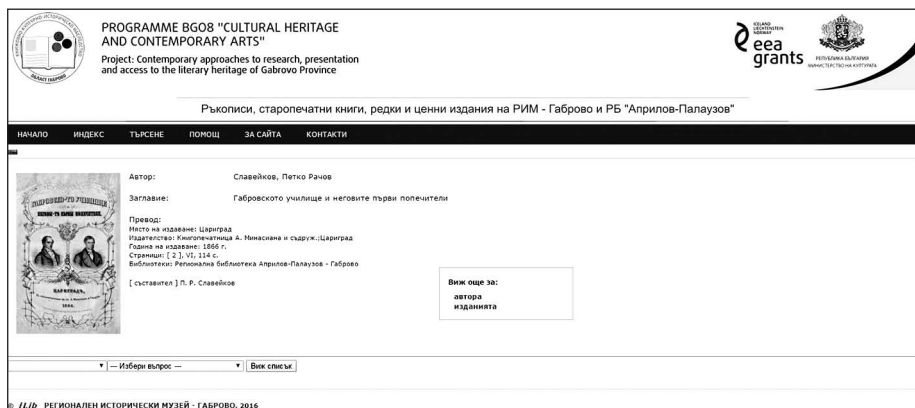
Първите стъпки в дигитализацията направихме като партньори в проект „Дигитална библиотека на ценни информационни ресурси с местен характер за области Велико Търново и Габрово“ през 2013 г., а първият сериозен проект за дигитализация в габровската библиотека беше **Разработване и внедряване на информационен онлайн портал „Дигитална библиотека „Габровски периоди-**

чен печат“ и отпечатване на справочно-библиографско издание „Габровски периодичен печат 1872–2014“, финансиран по програма „Култура“ на Община Габрово. Местните периодични издания са уникална част от писменото културно-историческо наследство на град Габрово и тяхното представяне в дигитална библиотека осигури както физическото им опазване, така и показването им пред широк кръг потребители. Дигиталната библиотека „Габровски периодичен печат“ съдържа съхраняваните в библиотеката местни периодични издания до 1944 г. пълнотекстово и със съответните библиографски описания. Чрез този проект предоставихме лесен, бърз и неограничен достъп чрез интернет на потребителите в удобно за тях време и независимо от тяхното местоположение до библиографска информация и пълнотекстови масиви на вестници, списания, бюлетени, единични и юбилейни листове. Освен това по проекта беше издадено и справочно библиографско издание, обхващащо 354 броя местни периодични издания. Този проект се оказва изключително успешен, както показва непрекъснати интерес на потребителите към него – към днешна дата сайтът има над 170 000 посещения – <http://e-lib.libgabrovo.com>

Проектът **Съвременни подходи за проучване, представяне и достъп до книжовното културно-историческо наследство на област Габрово** бе реализиран през периода 2015–2016 г. от Регионалния исторически музей – Габрово, в партньорство с Регионалната библиотека „Априлов – Палаузов“ – Габрово. Проектът е финансиран чрез Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство по програма БГ08 „Културно наслед-

ство и съвременни изкуства“, мярка 2 „Документиране на културната история“ на обща стойност 199 884 евро.

В библиотеката беше изграден Дигитален център със скенер Bookeye 4, който може да сканира материали с формат до A2+. Обособени бяха две работни места с достъп до специализиран софтуер, с който се обработват дигитализираните страници, а част от персонала е обучен за работа със специализирания софтуер за въвеждане на библиографско описание и създаване на електронен каталог e-Lib/i-Lib. Дигиталната библиотека предоставя максимално широк достъп през интернет, като предлага възможности за търсене по ключови думи и категории, както и индекс с имена на автори, заглавия и други. Дигитализирани са всички старопечатни издания на български език, притежавани от библиотеката, като работата продължава и в момента с изданията на други езици – <http://kin.libgabrovo.com>

Младият екип на отдел „Краезнание“ в габровската библиотека предложи и разработи атрактивни и модерни начини за нетрадиционно представяне на богатия краеведски фонд:

Проектът **Познатото и непознатото Габрово: на фокус** беше съфинансиран по програма „Култура“ на Община Габрово за 2015 г. Основната му цел беше по-

пуляризиране на архитектурното и културно-историческото наследство на Габрово сред местната общност и потребителите на интернет в страната и чужбина чрез създаване на електронен масив от снимков и фактографски материал.

С помощта на доброволци по девет маршрута бяха посетени и заснети паметници, сгради, чешми и други обекти, допълнени с кратък текст от информационните масиви и картотеките на отдел „Краезнание“. Беше изработен виртуален албум (виртуална разходка) на сайта на библиотеката и на е-носител, който подарихме на габровските учебни заведения. Повече информация на: <http://gabrovo.libgabrovo.com/page/bg-leftmenu/poznatptp-nepoznato-gabrovo-na-fokus.php>

Друга интересна идея на колегите е под-борното представяне на откъси от публикации в периодичния печат, наречена „Изрезки от миналото“. Ежеседмично се акцентира върху статии, реклами, афиши от страниците на периодичния печат. Сайтът е обвързан

с Дигиталната библиотека „Габровски периодичен печат“. При публикуване на изрезка от вестници или юбилейни и единични листове до 1944 г. се добавя и препратка към изданието в дигиталната библиотека. Така потребителите могат да видят целия брой, годишнината и цялото течение на заглавието на адрес <https://libgabrovo.wixsite.com/izrezki>

Добри резултати дават и опитите на библиотекарите от отдела да представят важни за региона годишнини на личности и събития по начин, който привлича интереса на по-младото поколение, чрез т.нар. „Виртуални изложби“. Това става чрез платформи, включващи свободен онлайн достъп до библиографии, пълнотекстови ресурси и илюстративен материал. През последната година бяха подготвени следните интересни изложби – виртуална изложба, посветена на 170 години от рождението на Райчо Каролев; изложба, посветена на 140 години от обявяване на Априлското въстание в Габровския край и 140 години от смъртта на Цанко Дюстабанов, Еким Цанков, Иван Поппетков и Тотю Иванов; интернет платформа, посветена на ежегодните национални чествания на Шипченската епопея и др. Една от най-ценните виртуални изложби, посветена на 140-годишнината от рождението на библиографа акад. Никола Михов може да разгледате на адрес <http://libgabrovo.wixsite.com/nikola-mihov>

Освен библиотекарите от отдел „Краезнание“ целият екип на библиотеката работи за атрактивно представяне на фондовете и колекциите. Колегата от отдел „Изкуство“ също подготвя различни виртуални изложби и представяния на художници, музиканти и композитори, като включва музикални откъси от произведенията, репродукции и разбира се, притежаваните от библиотеката издания по темата. В Детския отдел се изработват презентации по различни интересни теми

за популяризиране на справочниците и енциклопедиите, игри и различни занимания, свързани с четенето. На уебсайта на Регионалната библиотека „Априлов – Палаузов“ периодично се публикуват електронни брошури по различни теми – например по темата „Зелена библиотека“ и др. Доброволците на библиотеката вече втора година организираха флашмоб „Как докато четем, растем“, част от Националния маратон на четенето. Всички събития се споделят и на страницата на библиотеката във Facebook и достигат до широк кръг потребители.

Съвременните технологии създадоха възможност за много по-широк и ефикасен достъп до библиотечните ресурси и колекции, опазването и представянето им. Съвременните библиотекари са изправени пред предизвикателството да отговорят на изискванията на потребителите си (читателите от новото поколение) чрез използването на атрактивни подходи при разкриването на уникалните колекции, притежавани от библиотеката. Представянето на част от тях в интернет пространството е един от начините да се покажат „съкровищата“ от библиотечните фондове пред повече хора, да се привлечат повече читатели в библиотеката и да се насърчи ползването онлайн.

Подходи в процеса на дигитализация в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Георги Бобев

Approaches to the Digitization Process at “St. St. Cyril and Methodius” National Library

Georgy Bobev

Summary

This article examines briefly the approaches and challenges in digitization of cultural heritage housed at “St. St. Cyril and Methodius” National Library.

Key- words: “St. St. Cyril and Methodius” National Library, digitization, cultural heritage.

В нашето съвремие, от една страна, сме заливани постоянно с информация, а от друга, бързото и лесното намиране и обработка на значително количество информация са решаващи за успеха във всяка сфера на живота. В тази среда библиотеките се променят, за да отговорят на новия начин на мислене. Най-естествената промяна е прехвърляне на информацията в цифров формат и създаване на дигитални библиотеки.

Дигиталната библиотека можем да определим като виртуално управлявана колекция от дигитални материали. Тя има следните **предимства**:

- **Без времеви ограничения** – осигурява достъп по всяко време на денонощието до по-богат набор от материали за по-кратко време от традиционните библиотеки.

- **Структуриране на информацията** – читателят лесно може да премине от каталога към определена книга, оттам да отвори определена страница и т.н.; системите, с които дигиталната библиотека разполага, ще покажат мигновено резултатите от търсене по различни критерии.

- **Достъпност** – дигиталната библиотека е достъпна чрез интернет от всяка точка на света, от офиса или дори в парка от лаптопа или таблета.

- **Количествените ограничения са преодоленни** – един ресурс от дигиталната библиотека може да бъде използван от много потребители едновременно.

- **Опазване и консервация** – могат да се направят точни копия на оригиналите, без ограничения в бройката; достъпни са ръкописни и други документи от книжовното ни наследство, които не могат да бъдат ползвани от потребителите на библиотеките.

- **Необходимо място за съхранение** – дигиталната библиотека притежава неограничено пространство за съхраняване на електронните книги.

- **Свързаност между библиотеките** – всяка една дигитална библиотека може лесно да осигури връзка между собствените си ресурси и тези от други цифрови библиотеки.

- **Разходи** – в сравнение с поддържането на традиционната библиотека, разходите за една цифрова библиотека намаляват във времето.

Дигитализацията е процес, включващ последователност от конкретни дейности като изготвяне на краткосрочни и дългосрочни планове, подбор на библиотечните документи, изработване на дигитални копия и създаване на метаданни, дългосрочно съхранение и опазване на дигиталните масиви, осигуряване на траен достъп до дигиталните обекти. Разбира се, независимо от общите принципи за дигиталните библиотеки, всяка конкретна библиотека носи своята уникалност.

Уникалността на Дигиталната библиотека в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) е, че **опазването и достъпът до националното книжовно наследство са приоритет**. Условието, които определят този приоритет, са:

- Притежава всички видове документи, определени от ЕК като книжовно културно наследство.

- В библиотеката се съхраняват уникални чуждоезикови колекции, съдържащи сведения за българската история и култура – османотурски, арабски, персийски, гръцки и др.

- Тук се намират най-големите по обем колекции на книжовното наследство, включително най-често търсените продължаващи издания за периода на Възраждането и след Освобождението.

- Националната библиотека притежава уникална колекция от архивни документи, свързани с Освобождението на България и изграждането на новата държава, с освободителните борби на българите в Македония и Одринско, с политически личности, включително представители на българската емиграция след Втората световна война и мн. др.

- Притежава уникална колекция от портрети и снимки.

- Притежава колекции от редки и ценни графични и картографски издания.

В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ създаването на дигитално съдържание, неговото управление и ниво на достъпност се организират от служителите на отдел „Дигитална библиотека“. В дигиталния център са централизирани процесите по сканиране и архивно съхранение.

Критериите за подбор на документи включват:

- **Читателското търсене и обществен интерес.** Интензивността на използване е от голямо значение при селекцията за дигитализация. Подбират се най-често използваните документи, определени след проучване на потребителското търсене. В профила влизат ценни документи с висока интензивност на използване, документи, трудни за използване поради нестандартните си размери (карти, планове, чертежи и др.) и др.

• **Уникалността на оригинала.** При подбора на документите се дава приоритет на: особено ценни, уникални и много стари документи с реликвена стойност; документи по значими теми и събития от българската история.

• **Физическото състояние на материалите** и нуждата от опазване на оригиналите чрез създаване на дигитални версии като алтернативи за ползване. Приоритетно се дигитализират ценни документи в лошо физическо състояние и такива, за които липсват качествени и достъпни аналогови копия или текстови транскрипции.

• **Разкриване на фонда на Националната библиотека в пълнота.** Фондът на НБКМ е изключително богат и в него се съхраняват различни по вид документи. Цели се баланс при разкриването им. Този факт се взема предвид при подбора на документите за дигитализация, като се полагат усилия да се постигне баланс при разкриването на разнообразието. Критериите за подбор се прилагат комплексно в тяхната взаимовръзка.

Работният процес при дигитализация се характеризира със следните стъпки:

1. Приемане на документите за сканиране – опис в приемно-предавателния регистър.
2. Стартиране на работен проект за сканиране с различни специфики според видовете документи.
3. Осъществяване на качествен контрол върху мастър файлове (в tiff).
4. Повторно сканиране на файловете, в които са констатирани грешки или неточности.
5. Визуална проверка.
6. Корекция на изображенията в специализиран софтуер за обработка на изображения (Photoshop). Целта е да се минимализира големината на файловете, чрез изрязване на излишното съдържание от рамката, което не е носител на информация.
7. Създаване на производни файлове (jpeg) за публикация в дигиталната библиотека, отново чрез специализиран софтуер за обработка на изображения.
8. Финална проверка и организация на файловете в сървърите за архивно съхранение.
9. Публикация на дигиталните обекти в специализирания софтуер, съпътствана с автоматизирано създаване на административни метаданни.
10. Създаване на описателни метаданни от съответните отдели на НБКМ.

Висококачествената дигитализация е свързана с експлоатацията на специализирана техника. Нашият дигитален център разполага с четири професионални букскенера, закупени по проект BG0046 „Дигитализация и запазване на писменото наследство на България“, реализиран с финансовата подкрепа на Исландия, Лихтенщайн и Норвегия чрез Финансовия механизъм на ЕИП. Към всеки скенер има прилежаща компютърна конфигурация, закупена по същия проект. Налични са следните скенери: един цветен скенер, DigiBook Superscan A0; 3 броя цве-

тен скенер с везни CoriBook, формат A2. Възможно е сканиране на различен вид книжни издания, ръкописи, документи, фотографии, плакати, афиши и др. голямоформатни издания.

Оптимизация на работата с предоставяните колекции от дигитализирани обекти

Основните задачи, които стоят пред Националната библиотека, касаят използваемостта на дигиталните ресурси и по-пълноценното им оползотворяване. За удобство те са обобщени в следните групи задачи:

- **Съхранение.** Понастоящем за различните видове библиотечни документи се създават библиографски записи в електронния каталог COBISS.BG. Данните се съхраняват на сървъри извън България.

- **Извличане и достъп.** Електронният каталог на дигитализираните обекти съдържа предварително определен набор от метаданни, предопределени от структурата на базата от данни, в която те се съхраняват, т.е. според предварително определен обхват и формат.

Значителен компромис се прави и с бързината на индексирание и показване на резултатите по страници – при прости заявки върху по-голяма част от базата или при заявки с по-сложно търсене. Липсва гъвкавост на търсене – например търсене по сходство и автоматично „препоръчване“. Затруднено е създаването на връзки между ресурса и информацията в други сайтове.

- **Свързаност.** Достъпът по същество е от затворен тип, защото не се осигурява машинна читаемост. Това затруднява свързването и използването на дигиталните ресурси и извличането на нови знания. Например читателят във Френска библиотека или в някоя регионална българска библиотека не може да разчита на локална търсачка, за да открие подходящи документи и записи в НБКМ, както и обратно.

За решаването на тези и други проблеми в момента работим по смяна на софтуера за споделяне на дигитализираните ресурси. **Стремим се и към реализирането на един мащабен проект** за Националната библиотека като основа за бъдещото развитие и за развитието на всички библиотеки в страната. С него се цели осигуряване на технологичния механизъм за изграждане на услуги, които да свържат дигиталните ресурси на библиотеките.

Предстои реализация на решение за съхранение и достъп чрез репрезентирание на данните в RDF формат. RDF технологиите превъзхождат досегашните начини за съхранение и представяне на данните с достъпност, бързина и качество на услугата. Репрезентирането на метаданните за всеки библиотечен ресурс в RDF стандарта (най-удобният метод за интеграция на данни от хетерогенни източници) позволява едновременно представяне на ресурса като уникален идентификатор и уебадрес за индивидуална HTML страница, описваща ресурса. Това решение би позволило по най-бърз и икономичен начин ресурсите да бъдат свързани и с външни източници, което ги обогатява с връзки, които не са зададени предварително. Технологии с отворен код се използват от редица информационни гиганти. В Германия например започва внедряването на технология на базата на Linked Data от

2010 г. и вече всички дигитализирани ресурси минават през тази услуга. Френската национална библиографска организация също изгражда проект, с който обединяват ресурси, дигитализирани в различни формати, в един общ репозитори.

Такава е и целта на решението, което се надяваме да внедрим в Националната библиотека. То ще включва и уебпортал за централизиран достъп до ресурси от останалите български фондове. **Очакваните предимства и ползи на подхода са:**

- Съхранението на информацията в RDF осигурява възможности за ползването на данните гъвкаво, т.е. ще се позволи имплементирането и използването на данните в редица нови приложения.

- Решението се базира на един добре дефиниран международен стандарт – W3C за моделиране на знание, който значително разширява съвместимостта и експорта към няколко машинночитаеми формата.

- Огромно предимство на предложеното решение е, че се ползва стандартен, гъвкав език за заявки.

- Това е директно четим ресурс и значително ускорява търсенето, достъпа, актуализацията, която се случва в реално време.

- Постигат се значителни икономии по отношение на разхода за съхранение и поддръжка както по отношение на хардуерно обезпечаване, така и по отношение на човешки ресурси.

- Значително се подобряват функционалност и индикатори като скорост на търсене, визуализация и възможност за четене и др.

- Данните са „преносими“ по дефиниция и могат да се ползват едновременно от множество различни решения, включително и за обмен, дообогатяване или сравнение с външни организации.

- Позволява намирането на свързани и сходни документи и произведения, препоръчването на допълнителни ресурси и по-добро ориентиране на потребителите.

- Решението ще бъде изградено с помощта на компоненти с отворен код.

- Данните могат да бъдат предавани, без да се налага да се пише и използва допълнителен код за преобразуване на формати от един в друг език или структура.

Може би най-важното предимство на предложеното решение е неговото гарантирано бъдеще. Решението ще позволи работа с Linked Data, което е залегнало и в стратегиите за развитие на ЕС.

Библиотеки и библиометрия: перспективы взаимного влияния

Андрей Земсков¹

Libraries and bibliometrics: the prospects of mutual influence

Andrey Zemskov

Summary

Bibliometric indicators (publication activity, the level of citation, etc.) have become an essential element of quality assessment of the work and efficiency of scientific research of individual scientists, research groups and countries as a whole. They are taken into account when ranking universities in awarding grants and the decision on the promotion of a scientist or a tenure extension. At the same time there are limitations on their use. This article briefly outlines the main techniques of scientometrics – expert evaluations, classical bibliometrics, bibcitations, altmetrics, traditional library statistics. The author emphasizes the important role of libraries in collecting and analyzing scientometric data and believes that the study of logfiles of library servers will be a very promising method.

Key-words: scientometrics, bibliometrics, altmetrics, electronic documents, electronic catalog, remote access, logfiles.

Наукометрия и ее часть – библиометрия, зародились в середине прошлого столетия в основном с целью уточнения библиографических данных. В последнее время библиометрические показатели (публикационная активность, уровень цитирования и т.д.) стали одним из основных элементов оценок качества работы и эффективности научных исследований отдельных ученых, научных коллективов и стран в целом. Библиометрические показатели учитываются при ранжировании университетов, при выдаче грантов и решении о продвижении по службе данного ученого или продлении контракта с ним. Библиометрия полезна при учете размаха ведущихся исследований и определении групп ученых, занятых смежными проблемами. В то же время широковещательные заявления о возможности определения трендов развития и прогнозе будущих направлений роста научных исследований мне представляются несколько оптимистическими. Библиометрия

¹ Андрей Ильич Земсков – кандидат физико-математических наук, ведущий научный сотрудник Государственной публичной научно-технической библиотеки России (1990–2006 гг. – директор этой же библиотеки), доцент Московского государственного института культуры. Автор более 100 публикаций и нескольких книг по электронным библиотекам, авторскому праву, библиометрии.

отнюдь не основа для прогнозирования, а всего лишь запоздалые следы, обнюхивание следов. Известные мне инновации – пенициллин, компьютеры, мобильные телефоны, бозон Хиггса, высокотемпературная сверхпроводимость, дроны, поисковые машины, социальные сети и т.д. – это все не результат библиометрического прогнозирования. И даже там, где оправдались предсказания писателей – фантастов (Ж. Верн, Айзек Азимов, С. Лем), говорить о научном прогнозировании не приходится.

Когда сторонники библиометрических методов утверждают, что им удалось добиться объективных количественных оценок, не следует забывать, что практически все количественные оценки в основе своей имеют позицию субъектов (экспертов, референтов и редакторов статей, просто специалистов, авторов цитирующих публикаций). Что добавилось в последнее время – массовость данных, умелая обработка (статистика), расширение круга привлекаемых к оценкам лиц и конечно, активная пропаганда значимости этих методов. Но все равно это сумма субъективных мнений массы конкретных людей.

Рассмотрим основные методики наукометрии:

1. Экспертные оценки.
2. Классическая библиометрия.
3. Бибцитирование.
4. Альтметрики.
5. Библиотечная статистика. Традиционный вариант.
6. Библиотечная статистика. Логфайлы библиотечных серверов.

1. Экспертные оценки – это старейший и неисчерпаемый метод. Новинкой является использование „внешнего“ рецензирование, то есть появление специализированных фирм по оказанию этой услуги. Можно отметить также появление методики сетевого рецензирования и „открытого“ рецензирования (по технологии, принятой в Википедии). Достоинства экспертных оценок: универсальность, учет множества факторов научной производительности и реального авторитета ученого в научной среде. Недостатки этого метода: возможная необъективность, ограниченность взглядов, низкая производительность проведения оценок, недостаток квалифицированных и широко эрудированных специалистов. Как пишет „Манифест альтметрик“²: „Научное реферирование хорошо послужило, но возраст сказывается. Это медленный процесс, он поддерживает давно устоявшиеся взгляды и не позволяет обеспечивать отчетность референтов“.

2. Классическая библиометрия, в основе которой лежит обработка печатных материалов – журнальных статей, трудов конференций, монографий, а в последнее время добавилась обработка электронных изданий, что технологически намного удобнее. Традиционная библиометрия основана на анализе мнения авторов, то есть тех, кто уже написал и опубликовал свою собственную работу и включил в пристатейный список людей и работы, повлиявших на мысли, зафиксированные

² **Priem, J. et all.** Altmetrics: A manifesto, 26 October 2010. [онлайн]. [прегледан 2.10. 2017]. <http://altmetrics.org/manifesto>

в ней. Этим определяется неизбежный разрыв во времени между работой, на которую ссылаются и данной работой (двукратная публикация). Так что полагаться на проявление инновационности через анализ печатных ссылок – дело ненадежное. Скорее ссылки отражают прошедшее время, заслуженный авторитет. Есть масса ненаучных мотивов цитирования. Снова процитируем немного из „Манифеста Альтметрик“³: „Оценки по активности цитирования полезны, но недостаточны. Такие показатели, как индекс Хирша формируются очень медленно и долго; до первого цитирования произведения могут пройти годы. Эти показатели также недостаточно широки по кругу, важная работа может оказаться нецитированной. Показатели цитирования касаются узкого круга лиц, не учитывают мнения многих людей вне академического сообщества, игнорируют контекст и мотивы цитирования. Подходы на основе журнального импакт фактора (подсчета среднего количества цитирований на статью) зачастую оказываются в тисках неправильного использования, в особенности при оценках отдельной статьи. Вызывает беспокойство тот факт, что технология импакт фактора является коммерческим секретом и то, что значительная доля мошенничества вполне возможна и несложна“.

Рассмотрим несколько систем классической библиометрии. Широко используется поисковая платформа „Мир Науки“ (Web of science, WoS), объединяющая реферативные базы данных публикаций в научных журналах и патентов. Предоставляется доступ к 60 млн. записей из ведущих журналов, материалов конференций и книг, и к 1 млрд. приставочных ссылок.

Схема фильтрации журналов, реализуемая при подготовке материалов системы Web of science. Источник – доклад Уткина⁴

Основными преимуществами системы WoS являются большой опыт работы в данной области (более 60 лет), наличие высококвалифицированного персонала, развитая система аналитических инструментов, заслуженная отличная

³ Priem, J. et all. Altmetrics: A manifesto...

⁴ Уткин, О. Г. Thomson Reuters в России: итоги первых семи лет прямого присутствия на рынке: доклад на 4-й международной конференции НЭИКОН „Электронные научные и образовательные ресурсы: создание, продвижение и использование“, 26 сентября 2016 года, Эшторил, Португалия. [онлайн]. [прегледан 29.09.2017]. <http://conf.neicon.ru/index.php/science/overseas2016/schedConf/program>

репутация, авторитет и связи в научной среде. Журналов из России на платформе Web of Science более 800, в том числе специальная коллекция российских научных журналов (Russian Science Citation Index, 652 наименования). В 2016 году общее количество организаций-клиентов WoS в России составило 270; увеличена глубина доступа к архивным записям с цитированием, добавлен Индекс цитирования книг (Book Citation Index), новые источники (Emerging Sources Citation Index) и уже упоминавшаяся Российская база (Russian Science Citation Index). Стоимость коллективной подписки (консорциума) составляет десятки тысяч долларов в год.

Система классической библиометрии SCOPUS. Одно из крупнейших научных издательств „Эльзевир“ (выпускает 2600 журналов, 22 тыс книг в год) в 2004 году создало систему Scopus (www.scopus.com)⁵. Это библиографическая и реферативная база данных и инструмент для отслеживания цитируемости научных статей. Ежедневно обновляемая база данных включает записи вплоть до первого тома, первого выпуска журналов. Scopus – это единая точка доступа к 65 млн. записей из 21,5 тыс. периодических изданий; 130 000 книг; 7,2 млн. трудов конференций. База охватывает все предметные области и отражает продукцию более 5000 издательств, журналов из 105 стран, всех географических регионов на 40 языках. Интересная особенность – возможность работы со статьями, готовящимися к печати (Articles in Press) из 3750 журналов. Возможен перекрестный поиск в 27 млн. Патентов от 5 крупнейших патентных офисов.

Система Google Scholar – бесплатная поисковая система по полным текстам научных публикаций всех форматов и дисциплин. Google Scholar использует гигантский массив оцифрованной информации, без предварительного реферирования исходных документов. Ученые оценивают объем базы в 150 млн. документов, что означает охват примерно 80–90% всех статей на английском языке. Система выполняет поиск по статьям, доступным онлайн, и по статьям, доступным в библиотеках или в подписных журналах, а также в книгах и нерецензируемых материалах.

Российские индекс научного цитирования (РИНЦ, проект запущен в 2006 году) – это национальная база данных научного цитирования, аккумулирующая более 9 миллионов записей о публикациях российских авторов, из более 6000 российских журналов, и других типов научных публикаций: доклады на конференциях, монографии, учебные пособия, патенты, диссертации; ежедневно добавляется 3000 описаний. Система позволяет оценивать результативность более 600 тысяч российских авторов и 11 тысяч научных организаций по всем отраслям знаний, хронологический охват – с 2005 года. Из 6000 российских журналов, обрабатываемых в РИНЦ, 3800 журналов – в открытом доступе. В интерфейсе можно увидеть число цитирований публикации в РИНЦ, Web of Science и Scopus. Эта бесплатная возможность доступна для всех зарегистрированных в РИНЦ авторов.

⁵ Elsevier в России – Scopus. [онлайн]. [прегледан 2.10.2017]. <http://www.elsevier-science.ru/products/scopus>

В системе Карта российской науки (КРН) представлены материалы о научных публикациях из следующие источников за период с 2007 года:

(1) Российский индекс научного цитирования; (2) база данных Web of Science (WoS), и массив данных по зарубежным патентам, выданным российскими организациями; (3) база данных Scopus; (4) информация по патентам на изобретения, полезные модели и промышленные образцы; (5) монографии, учебники для вузов, учебным пособиям для вузов из единого интернет-каталога библиотек сферы образования и науки; (6) информация по научно-исследовательским работам. В системе КРН существует ряд инструментов, которые могут быть полезны пользователям системы. Приведем анализ публикационной активности для двух вузов.

Таблица 1.

Сравнение публикационной активности Московского государственного института культуры и Университета физической культуры, спорта, молодежи и туризма⁶

Библиометрические данные	Институт культуры	Институт спорта
Количество научных работников	639	696
Число публикаций за период 2007 – 2015 гг	1508	1106
Число цитирований	563	637

К достоинствам классической библиометрии относятся: полнота базы, понятность, отработанность методик и налаженные связи, авторитет среди ученых и руководства. К недостаткам можно отнести специфику цитирования – разные мотивации, разные традиции по отраслям, а также заметный и неустраняемый лаг (отставание) во времени (фактически двойное время публикации).

3. Новый метод – бибцитирование. Термин бибцитаты (libcitations) был введен Уайтом (White) в 2009 г. для подсчета количества библиотек, приобретших данную книгу. Эти показатели могут использоваться как индикаторы культурного воздействия данной книги. Бибцитаты оценивают величину потенциальной аудитории читателей или пользователей данной книги; цитаты, напротив, оценивают действительное использование книг; неудивительно, что цитаты и бибцитаты

⁶ **Боргоякова, К.С.** Применение наукометрического анализа для сравнения публикационной активности вузов. – В: *Научно-техническая информация. Сер. 1. Организация и методика информационной работы*, 2016, № 11, с. 22–25.

как то связаны. Для книг, цитированных в периоды наблюдения изданий 1996–2000 гг. и 2007–2011 гг., была обнаружена положительная корреляция между активностью традиционного цитирования и активностью бибцитирования. Данные продаж книготорговли слабо используются в аналитике цитирования, по-видимому из-за – коммерческой тайны или сложности классификации.

4. **Альтметрики** – это статистические наблюдения заметности сетевого документа, изучение воздействия данного произведения на широкую аудиторию. Элементы альтметрики: просмотры; просмотренные документы в формате HTML; загрузки документов; обсуждения – комментарии в журналах, в научных блогах, в Wikipedia, Twitter, Facebook и других социальных средствах коммуникации; сохранения в системах – Mendeley, CiteULike и других социальных закладках; цитирование в научных изданиях, которые входят в коллекции Web of Science, Scopus, Cross Ref и иными системами учета цитирований; рекомендации, например в системе F1000Prime. Помимо традиционных показателей, основанных на использовании данных традиционных систем, альтметрики также учитывают цитирования во вторичных документах и других источниках знания. Например, система Impact Story подсчитывает, сколько раз на статью ссылается Wikipedia. Для проверки сопоставимости альтметрик с результатами традиционного проводилось изучение ранжирования ряда англоязычных журналов общенаучного направления и биомедицинского направления. Оказалось, что результаты, полученные при анализе цитирования, анализе данных из блогов, данных из новостных лент и из систем Page Rank, Google+, вполне сопоставимы. Альтметрики добавили элемент новизны, и вовлечение более широких слоев публики, а не только авторов статей, но в этом же кроется и некоторая нечеткость и если угодно, безответственность.

5. **Библиотечная статистика**, традиционный вариант. Тема взаимовлияния и взаимосвязи библиотек и библиометрии многогранна. Библиотека как организация – отличная площадка для проведения соответствующих наблюдений за цитированием, проведения методической и разъяснительной работы, распространения знаний о возможностях библиометрии. В то же время сама библиотечная технология формирует неплохую базу данных. Как отметил на конференции по библиометрии в 2003 г. в Атомном Центре Юлих директор научной библиотеки Центра др. Рафаэл Болл: „Специалисты по информации сегодня оказались центральным элементом той системы, в которой накапливаются колоссальные объемы данных, полученных в ходе научных исследований по всему миру. Их профессиональная обязанность – обрабатывать эти массивы данных и выщепивать из них надежную и качественную информацию. Кто еще в научном сообществе, помимо библиотекарей и специалистов по обработке информации, согласится взять на себя поставку библиометрических данных, необходимых для управления наукой? Кто еще может это сделать вне зависимости от ведомственной принадлежности и вне зависимости от собственных научных интересов? Именно библиотеки и информационные центры являются независимыми и междисциплинарными учреждениями, способными предоставить такого рода услуги“.

Библиотечная статистика издавна применяется для проведения библиометрических обследований – подсчет книговыдачи, счетчик турникета, анкетирование, анализ динамики спроса на издания, совершенствование процесса комплектования на базе библиометрических рекомендаций, наблюдения за статистикой востребованности публикаций и т.п. В нашей библиотеке ежегодно производится анкетирование и анализ популярности изданий по тематическим разделам, по видам изданий во всех читальных залах, Читатели активно обращаются к собственным электронным ресурсам ГПНТБ России: Научной электронной библиотеке ГПНТБ России, журналу „Научные и технические библиотеки“, материалам тематических коллекций, сборникам научных трудов сотрудников ГПНТБ России, материалам крымских конференций. Используемые в настоящее время системы автоматизации библиотек, в первую очередь модуль „Книговыдача“, позволяют аккумулировать и анализировать весьма интересные данные о востребованности изданий и поведении пользователей, например: „Сколько документов не выдавалось ни разу?“ или наоборот „Какие документы наиболее часто запрашиваются?“, оценить объёмы доступного для оцифровки материала. Машиночитаемый каталог ГПНТБ России имеет 3679 тыс записей, в том числе 1,2 млн. – собственнo Электронный каталог (с 1990 года) и остальное – имидж – каталог (2,5 млн. записей до 1990 года).

Таблица 2.

Некоторые показатели ГПНТБ России в 2015 г., источник – краткий отчет 2015 г. (<http://gpntb.ru/ofitsialnye-dokumenty/4439-51-2.html>)

Фонд печатных изданий и микроформ	Экземпл.	7 965 712
Обслуживание пользователей базами данных научной периодики	Обращений	20181
Поиск информации в интернете из помещений библиотеки	Сеансов	20 311
Число обращений к вебсайту библиотек	Сеансов	1 802 183
Скачано с вебсайта	Файлов	4 633 924
Скачано с вебсайта	Гбайт	914,4

Комплектование отечественной литературы по видам носителей информации в 2015 г. на 97,4% состояло из сетевых документов, а комплектование иностранными документами за тот же год на 99,97% опирается на сетевые источники. Я

полагаю, что со временем роль электронных документов, в том числе удаленных, в библиотечной обслуживании, будет постоянно, из года в год, возрастать. Увеличение доли электронных документов в обслуживании обеспечит повышение точности статистических наблюдений.

6. Библиотечная статистика, логфайлы библиотечных серверов.

Мы предлагаем изучать поведение пользователя библиотеки. Его мотивация немного более осмысленна, ни к чему не обязывающих высказываний в социальных сетях, хотя при этом не столь формальна как печатные ссылки. Обращение человека к библиотечным фондам – это начальная фаза будущих исследований и это отражение процесса обучения. В настоящее время в процессе библиотечного обслуживания накапливаются большие массивы данных, возникающие в ходе работы электронного каталога. Эти данные несут в себе полезную информацию. Еще внушительнее выглядят массивы лог файлов серверов системы теледоступа библиотеки и вебсайта библиотеки. Все это дает возможность организовать новый канал поступления библиометрической информации, дополнительный к существующим каналам библиометрии и альтметрик. В 2015 году было зарегистрировано 5 995 870 обращений к электронному каталогу библиотеки, при этом по электронным каталогам и базам данных ГПНТБ России было произведено 64 795 654 запросов и просмотров страниц, проведенных в течение сеанса работы пользователями. Можно получить данные ежедневной статистики сайта и распределение активности по часам. Представляет интерес статистика распределения продолжительности визитов.

Выводы

1. Библиотечное обслуживание формирует массивы данных, касающиеся востребованности научно-технической литературы, как находящейся в собственных коллекциях библиотеки, так и лицензированных. Сбор данных не представляет дополнительных сложностей.

2. Запросы читателей библиотеки к серверам системы теледоступа, запросы удаленных пользователей к вебсайту библиотеки формируют огромные массивы данных лог файлов соответствующих серверов. Эти данные пригодны для статистической обработки – такой же, что применяется при анализе поведения пользователей.

3. Анализ статистики обращений к онлайн-овому электронному каталогу, позволяет извлекать информацию о востребованности публикаций, отдельных журналов и авторов, то есть обычные для библиометрии сведения.

4. Мотивация обращений во многом близка к мотивации цитирования, и при этом свободна от формальных элементов.

5. Время реакции несколько меньше, чем при цитировании.

6. Круг пользователей шире, чем круг авторов статей и монографий.

7. Этот метод имеет отличные перспективы роста – как по причине увеличения доли электронных изданий в библиотечных фондах, так и при совмещении работы библиотек с Википедией. Наше предназначение – накапливать информацию, систематизировать ее и содействовать передаче информации от того мес-

та, где она хранится (библиотечные полки, библиотечные серверы) или где то в другом, известном нам месте, конечному пользователю. Мы управляем потоками информации, организуем их. Сейчас появилась возможность анализировать эти потоки, сортировать их по авторам, издательствам, тематикам, году публикации и т.д., а также и по конечным потребителям (как организациям, так и по частным лицам). Эта информация о структуре наших информационных потоков (а ее можно собирать как в масштабах одной библиотеки, так и библиотечного консорциума, или даже в масштабах нашей Международной Академии Информатизации) сейчас оказалась востребованной, она нужна, ее могут заказывать и за нее платить. Я призываю коллег подумать о возможности участия в этом процессе.

Участието на читателя в развитието на арабския ръкопис

Анка Стоилова

Reader's roles in development of Arabic Manuscript

Anka Stoilova

Summary

The paper is about presence of the reader and his roles, reflected in number of visible evidences left over in Arabic manuscripts. All empirical facts, discussed here, have being collected from codices dated between 14th and 19th centuries, stored at Sts Cyril and Methodius National Library.

The first paragraph is on reader's presence as it is seen in main manuscript texts, in colophon notes of copyists as well as in endowment attestations (*waqfiya*).

The second paragraph is focused on the role of the reader as a proof-reader of manuscripts. The aim is to discuss way the reader becomes co-copyist adding missing elements in handwritten texts.

In the last paragraph the author gives a different point of view to the reader as *tālib al-‘ilm* and plays attention to a special set of signs, named “small explanatory signs” by A. M. Barabanov. In contrast to the rest elements of Arabic alphabet and its additional marks for vocalization, these small explanatory signs do not refer sounds of the Arabic language. They are used to mark semantic relations between two or more words in one sentence or in the level of the paragraph. For this reason the small explanatory sign are defined as separate, specific and unique part of Arabic graphic.

Key-words and phrases: Arabic Manuscripts, the reader as co-copyist, as proof-reader, as *tālib al-‘ilm*, visible evidences for the reader's presence, “small explanatory signs”, conjuring inscriptions.

Известно е, че ръкописите са свързващото звено между автора, кописта и читателя. Тримата участват по различен начин в тяхното създаване и битуване, но и често разменят ролите си. Докато читателите наброяват десетки и стотици, създателите на кодекса са обикновено и разбираемо много по-малко. Авторът и копистът могат да бъдат съвременници или не. Същото се отнася до ръкописа и неговите читатели.

Понятието *автор* е използвано не само в конкретното му значение, но и като обобщаващо название за лицата, чиито трудове са различните видове съчинения – коментари, супракоментари, компилации, сборници и преводи, речници и пр. Разбира се, *копистът* е само един от хората с различни занаяти, чийто труд е вложен в създаването на ръкописите. Приемам го като техен представител, тъй като той пресъздава авторския текст в графичната форма, която достига до читателя.

Независимо от всички промени, които настъпват в ръкописната практика с течение на векове, един факт е безспорен – четенето на книгата може да бъде пасивно или активно. Активният читател за разлика от пасивния, докато чете ръкописа, има в ръката си калем, добавя глоси, бележки, вписвания, знаци и те се виждат в различни части на кодекса. Разбира се, начинът на четене зависи от самия текст, от вида на кодекса, от целите на четенето, редом с други фактори. По неписано правило не се допускат никакви вписвания в преписите на Свещения Коран, както и в ръкописи, които са образци на калиграфското майсторство. За разлика от тях ръкописите, създадени за лична употреба и за обучение, съдържат много повече видими следи от присъствието на читателя.

С течение на времето вписванията на читателите се увеличават и по брой, и по вид. Ето защо се откриват не само след края на текста, но също и върху лицевата страна на първия лист, в полетата, както и на всяко свободно място в кодекса и на вътрешните страни на подвързиите. Тези вписвания разкриват читателите в ролите на спонсори, дарители или собственици на ръкописите и са добре познати, но не са единствените. В много ръкописи са съхранени разнообразни свидетелства, които позволяват да се открие участието на читателите в развитието на ръкописната книга.

В настоящата статия си поставям за цел да представя в нова светлина част от най-интересните конкретни свидетелства за диалога на активните читатели както с копистите, така и с другите читатели. Въз основа на анализа на отделните факти се надявам да очертая в по-общ план мястото и ролята на читателя в развитието на книжовната практика. Фактологичният материал е събран от арабските ръкописи, датирани между XIV–XIX в., съхранявани в Националната библиотека в София. Той оформя три големи дяла според произхода и съдържанието:

1. Посланията на създателите на даден кодекс, адресирани до читателите.
2. Писмените знаци в текста и бележките, свързани с него, оставени от читателите.
3. Вписванията на читателите, натоварени с апотропейни функции.

Група 1. Посланията на авторите и копистите

Темата за диалога между авторите и читателите е много широка и има различни аспекти. Тук тя не може да бъде обхваната в пълнота и са подбрани само няколко примера за читателите като адресати на авторовите обръщения и послания.

Средновековните автори обикновено споменават читателите в началото на съчиненията след въвеждащите формули, известни като *Басмала*, *Хамдала* и *Таслийа*. Най-разпространеното обръщение е „брат“ (إخ), използвано между единовеци:

...и после, знай, о, праведни братко... (اما بعد فاعلم ايها الاخ الصادق (... – в ОР 115, л. 16).

Същото обръщение се чете в края на съкратена версия на анонимен трактат по математика:

...и знай, скъпи братко, който изучаваши ценните знания, за теб изложих в този малък, но ценен трактат най-важните и най-основните закони на смятането... واعلم ايها الاخ العزيز الطالب لنفائس المطالب اني قد اوردت لك في هذه الرسالة الوجيزة... (بل الجوهرية العزيزة من نفائس عرائس قوانين الحساب – в ОР 436, л. 56a).

В него се открива елемент, който има пряка връзка с второто често срещано название – „търсещият знанието“ (طالب العلم / студент). То също има по-общо значение и включва не само читателите, но и слушателите. И двете названия се откриват в ръкописи, които са различни по тема, време и място на създаване. Произходът на последното обръщение е свързано с традицията. Както гласи един от хадисите за Пророка Мухаммад, предаден от Махлул б. Абу Муслим (ум. 112/731) и от редица други учени: *Задължение на всеки мюсюлманин и мюсюлманка е търсенето на знания* (طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة). Тези думи са цитирани в много съчинения и често са предхождани от приканването, отправено към вярващите да „търсят знанието, дори и в Китай“ (اطلبوا العلم ولو بالصين).

Ръкописът, който цитирам, е препис на известното съчинение „Градината на знаещите“ (بستان العارفين) на Наср б. Мухаммад ал-Самаркандий (ум. 375/985). Във въведението си авторът казва: *Събрах в тази своя книга от различните области на знанието...и извлякох от много книги и изложих това, което е най-ясно за този, който я гледа и се стреми към нея... قال ابو الليث... محمد بن ابراهيم السمرقندي (... واستخرجت ذلك من كتب كثيرة وأوردت ما هو الاوضح للناظر قد جمعت في كتابي هذا من فنون العلم... فيه والراغب اليه – ОР 115, л. 2a).*

В трактата, озаглавен „Обучаване на учащите се на начините за учене“ авторът Бурхан ад-Дин аз-Зарнуджий (ум. 602/1223) адресира труда си именно към търсещите знание: *...Откривам, че в наше време много от търсещите знание се стараят да овладеят знанието, но не успяват да постигнат нито ползата, нито плодовете от него. Ето защо ми се иска и желая да им разясня пътя към учението... فلما رأيت كثيرا... من طلاب العلم في زماننا يجدون الى العلم ولا يصلون، ومن منافعه وثمراته... فأردت وأحببت ان أبين لهم طريق التعليم – ОР 1890, л. 48a).*

Традицията да се използват тези обръщения към читателите се запазва през цялата история на арабския ръкопис.

Копистът е вторият участник в диалога с читателя и го назовава или „гледащият в книгата“ (ناظر), или „четящият, произнасящият на глас“ (قارئ). Първата от тези думи се използва относително по-често и тъй като има още няколко значения, между които е: „този, който изучава, изследва проблем, разбира“. Втората дума означава също така речитатор на Свещения Коран.

Посланията на копистите според съдържанието си се разделят на три групи:

- преки обръщения към читателите;
- допълнителна информация за текста или направата на кодекса и
- насърчителни призиви.

Преките обръщения на копистите към читателите са включени предимно в колофона. По традиция заключителните формули в него изразяват възхвала към Аллах и молба да прояви милосърдие. Именно в тези молитвени изрази копистите най-често споменават и читателя, и този, който само гледа кодекса. Примерите са много. В колофона след името си Мухаммад б. Ахмад б. Муса изрежда традиционните формули, с които моли Аллах да опрости не само него и неговите родители, но и *този, който чете и този, който гледа* (لمن قرأ ولمن نظر) в завършения кодекс (ОР 16, л. 321б, завършен на 2 сафар 757/5 февруари 1356).

С молитва се обръща към читателите и преписвачът Балий б. Йусуф в края на преписа, завършен през джумада ас-саний 1001/5 март–2 април 1593 г.:

Който прочете тази книга и се помоли за преписвача ѝ, Аллах да опрости него, родителите му, както и всички правоверни (من طالع هذا الكتاب ودعا لكاتبه غفر الله له ولوالديه وجميع المؤمنين – ОР 1897, л. 100б).

Обръщението към читателите понякога не е част от колофона, а е в близост до него. В някои случаи преписвачът приканва самия читател също да произнесе молитва към Аллах за преписвача, за автора и себе си. Често призивът е в стихотворна форма:

*О, ти, който виждаш тези мои редове, но не и мен,
умиротворение за теб пожелавам [толкова пъти,
колкото е] броят на пещчинките и камъчетата!
Дано Аллах ни събере в Рая и отреди
пътят ни да е благополучен до края
Моля те Откриващата сура да прочетеш за мен,
та мъките в гроба и по пътя до него да не узная*

(يا من رأى خطي ولم يرني سلام عليكم عدد الرمل والحجر //
الله يجمعنا في دار الجنة وبسلامة يعيننا على السفر //
رجائي منك قراءة سورة الفاتحة للنجاة من عذاب القبر والسفر
– ОР 2444, л. 374б – Ил. 1.).

يا من رأى خطي ولم يرني سلام عليكم عدد الرمل والحجر
الله يجمعنا في دار الجنة وبسلامة يعيننا على السفر
رجائي منك قراءة سورة الفاتحة للنجاة من عذاب القبر والسفر

Ил. 1. ОР 2444, л. 374а

Молбата на кописата, адресирана към читателя, може да включва закланение:

Копистът [на ръкописа] каза: „Всеки, който гледа написаното от мен и когото не мога да видя, заклевам с името на Бога да се помоли за благоразположението на Милостивия към мен. А пълното опрощение да е за него“.

(وقال كاتبه اقسمت بالله كل من ابصر خطي حيث ما ابصره ان يدعو الرحمن لي
بالرضى و عفوہ الشامل والمغفرة
– ОР 2474. л. 170a).

В други случаи желанието е читателят да прочете първата сура от Свещения Коран:

О, братко, който гледаш тази книга, уважи ни и прочети за нас Откриващата сура. Да е доволен Всевишният Аллах – това е наградата за душите ни!
(يا اخي ناظر الى هذا الكتاب اكرم لنا اقرأ فاتحة رضاء الله تعالى هبة لروحنا). – ОР 97, л. 110b).

Поясненията на копистите, свързани с кодекса, са предназначени за читателите и са два основни вида. Първият вид са традиционните вписвания с данните за заглавието и автора на текста, както и за изготвянето на преписа и неговото сверяване. Те обикновено се поместват върху титулните страници и в колофона. Този вид бележки са добре известни и проучени и тук няма да бъдат разглеждани. Вторият вид вписвания са различни уточнения и допълнения, които според преписвачите са важни за читателя и имат инцидентен характер. Например, когато в кодекса по една или друга причина останат неизписани страници или части от страници, копистите поясняват, че в текста няма пропуск. Обикновено те използват два изрази: „неизписаното е допуснато, е разрешено“ – *баййад сахх* (بياض صح) или *сахих* (صحیح) или „пренебрегвай неизписаното [място]“ – *саху баййад* (سهو بياض) (ОР 141, л. 68b). Други важни допълнения са свързани с наличието на фрагменти. Въпреки че в повечето случаи възстановяването на липсващи части от кодекса не е специално отбелязано от преписвачите, се откриват и вписвания за направените реставрации. Например копистът Хусайн б. ‘Али споменава, че е дописал текста в ръкописа, който преди това е бил фрагмент без край (ОР 284, л. 63a). Допълнителните пояснения на преписвачите могат да се отнасят не само до основния текст на ръкописа, но и да са свързани с коментари или цитати, които го съпътстват. След колофона на преписвача Ибрахим б. Халил се чете:

В полетата записах коментар на „Ключовете“ („المفاتيح“), но не го довърших изцяло. Моля, който го чете след мен, да го завърши, „Аллах никога не погубва наградата на благодетелните“¹ (وقد كتبت في حاشية عن شرح المفاتيح ولم اكتب بتمامه)¹
(ОР 500, л. 152b – فمن قرأ من بعدي فارجوا عنه ان يتمه فإن الله لا يضيع أجر المحسنين تم).

Темата за знанието трайно присъства в диалога между преписвачите и читателите. В много вписвания копистите поощряват читателите и преди всичко тези от тях, които търсят знанието. По форма тези бележки са афоризми, пословици или отделни стихове. Няколко стиха, поместени в полето край основния текст съответват търсещия знанието да бъде усърден ден и нощ, дори да се лишава от съня, за да стане знаещ. Те завършват с думите:

О, ти, който търсиш знанието, не бъди небрежен, небрежният не може да бъде знаещ и начетен (يا طالب العلم لا تكن غافلا فان الغافل لا تكن عالما) – ОР 1854, л. 26).

¹ Подчертан е цитатът от Корана, вж. сура 12, аят 90.

Своеобразен отговор на тези бележки на преписвачите са вписванията, оставени от читателите, които са близки по тема и звучене. Три мъдрости, посветени на знанието, са събрани на една страница:

Коренът на знанието е по-горчив и от лук,

но плодът му е по-сладък от мед./

Знание без дела е като дърво без плодове./

Сънят на учения е по-добър от поклонничеството на невежия

العلم اولها مرّ من البصل / وأخره حلو من العسل / العلم بلا عمل كالشجرة بلا تمر

نوم العالم خير من عبادة الجاهل

(ОР 1897, л. 57а).

На първата страница в ОР 1826² се чете:

Учи се, младежо, невежеството е срамно. От него само магаре може да е доволно

تعلم يا فتى فالجهل عار ولا يرضى بها إلا حمار (ОР 1826, л. 1а).

Читателите и усвояващите науката се споменават в много бележки за дарение на ръкописа като вакъф. Именно заради тях дарителите правят дарението:

- дарение за *читателите и учещите се* (وقف لقراء ولطلبة) – ОР 2880, л. 1а);

- дарение за *търсеещите знанието* (وقف لطالب العلم) – ОР 3249, л. 1а);

- дарение за тези, които *ще извлекат полза от знанието в ръкописа и ще го изучават* (... على الذين يستفيدون مما فيه من المعارف ويحصلونه...) – ОР 2771, л. 1а).

Няколко от изискванията на дарителите са свързани пряко с читателя и разкриват ролите, които са му отредени. Според едното условие „ръкописът трябва да бъде четен“ (вж. ОР 3565, ОР 3566, ОР 3567). То подсказва, че не е желателно дареният кодекс само да се съхранява, подобно на всяка друга вещ. От читателя се очаква, след като „вземе ръкописа, от този, който го пази, да поправи грешките, дето е открил в него, и тогава да го върне на същото лице“ (ОР 3270, л. 1а; ОР 2098, л. 1а). Към тези условия се числи още едно – който взима книгата, за да я чете, трябва също така „да възстанови липсващите части от нея“ (ОР 1968, л. 1а).

Посочените примери разкриват ролята на вакфиращите дарители и отговорностите, с които те натоварват бъдещите читателите на даряваните книги. Така дарители и читатели поделят грижите си за съхраняването на ръкописите.

Ето защо читателите могат да бъдат разпознати като участници в диалога с авторите, копистите и дарителите, в който ръкописите са посредник.

Група 2.

Писмените знаци в текста и бележките, свързани с него, оставени от читателите

Втората категория вписвания са направени от читателите. Те са свързани с двата основни етапа от усвояването, изучаването на даден ръкопис. **Първият**

² Преписът е завършен през 996 г. (2 декември 1587–19 ноември 1588), но вписването е от по-късна ръка.

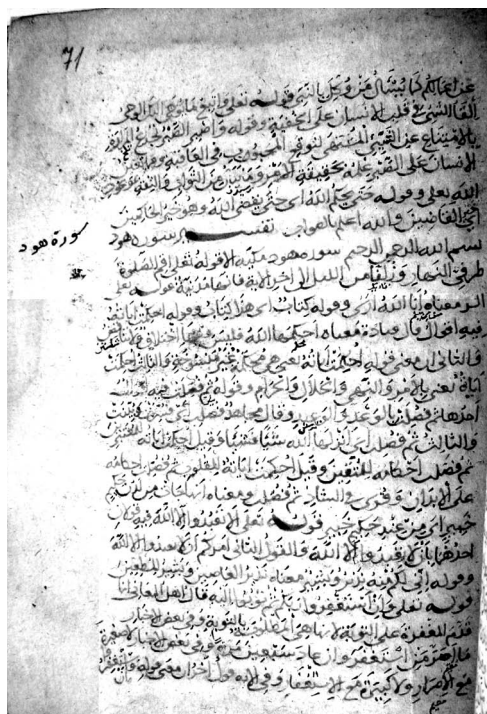
етап е на прочитането, разчитането на текста. **Вторият етап** е на разбирането и заучаването на текста в ръкописа. Всеки един от етапите се съпътства с внасянето на писмени знаци в текста и на бележки, свързани с него или с кодекса, и това определя съществуването на две основни групи в тях.

Представянето на читателските вписвания и знаци от двата етапа има за цел да ги обхване във възможната пълнота, без да проследява хронологията на тяхната поява и промените от различен характер.

Знаци, поставяни при четенето на текста

Една от отличителните черти на арабското писмо е съществуването на двата възможни варианта за неговото записване – пълен и непълен. Както е известно, пълният вариант на записване съдържа: всички елементи на арабската азбука, диакритичните точки и допълнителните знаци за вокализация, въведени от ал-Халил б. Ахмад ал-Фарахидий (ум. 170/786), известни като *харакат* и *даўабит*, включително и знаците за липса на диакритични точки, наричани „знаци за писане без диакритични точки“ (*‘алама:t ал-ихмал / علامات الاهمال*).³ Непълните варианти на изписване са многобройни и варират според броя и вида на липсващите знаци, неизписани от преписвача. След правописната реформа на ал-Халил б. Ахмад непълните варианти на записване продължават да се използват. По тази причина читателят, ако желае, допълва незаписаните елементи в ръкописа, които най-често са диакритичните точки и знаците за вокализация. Именно те са елементите, които читателите добавят при разчитането на текста.

Дописването на диакритични точки се прави по две причини. Първата е, че те не са били нанесени от преписвача. Втората причина може да бъде избледняването на текста. И в двата случая целта е да се улесни четенето и да се избегнат възможните грешки. Ръкописите, в които диакритичните точки са съвсем малко или в отделни страници напълно липсват, са сравнително ранни – от периода XI–XV в. Постепенно през следващите векове делът на думите без диакритични точки в ръкописа намалява значително.

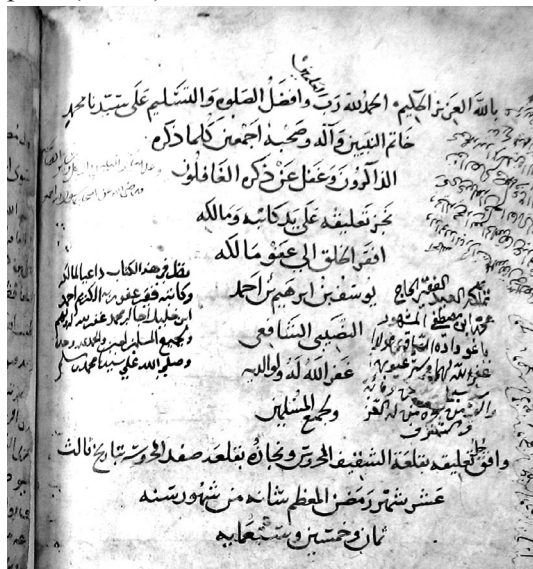
Ил. 2. ОР 164, л. 71a

³ Знаците за липса на диакритични точки са част от пълното изписване на текста в преписи, създадени до средата на XVII в. По-късно те са използвани много по-рядко и са възприемани като декоративни елементи.

Ето защо читателят винаги би могъл да попадне на дума, за която да бъде пред избора да допише или не липсващите диакритични точки.

Добавянето на знаците за вокализация също е допълване и дописване на даден текст. То е отделен процес, който не е свързан с нанасянето на диакритичните точки. Пълното огласоване на даден текст или част от него се прави чрез записването на посочените знаци *харакат* и *дауабит*. Трябва да се обърне внимание на факта, че дописването от страна на читателите се прави много дискретно. Примерите по-долу илюстрират едновременно допълването на диакритичните точки и вокализацията. Това се вижда при отделни думи или пасажии и по рядко върху цели страници, например в препис от тафсира на Абу Лаййс ас-Самаркандий, завършен преди 686/1287 г. (Ил. 2.).

В края на ОР 1215, л. 230б, завършен на 13 *рамадан* 758/30 авг. 1357 г. ясно се различават знаците за кратките гласни и диакритичните точки, дописани от втора ръка (Ил. 3.).

Ил. 3. ОР 1215, л. 230б.

В задълженията на преписвача обикновено се включва и проверяването на направения препис и сверяването му с протографа. Тази дейност в редица случаи е извършвана и от друго лице, различно от преписвача. Когато подобно сверяване на текста е правено много години след датата на преписа, то без съмнение е дело на негов читател. Ето защо подобни вписвания разкриват читателя в ролята на съкопист или съредактор. Например ръкопис ОР 2218, който е завършен на 4 *рамадан* 1068/5 май 1658 г., е бил сверен от Мустафа Али заде

през 1148/1735 г. Това е документирано от вписването за направената сверка на л. 1а. Съпоставянето на датата, когато е завършен преписът в ОР 1914, и времето, когато читателят е направил сверката, показва, че между тях са изминали 145 години. Датата на преписване е 29 раби‘ ал-ау‘ал 971/6 ноември 1563 г., а сверката е от 1119/4 апр. 1707–22 март 1708 г. (л. 490б)⁴.

Независимо дали е оставена бележка за направена сверка, или не, читателите вписват пояснения във фрагментарно запазени преписи за установените липси. Тези специални бележки също свидетелстват за ролята на читателя като съкопист. Например в ОР 1688, л. 149б до кустада е написано на турски език, че *на това място липсват 16 коли*. В ОР 62, л. 210б втора ръка е записала: *тук липсват три*

⁴ Ръкописът съдържа фетвите на Кади Хан (ум. 592/1196).

коли. В горното поле на първия лист читател е добавил заглавието на текста и пояснението, че е фрагмент (ОР 1835, л. 1а). Същото пояснение е нанесено няколко пъти върху вътрешната страна на корицата на ОР 1520. Други бележки за особеностите на конкретен препис могат да съдържат различни пояснения. В ОР 476, л. 126 Махмуд б. Джа'фар е отбелязал, че написаното в полетата на ръкописа е от ръката на неговия учител Рад'уан Ходджа заде – преподавател в училището на Ахмад афанди в град Джебда.

Винаги когато допълва непълно записаните думи/текст или оставя бележки за направени сверки или за особеностите на конкретния кодекс, читателят изпълнява ролята на съпреписвач.

Знаци и вписвания, поставяни при разбирането и заучаването на текста

Вторият етап от работата над ръкописа е по-сложен и включва както вникването в съдържанието на текста, така и откриването на връзките между него и литературния или тематичен корпус от съчинения, от които е част или с които е свързан. Вписвания, правени през този втори етап, отразяват различните стъпки, които читателят изминава в ролята си на търсещ знанието и едновременно с това на съредактор и на преписа, и на ръкописа като цяло.

Съществува съществена разлика между знаците, внасяни при прочита, и вписванията, които се прибавят през втория етап. Тя се състои в следното. Първата група вписвания имат постоянен състав, който не се променя, тъй като след средата на VIII в., когато се утвърждава състава на арабската азбука и графика, не се е налагало провеждането на правописна реформа. Двата вида бележки за сверки и за особеностите на кодекса също се запазват почти без промяна. За разлика от тях вписванията, които читателите оставят в ръкописите, докато ги изучават, с течение на времето се променят и развиват. Техният брой постепенно се увеличава и те стават все по-разнообразни по съдържание и форма.⁵ Те се обособяват в няколко основни групи според функциите, които изпълняват.

Вписванията, които са пряко свързани с конкретни места в текста, са от първата група и са: **ключови думи, знаци за сегментиране на текста и кодекса, преводи, глоси, схолии, пояснителни знаци**. Общото между тях е, че могат да бъдат определени като помощни, тъй като са средство, с което се улеснява разбирането и усвояването на съдържанието на ръкописа.

Вписванията от втората група имат допълнителен характер и съдържат информация, взета от други източници или събрана от текста на кодекса. Тези бележки и пояснения са свързани с кодекса като цяло. Те са: **цитати от съчинения, посветени на неговата тема, супракоментари – хашийа, съдържание на текста, съдържание на кодекса**.

⁵ Видовете текстове в арабския ръкопис са представени в пълнота в две мои публикации: Стоилова, А. Видове текстове в арабските ръкописи. – В: *Факти и мистификации в старите текстове*. състав. Б. Христова, Е. Узунова. София, 2011, с. 483–515 и Стоилова, А. Арабските ръкописи. методика на първичната обработка на фрагментите. София. 2017, с. 157–172.

Третата група включват разнородни справки, които днес са част от познатия научен апарат към изданията: съкращения, срещани в текста или кодекса, и техните значения, както и пояснения за термини и понятия. Те имат за цел да подпомогнат усвояването на знанията. Към тези вписвания спадат също биографични бележки за автора, списъци на цитирана в кодекса литература и записи с библиографски характер. Информацията, която те носят, може да бъде интерпретирана като отговор на важни за читателите въпроси. Тя дава добра представа за широтата на интересите и ерудицията на читателите.

Последната група вписвания са своеобразни документи за историята на ръкописите и имат по-официален характер. Тук влизат бележките за заемане и бележките за прочит.

Ключови думи. Обикновено думите *матлаб* или *бахс* съпътстват в полетата кратки пояснения за основните теми в успоредния откъс на ръкописа. Те улесняват както четенето, така и търсенето в ръкописа. Ето защо не само копистите, но и читателите са ги внасяли в ръкописа. Почеркът и видът на мастилото показват, че втора ръка е добавила подобни указалки в ОР 1863 (вж. Ил. 4.). Вероятно това е направено в края на XVIII в., когато е добавено и съдържанието към кодекса. Преписът е завършен на 19 ша'у'ал 617/17 декември 1220 г. Съдържа коментара на 'Али б. Хусайн ал-Ба:кулий (ум. 543/1148) върху известния труд по арабска граматика „Блестящата или граматика и номинативна морфология“ (اللعم في النحو والصرف) на Ибн Джинний (ум. 392/1002).

Ил. 4. ОР 1863, на л. 26–3а

Знаци за сегментиране на текста и кодекса

В ръкописите са оставяни знаци за сегментиране на текста, които са добавяни от по-късна ръка на читател. Най-често това са знаците титла и надчертаване с черна или червена линия, тъй като тяхното място е в междуреди-ята и текстът остава четлив.

Примерът, който ясно показва знаците титла с черно мастило, е ОР 2255 от 18 *раджаб* 604/7 февруари 1208 г.; преписвач е 'Умар б. Абу Мухаммад 'Абд Аллах ал-Йа'кубий. Преписът е добре запазен и съдържа известния трактат „Законите на властта“ (الاحكام السلطانية) на 'Али б. Мухаммад б. Хабиб ал-Ма'ардий, известен в Европа като Alboacen (ум. 450/1058). Титла е поставена над числителните редни имена в текста (на л. 1476). На следващата страница същият знак е използван, за да открои числителни редни имена, но също и съюзи. Това са едни от най-честите случаи на употреба на този знак за сегментиране на текста.

Ръкописите, съхранявани в София или в чужди хранилища, показват, че сис-

темата за сегментиране на текста и кодекса със средствата на графиката се създава и усъвършенства в продължение на векове. Тя включва общо 60 знака и средства и е свидетелство за вградеността в кодексите интелектуален труд, допринесъл за тяхното развитие и усъвършенстване, поради което заслужава специално внимание. Важно е да се подчертае, че в нейното изграждане пряко или косвено участват и читателите. Нещо повече. И читателите (както копистите и авторите) познават в детайли двата аспекта на системата за сегментиране – графичните средства и знаци, с които борави, и резултатите от нейното използване.

Представени накратко, графичните средства и знаци за сегментация имат следните особености. Според субстанционалните си характеристики те биват с начертание и без начертание. Според това дали са изградени от букви или не – се делят на буквени (предимно лексикални) и небуквени. Според произхода си буквените (лексикалните) графични средства са авторски или на кописта. Небуквените графични средства за сегментиране се използват от преписвачите, тъй като те работят над писмения текст. Към тях се отнасят: диакритичен знак, логограма, запетая, три запетаи, капка/кръг, точка, три точки, титла, знаци за надчертаване, знаци за зачертаване, рамка на текста, скица, чертеж, цифра.

Графичните средства за сегментация, които са без начертание, се разделят на три групи според това, как са създадени. В първата група са тези, които са признаци на писмото (форма, ъгъл на буквите спрямо реда, цвят, характеристики на писмото). Втората група са получени чрез превръщането на части от фона в знаци и средства за сегментиране (интервал, бял, ред, нов ред, нова страница или лист). Третата група са признаци на текста и кодекса (ъгъл на реда спрямо хоризонтала, ротацията, формата на силуета на изписания текст, колофона, титулната страница, мястото, прикрепените листчета и др.).

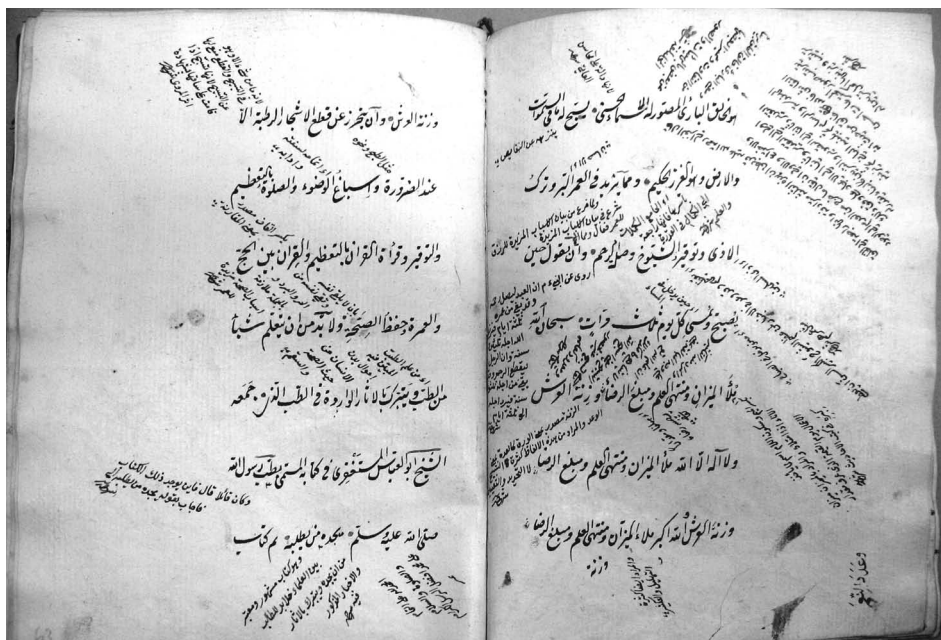
Когато читателите изпълняват ролята на съпреписвачи, те имат възможност да добавят само част от графичните знаци и средства за сегментиране. Както потвърждават посочените по-горе примери, те използват надчертаващи линии, титла, евентуално запетаи, точки, три точки и др. и в текстовото каре, и в маргиналните вписвания. Независимо от това читателите също като копистите, познават цялата система от знаци и средства за сегментиране на текста и кодекса и участват в нейното усъвършенстване, разпространение и поддържане.

Глоси, схолии и преводи

Вписванията в полето, оставени от читателите, са многобройни и с различен вид и съдържание – глоси, схолии и преводи. Те свидетелстват за активността на читателите при прочита на ръкописа и при усвояването на знанията, които той съдържа. Първият пример са две страници от края на препис на трактата „Обучаване на учащите се на начините за учене“ на аз-Зарнуджий, споменат по-горе. В междуредията са записани пояснения за смисъла на думи и изрази от текста, както и граматически анализ на част от думите (Ил. 5.).

Пояснителните знаци

За по-точното осмисляне на текста и вникването в неговото съдържание читателите създават своеобразна система от пояснителни знаци, която е уникална по своя характер и няма аналог в другите писмени системи и книжовни традиции.

Ил. 5. ОР 2017, л. 626–63а

Руският арабист А. М. Барабанов (ум. 1945) пръв описва тези знаци и определя техните функции, значения и начините за използването им. Статията му *Пояснительные значки в арабских рукописях и документах Северного Кавказа* е публикувана през 1945 г. след смъртта на автора, който, за съжаление загива на фронта през Втората световна война.⁶

Авторът ги нарича „малки пояснителни знаци“. Ръкописите и документите, в които ги открива и изучава, са от района на Северен Кавказ. Най-ранният от тях е от 1664–1645 г. Ето защо той свързва възникването им с периода преди средата на XVII в. и с района на Дагестан, тъй като не разполага със сведения за наличието на същите знаци в ръкописи, създадени извън него.

По форма пояснителните знаци са арабските цифри, отделни литери и комбинации от литери и чертички. Пишат се под или над реда. Основната функция на тези знаци е да изразят смислови и граматически връзки, които съществуват между дадени думи в текста както в рамките на фразата и изречението, така и в рамките на абзаца. А. Барабанов разделя пояснителните знаци на четири групи според вида на маркираните думи като части на речта и функциите, които те изпълняват в изречението, и дава конкретни примери. Като сравнява графиката на конкретни документи с техните публикувани преводи А. Барабанов посочва грешките, направени поради непознаване на пояснителните знаци.

⁶ Барабанов, А. М. Пояснительные значки в арабских рукописях и документах Северного Кавказа. – В: *Советское востоковедение*. Ленинград, Москва, 1945, т. 3, с. 183–214.

Между ръкописите в сбирката на НБКМ, които съдържат пояснителни знаци, най-ранен е ОР 1655, датиран от преписвача 1342 г. Видът на мастилото и писмото дават основание да се приеме, че пояснителните знаци са нанесени, ако не едновременно, то много скоро след изписването на текста. Този паметник позволява възникването на пояснителните знаци и началният период на тяхната употреба да се отнесат преди XIV в. Част от ръкописите, в които са установени пояснителни знаци, маркират присъствието им в следващите столетия: 1394 г. (ОР 7); XIV в. (ОР 3313-I); 1434 г. (ОР 2517); 1474 г. (ОР 1995); 1662–63 г. (ОР 1846); от XVII в. (ОР 435), а най-късният е от XVIII в. (ОР 650).

При възможност пояснителните знаци се нанасят с червен цвят, за да се откъсват по-лесно сред основния текст, към който се отнасят. В преобладаващите случаи мястото на знаците с формата на цифри е под реда, а на литерите – над него (ОР 1655, л. 44а). Както отбелязва А. М. Барабанов, „използването на пояснителни знаци към изолирана буква или дума е лишено от всякакъв смисъл и по тази причина е недопустимо“⁷. Употребата на пояснителните знаци представлява съкратен начин за коментиране на текста и напълно съвпада с междуредовите вписвания, въведени с лексемите *'айй* – „тоест“ и *йа 'ни* – „значи“⁸.

Извадки от съчинения, свързани с темата на текста, са най-честите допълнителни вписвания в полетата и междуредията на преписи, използвани като учебници в областта на традиционната арабска граматика, логиката, фикха и други (вж. Ил. 5.).

Читателят може също така да запише цялостен коментар в полетата на ръкописа. Така става автор на текст, озаглавен обикновено *супракоментар* – *хашия*. (Когато полето не е достатъчно, вписванията се правят върху допълнителни прикрепени листчета.)

Съдържание на текста се прави от читателите, ако копистът не го е съставил или когато в увода на съчинението няма подробно изложение на главите и разделите. Често в края на съдържанията читателите вписват датата на тяхното завършване и тя обикновено е отдалечена с години и столетия от създаването на преписа. Например ОР 1863 е датиран 19 *ша'у'ал* 617/17 декември 1220, а съдържанието в него е от XIX в.⁹. Преписът ОР 572 е завършен през месец *сафар* 1042/август 1632, а съдържанието е от 1090/1679–1680 г. В ОР 208, завършен на 1 раби' ал-а'у'ал 1028/ 16 февруари 1619 г., читател е направил съдържанието през 1121 (т.е. в периода от 13 март 1709 г. до 1 март 1710 г.). Над началото му е се чете молбата, отправена към следващите читатели:

Който гледа съдържанието, нека да прочете [сура] ал-Фатиха (من نظر الى الفهرست فليقرأ الفاتحة – ОР 208, л. 2886)¹⁰.

⁷ Барабанов, А. Пояснительные значки..., с. 185.

⁸ Подробности и примери за малките пояснителни знаци вж. и в Стоилова, А. Арабските ръкописи..., с. 139–142.

⁹ Този кодекс е дигитализиран и е достъпен на адрес: <http://digital.nationallibrary.bg/DWWebClient/IntegrationSearch.aspx?DWSubSession=7310&v=1796>

¹⁰ Съдържането е написано в края на кодекса.

Постепенното развитие на задочния диалог на авторите и копистите с читателите води до промени в оформянето на ръкописите и на страниците в тях. Най-важната цел на тези промени е да се предостави място за изява на читателите. Ето защо се въвеждат нови пропорции между големината на текстовото поле и заобикалящите го полета. Докато в ранните ръкописи маргиналните полетата са тесни, с течение на времето те стават по-големи, за сметка на текстовото каре, което се смалява. Присъствието на читателите в ръкописите се засилва, тъй като за техните бележки, преводи и коментари има място до тези на преписвачите. Както е известно, супракоментарите, са наречени на арабски *хашийа* т.е. „поле в ръкопис“. Намирам, че има основание тяхната поява да бъде интерпретирана като „реплика на читателите“. В същата светлина могат да бъдат видени и редица други вписвания на читателите, останали в маргиналните полета – разяснения, глоси, коментари и др.

Що се отнася до другия вид съдържания – тези на ръкописите сборници, те също са дело на кописта или читателя. В ОР 1641, който е сборник-конволют от десет съчинения на арабски и турски език, могат да се видят три съдържания. Две са направени от преписвачите и представят темите в първото (л. 26–86) и осмото от съчиненията (л. 1436–1446). Третото съдържание е на кодекса и е оставено от ръката на читател. В него са изредени заглавията на десетте трактата, съответните страници и годините, в които са преписани (л. 16). Съдържанието на кодекса може да е оформено като списък или таблица. Съответните страници се записват под или след заглавията.

Използването на съкращения в арабската книжовна практика има богата и дълга история. Малка част от тях обаче са общоприети и разчитането им не представлява трудност за читателите. В трудове от различни области на познанието и литературата авторите използват свои съкращения и обикновено обясняват значението им в предговора или в началото на книгата си. Читателите също записват различни списъци от абревиатури и техните значения. Те може да се отнасят до цитирани автори и съчинения в текста на даден кодекс или да бъдат подбрани по друга причина. Читателите внасят в ръкописите не само обичайно повтаряните съкращения и техните пояснения. Те също създават свои списъци. Подобен е списъкът с абревиатури от имената на шестима авторитетни граматичи в ОР 3130, л. 1а¹¹.

Освен съкращения, читателите често записват в ръкописите буквени знаци и техните значения като символи за определени понятия и термини. Например в ОР 2243 (л. 100а) са записани и обяснени символите, използвани при рецитацията на Свещения Коран. Прекрасните имена на Аллах, придружени от буквите в азбуката, са записани в ОР 2243 (л. 99а). Списъци от думи, подбрани по определен признак, също имат справочен характер и с основание могат да бъдат разглеждани като аналог на съвременните показалци. Например в ОР 1657, л. 106 на отделна страница извън текста са събрани думите, които арабската традиционна грама-

¹¹ Значенията на съкращенията от този списък са публикувани в Стоилова, А. Арабските ръкописи..., с. 131.

тика отнася към имената от женски род не по морфологичен признак, а според употребата им. Друг читател е записал глагола *каза* и значенията му с различни предлози (ОР 293, л. 1а).

Към допълнителните вписвания с пълно основание трябва да се отнесат бележките, които съдържат данни за автора. На титулната страница в ОР 38 копистът е написал под заглавието името на автора Мухаммад б. Йазид Ибн Маджа и годините, когато е живял (209–273/[824–886]). А отделно е добавил кратка биографична бележка. Подобна кратка биографична справка за автора Йахийя ан-Наўаўий (ум. 676/1277) е записана от читател в ОР 1952, л. 1б.

Пример за биобиблиографска справка е запазен в ръкопис, реставриран в Националната библиотека (ОР 51, л. 1б). Тя съдържа заглавията на дванадесет от съчиненията на Са‘ад ад-Дин ат-Тафтазаний (ум. 791/1398), както и годината и мястото на завършването им. Като прототип на библиографска справка може да се разглеждат два списъка, оставени след коментара, озаглавен *Пространен коментар върху „Извлечението“* (شرح التلخيص المطول) на същия автор. В единия списък са изредени други шест коментара върху основното съчинение в ръкописа – трактата по риторика на ал-Казўиний (ум. 738/1337) *Извлечение от „Ключа“* (المفتاح تلخيص). Вторият списък съдържа единадесет супракоментара върху същия текст (ОР 2251, л. IVб).

В ръкописите се откриват и бележки, които имат библиографски характер и съдържат сведения, подбрани по определен признак. Например в препис от 1578 г. на супракоментара на Йа‘куб ал-Берсаўий (ум. 947/1540) върху коментара на въведението в *Светилника* (المصباح)¹² е вписан списък на цитирана в кодекса литература. Обхваща имената на седемнадесет автори и тридесет и шест заглавия на съчинения, които фигурират в основния текст. Те представляват своеобразна библиография към кодекса (ОР 1372, л. 1а). В още един ръкопис може да се види списък на ползваната от автора литература. Заглавията, включени в него, са номерирани от 1 до 48 (ОР 395, л. 1а).

Приведените по-горе примери са конкретни факти, които не са изолирани, случайни или единични. Те са преки свидетелства за приноса на читателите във появата и развиването на нови елементи в арабския ръкопис. Независимо дали целите при съставянето им са ограничени до това да отговорят на въпросите на конкретни лица – читателите, които ги записват, те се явяват наченки и прототипи на обичайните за съвременната книга бележки под черта, индекси, словници и библиографии.

Нещо повече, изготвянето на биобиблиографски бележки и на списъци (колкото и кратки да са те) на заглавия на трудове на един автор или на съчинения, които са производни от един основен текст, е доказателство за разширяването на интересите на читателите. Съдържанието на тези вписвания надхвърля рамките на конкретния кодекс и той не е единственият източник за тяхното съставяне.

Арабската книжовна практика познава още два вида бележки. Те имат характер на документи и се откриват обикновено в началото на кодекса. С тях се

¹² Автор е На:сир б. ‘Али ал-Мутарразий (ум. 610/1213).

регистрира движението на книгата и нейното ползване. Първият вид е бележка за заемна и съобщава, че ръкописът е отдаден за временно ползване. Например Мухаммад б. Мустафа – друг читател от град Самоков – вписва, че заема за определен срок ръкописа на 10 зу-л-ка‘да 1151 г. (ОР 2251, л. 1а). Подобно вписване за заемане на книгата от ‘Абд ал-Халим б. Ибрахим се открива в ръкопис ОР 2216, л. 1а, но не е датирано. Вторият вид уточнява, че ръкописът е бил прочетен от еди-кое си лице. Бележките за прочит обикновено отговарят на въпросите, кой е читателят, кога и къде е прочел книгата. (Но са различни от вписванията, с които се съобщава за даден препис, че е четен пред автора на текста, за да бъде одобрен.) Традицията в кодексите да се оставят бележки за прочит се запазва в продължение на векове, което ясно проличава от датите в тях.

Група 3. Бележки и знаци със защитна функция

Тази част от вписванията са израз на участието на читателя в задочен диалог с други читатели след него. Те биват два основни вида: бележки с лексемата *кабикадж* и с така наречените „соломонови знаци“ или техни аналози. Имат апотропейна функция, и са свързани както с опазването, така и със заучаването на ръкописната книга.¹³ В ръкописите, съхранявани в Националната библиотека в София, се откриват десетки примери за двата вида вписвания. Различните начини, по които думата *кабикадж* се използва в ръкописите, позволява да се възстанови динамиката в отношението към това, което тя назовава. Предлагам няколко примера за *кабикадж*-вписванията, които разкриват промените в значенията на тази „магическа“ дума.

Първоначалната ѝ употреба е свързана с названието на растение и едновременно с това на някакъв вид *джин*.¹⁴ В кодексите се открива написана *еднократно или няколко пъти; самостоятелна или със звателната частица ‘о’* – يا (вж. ОР 1165, л. 88а; ОР 2094, л. 47а; ОР 232, л. 1а; ОР 2080, л. 1а; ОР 1481, л. 1а; ОР 266, л. 66а; ОР 2380, л. 1а).

Фразите и изреченията с *кабикадж* съдържат повече лексика и разкриват следващите промени в представата за *Кабикадж*: от сила, за която се мисли, че пази ръкописите (ОР 2491, л. 1а), в сила, която се призовава да не ги яде (!) (ОР 818, л. 686):

О, Кабикадж, задържай червеите! (حبس الارضة) – ОР 2491, л. 1а).

О, Кабикадж, не изяждай този книга! (لا تأكل هذا الكتاب) – ОР 818, л. 686).

В редица ръкописи така наречените „соломонови знаци“ или техни варианти

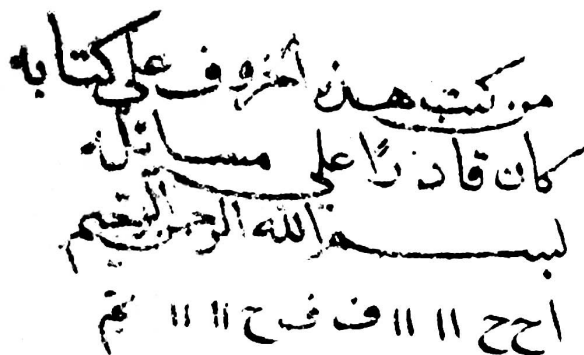
¹³ По-подробно вписванията със защитни функции са разгледани в статията ми, посветена на част от заклинанията от арабските ръкописи – Стоилова, А. Заклинания, свързани с арабски писмени паметници. – В: *Български фолклор*, 2012, № 3–4, с. 85–108.

¹⁴ Едно от растенията, наричани *Кабикадж*, е азиатското лютиче – Asiatic crowfoot (*Ranunculus Asiaticus*) – вж. Gacek, A. The use of „kabikdj“ in Arabic Manuscripts. – В: *Manuscripts of Middle East*, 1986, vol. 1, с. 49.

се откриват в близост до *Кабикадж* вписванията. Те са известни в еврейската и ислямската окултна и магическа практика още като „Седем печата“. Вписванията със соломоновите знаци се обособяват в три типа по начина на записването им. Към първия тип са седемте знака (с различни модификации), вписани самостоятелно. Към втория тип са соломоновите знаци като част от по-обширни вписвания, независимо дали са от една или две ръце. Третият тип са вписвания на соломонови знаци, придружени от знаци, подобни на тях – псевдосоломонови знаци. Вписванията към соломоновите знаци на свой ред също биват различни според характера и съдържанието им и са на арабски, турски или персийски език. Част от тях са мнемонични и подпомагат да бъдат запазени и запомнени в подредбата на Ахмад ал-Буний (ум. 622/1225), призната за канонична и оформена в неговата книга „Слънцето на познанието“ (*شمس المعارف*)¹⁵. Версия на подобен текст в стихотворна форма се съдържа в ОР 2408, л. Пб – Ша; ОР 189, л. 1а; ОР 2408, л. Ша и др.).

Други бележки разкриват желанието на читателите да бъдат подпомогнати и улеснени в усвояването на знанията и надеждата им това да стане с помощта на знаците, които записват в ръкописа, били те соломоновият пръстен или подобни на тях. Бележките с това съдържание са различни по обем. По-лаконично е пояснението към следните знаци: *اح ح ا ا ا ف ح ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا* (Ил. 6.).

То гласи:

Който напише тези букви в книгата си, ще бъде способен [разбере и да научи] въпросите в нея. В името на Аллах, Милостивия и Милосърдния.

Ил. 6. ОР 501, л. 1а

В по-разгърнати бележки с подобен характер е пояснено, че Бог придава свойства на всяко нещо, то „свойствата на тези букви са да направят успешен начина на заучаване на учения при усвояване на всичко, което прочете в нея“ (вж. ОР 2715, л. 1а). Често се посочва източникът, от който се смята, че са заети самите вписвания. В единия от случаите (ОР 276) са посочени заглавието и авторът: *ал-Фусус* на Ибн ‘Арабий (ум. 1240)¹⁶. В друг произходът на текста е свързан с *Коментар върху ал-Фусус*, но без да е споменат авторът (при ОР 1665, корица, въ-

¹⁵ **Graham, Lloyd.** The Seven Seals of Judeo-Islamic Magic: Possible Origins of the Symbols. Достъпно на адрес: https://www.academia.edu/1509428/The_Seven_Seals_of_Judeo-Islamic_Magic_Possible_Origins_of_the_Symbols.

¹⁶ Пълното заглавие на съчинението е „Фусус ал-хикам“.

трешна страна ОР 245, л. 60б).¹⁷ Разширените варианти се отличават по завършека си и променят полето, в което учещият се ще прояви придобитите способности. Например учащият се ще навлиза успешно в науките (ОР 917, л. 1а; ОР 3753, л. 1а) или в научаването на това, което желае (вж. 2304, л. 1а); или ще е способен да овладее начина на заучаване (в ОР 524, 86а).

Своеобразно противопоставяне на соломоновите знаци са кратки молитви, които се откриват самостоятелно (ОР 1660, л. 329б–330а) или в близост до седемте печата (в ОР 293, л. 1а). За тях се посочва, че е добре да се произнасят преди уроците. Ето текстът от последния пример (Ил. 7.):

Всеки, търсец знанието трябва да чете тази молитва преди урока:

О, Господи, изведи ме от мрака и тъмнината!

О, Господи, със светлината на разбирането!

О, Господи, отвори за нас вратите на Своята милост

О, Господи, разпрости над нас съкровищата на своята милост [sic. = на твоите науки] с Твоята милост, О, най-Милосърден от милосърдните

المطالعة: اللَّهُمَّ أَخْرِجْنِي مِنْ ظُلُمَاتِ الْوَهْمِ وَأَكْرِمْنِي بِنُورِ الْفَهْمِ، اللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيْنَا أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ
وَأَنْشُرْ عَلَيْنَا خَزَائِنَ رَحْمَتِكَ [كَذَا- عَلُومِكَ] بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

سے طالب العلم ان پیراؤ خدا دعا
صلی الدرس اللهم اخرجني من الظلمات
النهم واكرمني بنور الفهم اللهم افتح
علينا ابواب رحمتك وانشر علينا
خزائين رحمتك برحمتك يا ارحم الراحمين
م

2، 2، ام 2111

Ил. 7. ОР 293, л. 1а

Заклучение

Разгледаните примери са представителни за множеството вписвания, които се съхраняват в арабските ръкописи. Те убедително показват мястото и участието на читателите в книжовната практика. Тяхната основна роля е на търсещи знанието. Активен и постоянен участник в диалога със създателите на кодекса, читателят е решаващ фактор за промените в оформянето на кодекса и за обогатяване на неговото съдържание.

Читателят встъпва в ролята на съкопист винаги когато добавя в ръкописа диакритични точки или знаци за вокализация, както и знаци за сегментиране и организиране на текста и бележки за сверки. Уникална е системата от малки поясни-

¹⁷ Посоченият труд на Ибн Араби не съдържа подобен израз. Вероятно става дума за перифраза или действително за коментар, което е трудно да се потвърди или отхвърли.

телни знаци, създадена от читателите на арабските ръкописи. Те са оригинално средство за разясняване смисъла на написаното и заедно с другите вписвания в полетата на ръкописите (коментари, цитати, преводи и под.) са свидетелство за работата на читателите като съредактори.

Читателите отговарят на голяма част от въпросите, които ги вълнуват, в множеството допълнителни бележки с различно съдържание и обем: сведения за автори или съчинения, кратки списъци с понятия, термини и съкращения, цитирана литература и съдържания. Тези вписвания са прототип на справочния научен апарат в съвременната книга.

По-различен е характерът на вписвания, които са натоварени със защитни функции и тези, които имат пряко отношение към знанието и ученето. Това са заклинателните надписи (*кабикадж* вписванията, бележките, придружаващи со-ломоновите знаци, и молитви). Тяхното присъствие в кодекса показва читателите в ролята на своеобразни заклинатели, които се опитват да опазят ръкописите или да овладеят знанието, включено в тях.

Как бе основана Народната библиотека и история на сградите ѝ

Петър Величков

How the National Library was Founded and History of its Buildings

Petar Velichkov

Summary

This paper traces the history of the foundation of “St. St. Cyril and Methodius” National Library, the formation of its collections up until 1944 and of its buildings – starting with the first up to the one currently used.

Key-words: “St. St. Cyril and Methodius” National Library, history, collections, buildings.

Идеята за създаване на библиотека в София възниква на 4 април 1878 г. На тази дата се празнувало щастливото избавление на Царя Освободител при атентата срещу него в Париж на 25 май 1867 г. Празненството станало в Градската градина, където софийският градски съвет дал банкет в чест на руските офицери и чиновници. На видно място бил поставен бюст на Александър II. Софийският учител Михаил Буботинев, който на 10 февруари 1878 г. бил назначен от софийския губернатор Пьотър Алабин за секретар на градския съвет, държал реч, в която след възвеличаване на делото на Царя Освободител обрисувал бъдещето на София. За да процъфтявала тя културно и образователно, трябвало ѝ библиотека.

Това много допаднало на губернатора на София П. Алабин и особено на вице-губернатора Марин Дринов. Наскоро след това общинарите назначили Христофор З. Круша от Самоков за пръв библиотекар, който обаче се задържал за кратко на този пост. Дали му фонда на единствената тогава библиотека в града – Денкоглювската, събирали помощи в пари и призовали за дарения на книги.

Първото голямо дарение направил софийският полицмейстер щабскапитан Александър Паул от 228 тома – исторически и военни книги, руска и чужда художествена литература, а също и списания. Жестът въодушевил Алабин, който разпоредил на Марин Дринов да се ускори създаването на публична (обществена) библиотека, която трябвало да има читалня, където софийското общество да може да се възползва от четенето както на сериозни, така и на развлекателни четива.

За целта Алабин предложил градският съвет да определи някоя къща в близост на Градската градина, тя да бъде ремонтирана и мебелирана. За самоиздръжка на библиотеката Алабин предложил да се отвори към нея магазин, в който да се продават книги и църковни предмети. Алабин сам изработил проектоустав за дейността на библиотеката, който бил утвърден от княз Дондуков на 25 септември 1878 г.

За пръв библиотекар Алабин избрал Иван Шумков, току-що преселил се от родното си Крушево (сега в Р. Македония). Дал му към 200 наполеона и му заръчал да търси някоя голяма турска къща, която да бъде приспособена за библиотека. Алабин се захваща лично да подреди книгите, да даде първи уроци по описването им на Шумков, само и само час по-скоро читалнята да отвори врати, което станало след месец. Така се появява Софийската българска публична библиотека. До заминаването си за Русия Алабин е председател на библиотеката, след това го замества Марин Дринов.

На горния етаж на двуетажната къща, която се намирала на мястото, където сега е Народната банка, имало няколко стаи, които били преобразени в читалня. Книгите на Денкоглувската библиотека, както и даренията, се побирали в пет шкафа.

Макар и далеч, Алабин не забравил Софийската българска публична библиотека. Дарението му от 246 съчинения в 537 тома тръгнало от Санкт Петербург, минало през Виена и достигнало до Лом, а оттам в София в края на декември 1878 г.

На 20 май 1879 г. Марин Дринов убедил досегашните доброволни учредители и управници на Библиотеката, че тя не може да се развива както досега с помощи и дарения, а издръжката ѝ трябва да поеме държавата.

На 5 юни 1879 г. Софийската публична библиотека станала държавно учреждение и била наречена Българска народна библиотека. Бюджетът ѝ бил определен на 25 000 лева, от които за заплата на главния библиотекар – 6000 лв., 4000 за старшия му помощник, 3000 лв. за младшия, по 600 лв. за прислуга и за охраняващия стражар, за покупка на нови книги – 8000 лв., за канцеларски материали – 800 лв., за отопление и извънредни разходи – 2000 лв. За главен библиотекар (тоест първи директор) бил назначен Георги Яковлев Кирков, за старши – Иван Шумков, а за младши – Димитър Узунов.

Библиотеката бива местена от къщата в черквата „Св. Никола“, после в едно помещение на турския конак, докато накрая Кирков успява да я подреди в Голямата джамия (сега Археологически музей на БАН). За джамията се разпоредил първият български княз Александър Батенберг, който посетил веднага Библиотеката още с пристигането си в София. Тя отваря врати в новото си жилище на 2 март 1880 г. Тъй като доставката на вестници чрез австрийската поща забавяло с 1 седмица получаването им в Българската народна библиотека, Кирков предпочел пряка доставка от Букурещ. (сн. С IV)

Фондът продължава да се попълва от дарения, а най-големи са от Русия. През 1880 г. проф. Иван Платонов пише на Кирков: „Благодарение на добри хора, които в Русия ги има много и идат и носят книги, пращат по пощите и по железниците, управлението на които е склонило да превозва книгите по руска територия безплатно, не се съмнявам, че когато отворите сандъците и погледнете тия съкровища на знания, що са заключени в тях, неволно ще се развърлуват от благодарност към ония благородни личности, които не са пожалили да пожертват такива съкровища в полза на българите“.

Книги даряват и известни българи – Иван Сахатчиев от Самоков, отец Авер-

кий поп Стоянов, игумен на Жабленския манастир, Киро Стоянов, родственик на Раковски, братя Паница от Виена, софийският митрополит Милетий и мн. др.

Кирков изискал и уредил книгите на цели библиотеки да постъпят в поверената му Народна библиотека – на Юрий Венелин, на Любен Каравелов, на Българското книжовно дружество (сега БАН), на Хосрев паша от Самоков, на Иван Денкоглу...

След Кирков ръководството на Българската народна библиотека поема Константин Иречек. В Библиотеката имало много стари турски и арабски ръкописи, които не били подредени за ползване, а се съхранявали в сандъци. Иречек се заел и с тяхното преглеждане и описване. Той попитал Г. Джансззов дали турците са недоволни, че Голямата джамия е превърната в библиотека. „Не, отговорил той, защото тя е превърната в книгохранилище, а то за тях също е свещено място“.

С указ от 20 октомври 1880 г. за директор на Народната библиотека е назначен Петко Р. Славейков, който обаче се задържа на тоя пост за месец и десетина дни. По това време Народната библиотека е имала годишно посещение от 1030 читатели – изключително на вестници и списания, а четива за възрастни били отпуснати на 37 читатели. Фондът е бил от 20 347 тома, от които на разположение на читателите са били само 6968 книги в 12 957 тома. Неподвързаните книги създавали големи главоболия, защото не можело да се намерят подвързвачи за подвързията на 7135 тома, щели да са необходими десетина години... Няколко търга се провалили и едва на 1 август 1883 г. за подвързвачи са определени Мозес Купфервасер и Мориц Финдерман. Наведнъж щели да им дават по 300 книги за подвързия, но заплащането щяло да е на парче.

Библиотеката успява да каже „сбогом“ на снабдяването си с книги само чрез дарения, когато на 6 февруари 1883 г. бил приет Законът за печата, с който се разпорежда: „Издателите на периодическите и непериодическите списания и каквито и да било печатни книги, длъжни са да изпровождат на Народната библиотека в София по два екземпляра даром, а в Министерството на вътрешните дела по един екземпляр само от политическите вестници и списания“. Така се поставя началото на днешния Архив на българската книга.

След оттеглянето на Иречек новият директор Васил Д. Стоянов поставя въпроса за нова сграда на Библиотеката, тъй като Голямата джамия се оказва неподходяща. На 5 октомври 1884 г. директорът пише до Министерството на народното просвещение: „Помещението има силна влага, задуха, тъмнотия, теснотия и мястото е ниско, и в земята, та се образува тежка и много вредителна миризма, резултат от речената влага, задуха и от плесенясалите вещества по стаите. При такова помещение, колкото и да се варди и чисти, не може да има оная чистота, каквато се изисква, особно за библиотека. Зиме помещението не може да се отоплява, освен чрез железни пещи, тръбите на които въвн от зданието трябва да се издигат по стените много нависоко до самия покрив, и от това димът не смогва да излезва лесно и скоро, а често се повръща назад из пещите, та се попълват стаите с дим. При това положение в библиотеката не може да се върши нищо редовно и свястно:

В бившата сграда на Министерството на народното просвещение

ли биха могли да се поправят отпосле“.

На 1 май 1885 г. Библиотеката била пренесена в бившето здание на Министерството на народното просвещение, което отесняло бързо. Затова през 1889 г. директорът заговорил за постройка на специална сграда за Библиотеката. От 1 февруари 1894 до края на месец август 1900 г. тя се премества под наем в зданието на Димитър Яблански на ъгъла на ул. „6 септември“ и „Вълкович“. Стефан Стамболов разпорежда наемът от 13 000 лв. сребърни да се поеме от държавата. 1900 година е една от най-щастливите, защото тогава Библиотеката се настанява в собствено помещение на улица „Раковски“ 131 – в бившата сграда на Гражданския клуб, откупена от държавата. При бомбардировките през Втората световна война обаче тази сграда е разрушена.

читателите се принудяват да си отиват безвреме, а служащите напускат работата и стават да си търсят облекчение ту в една, ту в друга из стаите, като са принудени да гълтат при това вместо обикновен чист въздух отровителните изпарения от развалената атмосфера в помещението. И така не е чудно, дето едни от служащите се оплакват от болки в гърдите, други от силен ревматизъм и пр. Вещите на библиотеката, особено книгите при това положение на помещението са изложени на твърде опасна развала, от която едва

Строежът на сегашната сграда на Библиотеката започва през 1939 г., но пострадва при бомбардировките през войната. Тя е проектирана от известните архитекти Иван Васильов и Димитър Цолов, а фасадата е дело на прочутия скулптор Михайло Парашчук. Построена е по времето, когато директор е проф. Т. Боров – със сключен през 1946 г. целеви държавен заем, и е открита на 16 декември 1953 г. Предвидените книгохранилища, които е трябвало да са зад сегашната сграда, до Докторската градина, за съжаление не са построени. Въпреки борбите и усилията на следващите директори, най-вече на ст.н.с. Константинка Калайджиева.

Сградата на ул. „Г. С. Раковски“ 131

Писателят Милен Русков – първи гост на клуб „Писмена“ за новия сезон

Стефка Рангелова

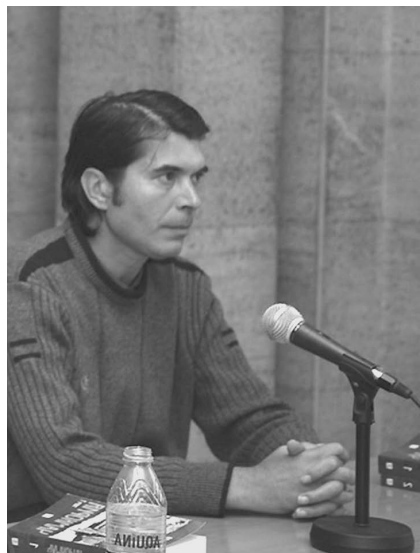
The Writer Milen Ruskov – First Guest at “Pismena” Book Club at the Start of the New Season

Stefka Rangelova

Summary

The latest novel of the writer Milen Ruskov “Chamkoria” was presented on 5 Oct, 2017 by “Pismena” book club at “St. St. Cyril and Methodius” National Library

Key-words: Milen Ruskov, “Pismena” book club, “St. St. Cyril and Methodius” National Library.

Един от най-забележителните писатели на нашето време Милен Русков и датата 5 октомври избрахме за начало на новия културен сезон за клуб „Писмена“ на Националната библиотека. Русков е писател с богато въображение, силна разказваческа дарба и изключителен талант на проучвател. Автор е на онези, различните книги, които не се появяват често в България.

Още първата му творба е блестящо написана и печели Награда за дебют „Южна пролет“. Годината е 2004, а книгата „Джобна енциклопедия на мистериите“. Следва „Захвърлен в природата“ (2008) и заслужената награда „ВИК“ за роман на годината.

След три години на проучване и писане налице е „Възвишение“. Резонансът сред четящите у нас е много силен. Романът трогва и омайва с яркия си и омагьосващ език на възрожденските ни писатели. Тиражите са изчерпани, следват нови издания на „Възвишение“, а заедно с тях и заслужените отличия – наградата „Златен век“ на Министерството на културата (2012), национална награда „Христо Г. Данов“ (2012), както и национална награда „Елиас Канети“ (2013), наградата за литература на Европейския съюз (2014). Новото издание на романа е с корица от

бъдещия игрален филм. Остава само месец до премиерата му, когато колоритните герои на Русков ще оживеят и на големия екран.

Читателското очакване и интересът към писателя Милен Русков са напълно оправдани с излизането на „Чамкория“ – новия му роман в две части, една своеобразна панорама на 20-те години на XX в. Според критиците той е „литературно събитие през последното десетилетие“. „Чете се на един дъх!“ – казваме ние, читателите. И наистина – редуват се хумор и трагизъм, словесните бисери омайват, колорит и светлина ни завладяват. И... понеже София диша, живее и кърви по тези страници, Милен Русков получи на 17 септември – Празника на нашата столица, *Наградата на София* в категория „Литература“ за новия си роман „Чамкория“.

Ние пък в Националната библиотека му благодарихме по един своеобразен начин за писателския талант с подарък, свиден за всеки българин – Тефтерчето на Левски, разработено в електронен вариант от екип на Националната библиотека по повод 180 години от рождението на Апостола на свободата.

Ценителите на творчеството на Милен Русков в първото за сезона издание на клуб „Писмена“ на Националната библиотека го удостоиха с жив интерес, истинско признание и искрени аплодисменти.

Същност и проявления на библиоклазмията

Габриела Ангелова¹

Biblioclasm – Essence and cases

Gabriela Angelova

Summary

This article deals with the issue of organized annihilation of libraries or book collections regardless of whether they are private or public property. Since this is of common occurrence in the history of human civilization, therefore different factors are crucial according to the background of the given period. The main point of the study is to demarcate the time-tested models of destruction. For this purpose various historical examples are systematized and compared in order to find the analogous structures of this detrimental practice.

Key-words: Biblioclasm, History of Libraries, Library Science.

Историческите сведения за унищожение на библиотеки датират от второто хилядолетие пр.н.е. и покриват всички географски ширини и етапи на човешкото развитие. Основните причини, оказващи разрушително влияние върху книжните колекции, са природните катаклизми, случайните инциденти, лошото съхранение, както и социалната, политическа и икономическа обстановка. Вследствие на тези фактори се разграничават и основните параметри на явлението според степента на човешкия принос – предумишлено и непредумишлено, т.е. активно и пасивно въздействие. Преднамереното унищожение на библиотеки е сред най-радикалните форми на цензурата и характерен признак за сътресение в рамките на дадено общество. Като всяка утвърдена практика в конкретна област на човешката дейност и тази придобива своята семантика, теория, терминология и своите изследователи.² Поради това, че темата не е особено популярна в България, е редно да се въведат основните термини, които определят посегателствата от този род. В западната научна традиция като такива понятия се открояват *Biblioclasm* и *Libricide*, които в превод от гръцки и латински означават насилие и унищожение на ръкописни и печатни документи. Лицето, което извършва действието, е определяно за *Biblioclast*

¹ Авторката е завършила „Библиотекознание и библиография“ в Университета по библиотекознание и информационни технологии (2016). Сега следва в магистърска програма „Библиотечни колекции“. Служител е в Ръкописно-документалния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

² Аниhilацията на книги и библиотеки е обект на изучаване и теоретизиране от страна на учените в Западна Европа, САЩ и сравнително по рядко в Централна Европа. По-известни имена в областта са Уилям Блейдс, Лусиен Поластрон, Фернандо Баез, Ребека Кнут, Джошуа Хамър и др.

или *One who destroys books*³. Една от ранните появи на понятието *Biblioclasm* в научния лексикон е в допълненото издание на Уилям Блейдс *The Enemies of Books* от края на XIX в.⁴ Употребата на думата *Libricide* се среща значително по-рядко в същия период. Термините са близки по значение, но не са тъждествени и се ползват в зависимост от контекста на проучването. Прието е, че с понятието *Libricide* се обозначава „убийството“ на книги като част от по-мощни прояви, обвързани с дадена доктрина, каквито са случаите на Третия райх, Китай, Камбоджа и др.⁵ Терминът *Biblioclasm* често обобщава конкретен случай, лице и мотив, без оглед на обхвата и това дали произходът на книгите е от религиозно, политическо и прочие естество. Универсалността на второто понятие е причина за далеч по-широката му употреба.

В случая библиоклазмията е удачен акцент в заглавието, защото тази статия се фокусира върху сравнение и систематизиране на предпоставките и мотивите, довели до умишленото анихилиране на библиотеки. Темата поражда множество въпроси, които могат да бъдат обект на различни интерпретации. Това налага ограничения, свързани със случаи, които провокират научен интерес, но не дават принос за текущата цел – създаване на профил на проявленията, свързани с унищожаването на библиотечни колекции⁶. Поради тази причина ще се абстрахирам от рестрикциите, които се отнасят до изгаряне на книги на определени автори. С оглед на очертаните проблеми, ще се изолират и случаите на военни действия и форсмажорни обстоятелства, насочени към цивилни, в които библиотеките са косвено потърпевши, а не обект на умишлени действия.

Във връзка с това в „Ареопагитика“ Джон Милтън казва, че книгите не са съвсем мъртви „неща“⁷ и твърдейки това, прави сравнение между убийството на човек и книга. Основното послание на това съпоставяне гласи, че убивайки човешко същество, умира божие създание, но убивайки книга – умира есенцията, която ни прави хора. И все пак, когато действията не са насочени конкретно към библиотеки и няма данни, които да свидетелстват за злонамерени деяния – примерът с тях би бил самоцелен и спекулативен.

Преди да дам примери, ще си позволя отклонение, което е от особено значение за разбирането на библиотеката като обект на целенасочено заличаване. От прегледаната дотук литература става ясно, че до голяма степен на библиоклазмията се гледа като на исторически изолирана практика, въпреки разпространеността

³ Reitz, Joan M. Dictionary for Library and Information Science. London, 2004, с. 67, 87.

⁴ Blades, William. *The Enemies of Books*. [онлайн]. London, 1888. 118 с. [прегледан 04.03.2017]. <https://archive.org/details/enemiesbooks01bladgoog>

Вж. още: Castle, Egerton. *English Book-Plates: Ancient and Modern*. [онлайн]. London: G. Bell & Sons, 1892, с. 219, 251. [прегледан 05.04.2017]. <https://archive.org/details/cu31924029546599>; Vincent, Leon H., Rogers, Bruce. *The Bibliotaph, and Other People*. [онлайн]. Boston: Houghton, Mifflin and Co, 1898, с. 6. [прегледан 05.04.2017]. <https://archive.org/details/cu31924026943229?q=biblioclast> и др.

⁵ Knuth, Rebecca. *Libricide: The regime-sponsored destruction of books and libraries in the twentieth century*. Praeger, 2003, с. 9.

⁶ В *Anatomy of Bibliomania* (Jackson, Holbrook, 1951, с. 570–586) са описани накратко частни случаи на лица, които унищожават книги с търговска или колекционерска цел.

⁷ Milton, John. *Areopagitica*. Westminster: A. Constable & Co, 1903, с. 35.

си. Епизодичните прояви са обстойно описани по периоди, подобно на либрицидна хроника. Това, което липсва, е сравнението между причинно-следствените връзки, които формират деструктивните модели. Райнхарт Козелек казва, че когато едно действие се повтаря циклично при различни обстоятелства, то това деяние придобива качествата на историческа величина, т.е. е предвидимо и следователно подлежи на прогнозиране и превенция⁸. Да се отговори на въпроса защо библиотеките биват унищожавани, има много начини, но най-обобщаващият се крие в една от масово споделяните представи – библиотеките са хранилище на културната колективна памет и градивен елемент на индивидуалната. Библиотеката е символ на доброто образование и белег на стабилност и просперитет в държавите, в регионите, в градовете и в домовете, в които присъства. Като институция, която акумулира и съхранява минало и сегашно в различни области, тя е монумент на нашата идентичност. Тези качества се явяват и причина за оскверняването ѝ от страна на враждебни интереси, защото анихилираната библиотека е акт на обезличаване и неутрализиране на идентичността на противника. Тираничната практика напомня римската традиция *damnati o memoriae*, но в по-голям мащаб или казано условно, изличаване на досегашния авторитет, в полза на новодошлия.

В увода към книгата си *Libricide* Ребека Кнут прави паралел между либрицид и етноцид⁹ и по този начин определя една от причините за унищожаване на книжни колекции – пълно заличаване на белезите на дадена етническа група. Такъв е случаят на Диего де Ланда – втори католически епископ в Юкатан (днешно Мексико). В *The Relationship of the Things of the Yucatan*, в качеството си на страничен наблюдател, Ланда описва природата и климата на полуострова. В книгата присъстват подробности от бита, традициите, вярванията, церемониите и всичко свързано с културата на майите. Описанията са лаконични, с констативен характер, на места се усеща снизхождение към суеверията и възприятията на маянския народ. Без осезаема промяна или поставяне на акцент, епископът пише:

Също така тези хора използваха особени символи или букви (йероглифи), с които описваха в книги своите реликви и науки... Ние намерихме огромно количество книги с тази писменост и тъй като те не съдържаха нищо освен суеверия и дяволски лъжи, ги изгорихме всичките. Това им причини голяма болка и страдание.¹⁰

През 1552 г. Томас Лопез издава заповеди, с които обезличава окончателно майската култура. В този декрет са описани всички християнски норми, които трябва да станат неизменна част от битието на местните – кръщение, училище, църква, местообитание, облекла и прочие.¹¹ В резюмето на английския превод с коментари на *The Relationship of the Things of the Yucatan* Уилям Гейтс казва, че Диего де Ланда изгаря над 5000 идола и 27 йероглифни текстове в аутодафе, което

⁸ Козелек, Райнхарт. Пластовете на времето. София, 2002, с. 285–287.

⁹ Knuth, Rebecca. *Libricide: The regime-sponsored destruction of books and libraries in the twentieth century*. Praeger, 2003, с. 1–15.

¹⁰ Landa, Diego, Gates, William. *Yucatan Before and After the Conquest*. [онлайн]. New York, 1978, с. 82. [прегледан 07.03.2017]. <https://archive.org/stream/yucatanbeforeaft00landa/page/82/mode/2up>

¹¹ Цит. съч., с. 157.

е причина учените и до днес да мислят за майската цивилизация като за енигма.¹² Авторът споделя, че основна част от знанието по този въпрос е събирано именно чрез книгата на епископа, колкото и парадоксално да е това.

Нацистка Германия, по подобие на другите тоталитарни режими, е пример за многоликите прояви на цензурата и целенасоченото унищожение на книги. Налага се сериозен филтър в съдържанието на библиотечните фондове. Налице е всестранно чистилице за литература с марксистко-ленинистко, пацифистко, демократично и пр. съдържание, което е в ущърб на идеята за *volk*, или чиста арийска раса. В този смисъл нацистският режим ще се помни в историята с позорната книжна клета, която организира на площад „Бebelплац“ през 1933 г., но библиотеките и книжните масиви, които унищожават са много повече. Пример за етноцид, геноцид и либрицид едновременно е случващото се в периода от 1933–1945 г., когато културното прочистване на еврейското съсловие е основен елемент от нацистката пропаганда. Книжната продукция на еврейски автори е забранена и иззета от книжарниците.¹³ Нацистите изгарят приблизително 70% от еврейските книги и почти всички еврейски библиотеки в Полша и Германия.¹⁴ Едно от задълженията на германските войници при екстерминацията е конфискуването и на домашните колекции. По време на окупацията в Полша, в Люблин (1941) е изгорена Талмудската библиотека към семинарията. Становището на окупаторите се публикува в немския ежедневник *Frankfurter Zeitung* (бр. 41, 28 март) и гласи:

За нас беше особена чест да унищожим Талмудската академия – най-голямата в Полша. Атакувахме сградата... после подпалихме книгите, чиято клета горя цели 20 часа... Бяха се скупчили около огъня и плачеха горчиво... писъкът им ни проглушаваше, но после дойдоха войниците и заглушиха всичко с изстрели.¹⁵

Нацистките лидери започват да колекционират по-ценната част от еврейските документи и формират Институт за проучване на еврейския въпрос¹⁶. Този институт се ползва с името на център за арийски проучвания, където според заформената колекция „Юдаика“ се тълкува миналото на еврейския народ като аргумент в полза на геноцида.¹⁷ По ирония това е основна причина в Германия да има запазени еврейски книги от този период.

Други случаи, които формират модел в анихилирането на библиотеки, са борбите за надмощие между религиозните деноминации. Това важи за схизмите в дадено религиозно направление, както и за сблъсъците между отделните такива.

¹² Изследовател на майската писменост и култура.

¹³ Вж. **Sroka**, Marek. The Destruction of Jewish Libraries and Archives in Cracow During World War II. – В: *Libraries & Culture*, 2003, vol. 38, № 2, с. 160.

¹⁴ **Knuth**, Rebecca. Libricide: The regime-sponsored destruction of books and libraries in the twentieth century. Praeger, 2003, с. 86.

¹⁵ Цит. по **Lemkin**, Raphael. William Schabas, and Samantha Power. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. Clark, NJ: Lawbook Exchange, 2014, с. 85.

¹⁶ Institute for Research Into the Jewish Question, Франкфурт, е оглавен от Алфред Розенберг, философски лидер на нацистите.

¹⁷ **Пак там**, с. 85.

Може да се каже, че това е един от моделите, който е иманентно свързан с унищожаването на книжнина, защото в писменото слово се фиксират послания, които оспорват схоластиката и доводите на нейните защитници. Примерите, които могат да се дадат тук, са разнообразни по характер, топография, хронология, което сподобства за оформянето на утвърдена практика във времето и пространството. Светата инквизиция анатемосва масивни списъци със заглавия на книги в своите *Index Librorum Prohibitorum*. Едно от любопитните доказателства за провала на този подход е описан от Карло Гинзбург в *The Cheese and the Worms*¹⁸, където става въпрос за интелектуалната вселена на мелничаря Доминико Скандела, наричан още Менокио. Скандела е залавян на два пъти от инквизицията заради еретичните възгледи, които проповядва сред съселяните си. Метафорите, които мелничарят използва по време на разпитите, за да обясни религиозните си възприятия, скандализират инквизиторите. Те проучват личната му библиотека, за да разберат как неук човек може да стигне до подобни изводи. След обстоен анализ на скромната колекция и разпит се оказва, че мелничарят е достигнал до мирогледа си, четейки главно канонична литература, която тълкува по алтернативен начин.¹⁹ Доминико Скандела не получава втора индулгенция и е екзекутиран. Необременената интерпретация и свободата на словото са съществен компромат за догматиката. Друг поглед по темата разкрива конфискацията на имуществото и разпускането на католическите манастири по заповед на Хенри VIII. Кралят прекъсва отношенията с римокатолическата църква и Англия преминава към цезаропапистки модел на управление, зад фасадата на англиканството. Доказателствата за правотата на монарха се събират две години от учени и делегати, които изследват списък с приблизително сто документа.²⁰ Тези текстове са иззети от манастирските фондове и зачислени към Кралската библиотека. На базата на тези документи през 1530 г. е съставен сборникът *Collectanea satis copiosa*, в който са систематизирани всички правни аргументи в защита на кралския суверенитет. Като част от този процес между 1536–1540 г. са реквизирани над 800 манастира и абатства, а по-голямата част от манастирските библиотеки са разграбени и унищожени. Завинаги изчезват голямо количество ръкописи, които са свидетелство за католическите традиции в Англия, а заедно с тях и уникални документи с особено значение за английската история и литература.²¹ Разрушаването на манастирските колекции се извършва хаотично, без селекция от страна на кралските пратеници. Затова свидетелстват думите на Джон Бейл²²:

¹⁸ **Ginzburg, Carlo.** *The Cheese and the Worms: the Cosmos of a 16. Century Miller.* [онлайн]. London: Johns Hopkins Univ. Press, 1982, с. 214. [прегледан 08.03.2017]. <https://archive.org/details/cheeseworms00ginz>

¹⁹ В книгата се казва, че в думите на Менокио има препратки и към забранени книги, но тези, които са приложени за доказателство, са приемливи от католическата църква.

²⁰ Латински и английски хроники, англо-саксонско и римско право и пр.

²¹ **Leedham-Green, E. S.** *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland: vol. 1.* Cambridge, 2006, с. 583.

²² Джон Бейл е английски историк и библиофил. Дълго и упорито кореспондира с Томас Кромвел относно погубването на книгите в манастирските библиотеки. Работи заедно с Джон Лиланд.

...едни ги използваша, за да полират свещниците, други, за да си чистят обувките, трети ги разпродадоха за опаковъчна суровина на търговци.²³

През 1533 г. Джон Лиланд²⁴ получава пълномощно, в което кралят му възлага задачата да обикаля манастирските библиотеки и да спасява книги с класически текстове.²⁵ Антикварят работи съвместно с Джон Бейл, а дейността им е подробно описана от самият Лиланд, от чиито записки са издадени 6 тома ценни библиографски извори *The Itinerary of John Leland*. Интересен исторически аналог се очертава петстотин години по-късно, в Тимбукту. Абдул Кадер Хайдара е приемник на красива родова традиция – наследствен колекционер и основател на мемориалната частна библиотека *Mamma Haidara*. Когато сунитската организация Ал-Кайда нахлува в северната част на Мали през 2012 г., Хайдара знае, че е въпрос на време екстремистите да посегнат на книгите. Ръкописите на Тимбукту са ключови за проучвания на ислямската религия, а това е в основен разрез с радикалната идеология, която се уповава на чистия ислям. Абдул Хайдара изработва стратегия за опазване на колекцията, благодарение на която са пренесени и разпределени около 350 000 ръкописа по домовете на съпричастни граждани в столицата Бамако.²⁶ Тук е моментът за една историческа препратка отпреди приблизително четиринадесет века, където според преданието халиф Омар нарежда на своите пълководци да подпалят Александрийската библиотека с думите:

Ако в тези книги се говори същото, което и в Корана, то те са безполезни. Ако пък в тях се говори нещо различно, то те са вредни. Затова и в единия, и в другия случай трябва да бъдат изгорени.²⁷

Подобни поражения по сходни причини нанесоха ИДИЛ на библиотеките и културните богатства на Сирия и Ирак през 2014–2015 г.

Обяснение за цензурните действия на религиозните движения в зародиш дава Ян Асман, който определя религията като контрапункт на собствената култура. Той казва, че изначално религията се отцепва от културата и политиката, под формата на монотеистична дисидентска група, основана на чистата религия. Тази група не признава ценностите на обществото, от което произлиза, тъй като то не изповядва същите възгледи.²⁸ По този начин още от самото начало религията е в противовес с културата, но впоследствие се обвързва пряко с политиката, което легитимира и придава тежест на антиобществените прояви на нейните водачи.

²³ **Dibdin**, Thomas F. *Bibliomania: Or, Book Madness; a Bibliographical Romance*. [онлайн]. London: The author, 1842, с. 234–235. [прегледан 20.03.2017]. <https://archive.org/details/bibliomaniaorboo00dibduoft>

²⁴ Поет, антиквар, историк, библиограф, приветства съюза между крал Хенри XVIII и Ан Болейн.

²⁵ **Leland**, John. *The Itinerary of John Leland In or About the Years 1535–1543*, 1908, V–XIX. [онлайн]. [прегледан 08.03.2017]. <https://archive.org/details/itineraryofjohnl01lelauoft>

²⁶ **Russo**, Maria Luisa. Contemporary librarianship and special collections issues: a case study in manuscript collections of Timbuktu and other Malian cities. – В: *JLIS.it* 8, 1 (January 2017), с. 41. [онлайн]. [прегледан 17.03.2017]. <https://www.jlis.it/article/view/12136>

²⁷ **Глухов**, Алексей. Съдбата на древните библиотеки. София, 1984, с. 52.

²⁸ **Асман**, Ян. Културната памет: писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури. София, 2001, с. 207.

Унищожаването на библиотеки е утвърден приюм, характерен както за радикално налагане на управленски модели, идеологии и доктрини, така и при формиране на вътрешнодържавни опозиционни движения. Робер Естивал определя книгата като социално и политическо явление, което е пряко обвързано с интересите на политическата власт или на диктатурата. От своя страна опозициите също имат интерес да наложат свое книжовно съдържание в обществото, което да неутрализира това на техния противник.²⁹ Теорията за политическата библиология е валидна както за книгите и книгоиздаването, така и за библиотеките. През по-голямата част от своята история институцията следва конюнктурен кръговрат, който често е съпътстван от унищожение. Едно от ранните свидетелства е управлението на император Цин Шъхуан от 221 г. пр.н.е. Той е отговорен за разрушаването на двореца и библиотеката в Ксинянг и целевото унищожаване на книги, които съдържат историческа и философска информация, особено такава, свързана с конфуцианството. Погребва живи четиристотин и шестдесет учени-историци, които оспорват императорските методи. Постулат, свързан с неговата идеологията в този контекст, е:

Учени, които изучават миналото и критикуват сегашното и настоящето – създават само хаос.³⁰

Цин Шъхуан е поддръжник на приложните науки и приоритетът му е насочен изцяло към тяхното усъвършенстване. Книги с такова съдържание остават неприкосновени при прочистването на хранилищата, но императорът запазва за собствена си библиотека именно част от историческите извори. Огледален образ на императорския дискурс на Цин Шъхуан е диктаторският режим на Мао Дзъдун, който до голяма степен е повлиян от изпитания модел, независимо от разликите в политическата идеология. В началото на културната революция е унищожено почти цялото книжовното и културно наследство на Тибет под претекст, че будизмът подкопава авторитета на марксизма. Режимът нанася вреди на фондовете и функциите на училищните и на университетските библиотеки.³¹

Френската революция като преломен момент в историята на Европа дава един по-различен поглед към библиоклазмията. Примерът се разграничава от общото възприемане на унищожението, въпреки че по време на бунтовете в някои градове се горят книги, най-вече клерическите, историческите и философските трактати. По този въпрос Йозеф Лаканал се позовава на Националния конвент и налага законови рестрикции срещу унищожението на книги и библиотеки, защото те вече са държавна собственост.³² Тук ключовата дума е национализация или преливане

²⁹ **Естивал**, Робер. Проблемът за политическите библиоложки модели: вчера, днес и утре. – В: *Историята на книгата – начин на живот*. София, 2002, с. 47–60.

³⁰ **Perkins**, Dorothy. *Encyclopedia of China: The essential reference to China, its history and culture*. Chicago, 1999, с. 408.

³¹ **Raven**, James. *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections Since Antiquity*. [онлайн]. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, с. 253. [прегледан 06.04.2017] <https://books.google.bg/books?id=qyt-DAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=bg#v=onepage&q&f=false>

³² **Wiegand**, Wayne, Davis, A. Donald, G. *Encyclopedia of Library History*. New York, с. 211.

на частни колекции във формиране на национална. От времето на кардинал Ришельо, Мазарини и библиотекарят Габриел Ноден Франция има своя прототип на публична библиотека. Оттогава институцията става все по-демократична, а науката и енциклопедичното познание са в своя апогей. Близо два века по-късно това е без значение за най-бедното и безправно френско съсловие. Инфлацията вдига двойно цената на хляба, а църквата и монархът упражняват данъчно издевателство върху народа за сметка на аристократите. Оказва се, че библиотеката и все по-разпространената печатна книга са достъпни само на теория за обикновения човек, чийто приоритет е насочен към чисто физическото оцеляване. В този смисъл поддръжката на лична библиотека си остава елитарно преимущество. При преследванията на френската аристокрация на този принцип са конфискувани над 10 милиона тома в полза на Националната библиотека на Франция, което напомня на ситуацията с вакъфските библиотеки след Освобождението на България. Това причинява редица щети в процеса на усвояване, защото огромният книжен масив се съхранява дълго в лоши условия, а цялостното му съдържание остава некаталогизирано и недостъпно десетилетия наред. Тези фактори очертават основните проблеми на френската библиология и библиография.³³ Примери за библиоклазия от режимен характер се наблюдават в Русия, Германия, Камбоджа, България, Сърбия, Босна и Херцеговина, Индия, Шри Ланка...

Събитията в последните десетилетия показват, че предизвикателствата пред институцията се увеличават. Очертава се сравнително нов проблем, който пряко влияе на съществуването и целостта на библиотеките, а именно икономическият фактор. Ранно доказателство за връзката между библиотеката и икономическата обстановка ни дава Рилският манастир и богатата му колекция от книги. По време на Османската империя манастирът успешно развива своята книжовна дейност. Самостоятелното стопанисване на имотите и облекчаването от налози и данъци е резултат от стабилните отношения с турската власт още от времето на султан Баязид I. С някои изключения този толеранс се запазва през вековете. В моменти на отслабена власт в Османската империя манастирът става жертва на разбойничества, които се отразяват пагубно на библиотеката. При серията от набеzi през 1766–1768 г., период на активни руско-турски войни и на упадък, манастирът е разграбен и опожарен, а заедно с него гори и безценната колекция от книги.³⁴

След падането на комунистическия режим България е красноречив пример за отлив на интерес и финансова стимулация от страна на държавата към библиотечната институция. Дълго време библиотеките изпълняват своите основни функции,

³³ **Марген**, Анри-Жан. История на книгата и библиологията. – В: *История на книгата. Книгата в историята*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2001, с. 119–143.

³⁴ **Ихчиев**, Диаманди. Турски документи на Рилския манастир. София, 1910, с. 68–70; Вж. още: **Неофит Рилски**. Описание болгарского священного монастыря Рилского, 1879. 134 с.

но паралелно с това са и част от пропагандната система. В началото на 90-те години на XX в. това се променя и настъпва демократичен етап, който е пряко засегнат от преминаването на плановата към пазарна икономика. Последствията са децентрализация на библиотечната система и липса на стандарти, финансиране и закон, които да регламентират новия статут. Статистиката показва, че библиотеките в България през 1988 г. са 9488.³⁵ Десет години по-късно общият им брой е 7483, а последните цялостни официални данни през 2005 г. показват 4552 броя за цялата страна.³⁶ Тези данни показват, че негативното влияние върху библиотеките има не само политически, но и икономически характер.

Подобен казус се наблюдава понастоящем в САЩ към Института на музейните и библиотечни услуги³⁷, след като Доналд Тръмп внесе предложенията си за намаляване на федералния бюджет. Мерките включват спиране на дейността на Института и орязване на 210 млн. от програми, свързани с информационната грамотност и равния свободен достъп до информация.³⁸ В този казус освен бюджетни, прозират и чисто политически подбуди. Американските библиотеки са сред най-успешните интеграционни центрове за бежанците, чието маргинализиране е сред основните приоритети в предизборната кампания на Тръмп. Междувременно библиотеките във Великобритания преминават през подобна криза от 2010 г. насам. Оттогава близо 350 от тях са прекратили дейността си, а според BBC на още 111 им предстои да затворят врати поради редуциран бюджет и намален щат.³⁹

Стремешът за развита и силна икономика е характерен за нашето съвремие. Технологиите, които предлагат все по-авангардни методи за достъп и обработка на информация, бързо налагат нови изисквания към библиотечната институция. В най-добрия сюжет тези технологии са задължителен елемент от услугите, които предлага всяка една библиотека, а това изисква инвестиции. Към липсата на обновяване и държавни политики можем да добавим и проблемите с издателския бранш, който упорито защитава тезата, че библиотеките въздействат отрицателно на покупателните навици на читателя. Оказва се, че институцията е подложена на натиск от страна на частния сектор и държавата, което се отразява пряко на нивото на услугите, ресурсите, а оттам и на обществените нагласи. В условия на икономическа криза решението за финансиране или затваряне на библиотека често се взима в полза на бюджета или както Нийл Геймън казва:

...навсякъде по света наблюдаваме местни власти, които затварят библиоте-

³⁵ **Статистически** годишник на Република България. София, 1989, с. 422.

³⁶ **Пак там**, 2005, с. 428.

³⁷ The Institute of Museum and Library Services (IMLS) е правителствена организация, която се занимава с изработване на програми и подпомагане на дейността на 123 000 публични библиотеки в САЩ.

³⁸ **Ewbank**, Ann Dutton. Fight for Libraries This Week. – В: *American Libraries Magazine* [онлайн]. [прегледан 29.03.2017]. <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/fight-for-libraries-this-week>

³⁹ **Libraries** lose a quarter of staff as hundreds close. – В: *BBC* [онлайн]. [прегледан 30.03.2017]. <http://www.bbc.com/news/uk-england-35707956>

ки, като лесен начин да спестят пари, без да осъзнават, че крадат от бъдещето, за да платят настоящето.⁴⁰

В обобщение на темата, може да се каже, че основните исторически утвърдени профили на посегателства над библиотеки са етнически, религиозни и **политически**. В последните години икономическият модел също е на път да се обособи, макар и тази заплаха да не е така драматична като изброените по-горе казуси. За това свидетелстват подбраните примери, които са исторически отдалечени, но продължават да се повтарят по сходен сценарий. Освен утвърдени, тези модели са устойчиви и характерни за всяка една епоха и територия, независимо от политическата, религиозната и социалната обстановка. Направените изводи се дължат на използвания сравнителен подход, който за разлика от историографския метод не е подчинен на хронологията, а на аналогията. Въпреки това е безспорно, че линейната историческа структура е основата, без която подобни подходи биха били неприложими. Това е така, защото историографията дава възможност да се проследи генезисът редом с изворите, свързани с явлението.⁴¹ По този начин трансформациите са ясно систематизирани и съпоставими.

Важно е да се упомене, че до голяма степен обособените модели не се срещат в изцяло чист вид. Причините за анихилиране на книжовни колекции и библиотеки често са комплексни и белязани от съвкупностите на историческите особености, които носи даден период. Такъв е примерът с разграбването на манастирски библиотеки по време на управлението на крал Хенри VIII. Този акт може да се тълкува като политически ход, чийто основен инструмент е протестантството, а потърпевщата страна са авторитетите на римокатолическата църква в Англия. Същото важи и за казуса в Сараево, където сръбските националисти унищожават ислямските текстове в библиотеката на Ориенталския институт на Босна и Херцеговина. Причините са едновременно на етническа, религиозна и политическа основа.

Темата е актуална и в художествената литература на XX в. Авторы като Рей Бредбъри, Джордж Оруел, Олдъс Хъксли и др. проектират своите футуристични представи относно бъдещето на книгите и разпада на човешкото общество като последствие. Антиутопичният сюжет, заложен в романите им, става реалност скоро след това в Китай, Камбоджа и Мали, както и в повечето страни, засегнати от тоталитарна идеология. Затова и тези книги не могат да се приемат напълно за чиста фикция, нито като авторски пророчества – а като напомняне. Наблюденията по темата за унищожените библиотеки трябва да излезе извън клишираните констатации в минало време. Това е актуален проблем, който придобива нови форми, и колкото по-бързо разпознаваме техните симптоми – толкова по-голям шанс има да запазим книжовното си наследство.

⁴⁰ Геймън, Нийл. Библиотеките са портите към бъдещето. [онлайн]. интервю. [прегледан 30.03.17]. <http://www.ploshtadslaveikov.com/nijl-gejman-bibliotekite-sa-portite-kam-badeshteto>

⁴¹ Вж. Загоров, Васил. Изворознание за умишленото унищожаване на книги. – В: *Трудове на СВУБИТ*, 2010, т. 8, с. 209–224.

Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копието ли е? Международната научна конференция в Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе

Христина Везирева, Любка Стоилова

**Freedom yesterday, freedom today, freedom tomorrow – is it tip of the spear?
International Academic Conference
at “Lyuben Karavelov” Regional Library – Ruse
*Hristina Vezireva, Lyubka Stoilova***

Summary

The International Academic Conference “Freedom yesterday, freedom today, freedom tomorrow – is it tip of the spear?” was held on 25–26 April, 2017 at “Lyuben Karavelov” Regional Library – Ruse. It was dedicated to the 10th anniversary of Bulgaria’s accession to the European Union, 140th anniversary of the Russo-Turkish Liberation War, 180th anniversary of Vasil Levski’s birth, 470th anniversary of Miguel de Cervantes’ birth.

Key-words: International Academic Conference “Freedom yesterday, freedom today, freedom tomorrow – is it tip of the spear?”, “Lyuben Karavelov” Regional Library – the city of Ruse.

Според великия френски мислител Жан-Жак Русо свободата и равенството са най-голямото благо за всички хора. Свободата е способността на съзнанието да мисли и действа в съответствие с волята на самия човек, но свободата на волята не е нещо вродено или дадено ни от природата. Тя е продукт на човешката история, цивилизация, култура и морал. Свободата не е само индивидуално достойние, тя засяга и човешкото общество, показва насоката на общата воля. Свободата винаги е била не само тема за повече или по-малко безпристрастни разсъждения, но и възпламеняващ въображението идеал.

Проблемът за свободата и свободната човешка воля беше обект на дискусии на Международната научна конференция „Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копието ли е?“, която се проведе на 25 и 26 април 2017 г. в Регионалната библиотека „Любен Каравелов“ – Русе. Конференцията бе посветена на 10 години членство на България в Европейския съюз, 140 години от Руско-турската освободителна война, 180 години от рождението на Васил Левски, 470 години от рождението на Мигел де Сервантес. Целта беше да се интерпретира темата за свободата като изконно човешко право, условие за активна позиция, пред-

поставка за творческо развитие, начин за осмисляне на света и пространството, среда за споделяне на знание и добри практики в сферата на историята, религията, културата, икономиката, технологиите, архитектурата, дизайна и други области на човешкото познание. В продължение на два дни в залите на културната институция се дискутираха различни измерения на феномена „свобода“ във всичките му аспекти и проекции, отнасящи се до съвременния човек и неговата свобода в модерния свят на технологиите.

В словото си директорката на Регионалната библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Теодора Евтимова обобщи: „Ще бъде чудесно, ако успеем да надградим още едно, следващо стъпало в теоретичните и практическите подходи към осмисляне и отстояване на мястото на библиотеката в съвременния обмен на човешки мисли, достижения и предизвикателства“.

В своето обръщение към аудиторията при откриването, чл.-кор. проф. д.и.н. Иван Илчев, който беше научен ръководител на конференцията, подчерта: „Българите гледат в миналото си понякога като далтонисти. По-страшно е обаче, когато миналото ни изглежда „мъртво“. А това означава, че младите хора престават да си задават въпроси за това минало, което е още по-страшно. Проф. Илчев акцентира в своя доклад върху историческите факти около 3 март – една дата, която според нашия известен учен е достойна да бъде Национален празник и истински паметник на българската свобода.

Във форума се включиха с доклади и презентации около 60 участници – специалисти от различни области на знанието от България, Румъния, Полша и Швеция. Сред тях бяха проф. Светлозар Игов, проф. Иван Байчев, доц. д-р Иво Стамболийски, доц. д-р Добромир Добрев, доц. д-р Румяна Чукова, Николета Чакир (Университет „Хиперион“ – Букурещ, Румъния), доц. д-р Христо Милков, Анна Попова, д-р Свежа Дачева (Швеция), доц. д-р Йоанна Жержунович (Полша). Поради големия интерес към събитието работата беше организирана в четири секции: „Философски и исторически измерения на свободата“, „Свободата и новите икономически парадигми“, „Свободата между вчера, днес и утре“ и „Лингво-културологични и творчески аспекти на свободата“.

Първата секция („Философски и исторически измерения на свободата“) беше открита от ас. д-р Ева Ковачева (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“) с доклад на тема „Интерпретиране на свободата според (Йоан. 8:32): „И ще познаете истината, и истината ще ви направи свободни“, в който тя разглежда духовната свобода и нейните аспекти, и пътя за постигането ѝ. В следващите доклади темата за свободата беше разгледана през призмата на историята, психологията и философията. Доц. д-р Добромир Добрев (Шуменски университет „Константин Преславски“) представи „Човешката свобода и концепцията за ада на Николай Бердяев“. В доклада си той проследи възгледите на руския философ за произхода и осъществяването на свободата и неговата етическа концепция за ада и рай. Гл. ас. д-р Ива Шишкова (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“) се сприя на философския въпрос за свободата, нейната невъзможност да бъде категоризирана в рамките на която и да е наука или реалност в доклада си „Опитомя-

ване на свободата – философия на манипулацията“. Особен интерес предизвиква изложението „Добруджа помни!“ на Даниела Недялкова (Регионална библиотека „Партений Павлович“ – Силистра), посветено на малко известни събития в Южна Добруджа от периода 1916–1918 г. Над 50 хиляди български граждани от Добруджа са били отвлечени, интернирани и избивани в концентрационни лагери. В контекста на трагичните събития беше изведена връзката с името на Свобода Рибарова и общочовешката значимост на свободата. Докторантът от УниБит инж. Искра Цветанска представи нови екологични технологии, приложени при съхранението на ценни документи на Васил Левски.

Във втората секция („Свободата и новите икономически парадигми“) се дискутираха проблемите на свободата от гледна точка на политиката и икономиката. В доклада на Александър Куманов (Национален военен университет „Васил Левски“ – Велико Търново) „Основни свободи на гражданите на Европейския съюз“ бяха анализирани основните свободи на гражданите на Европейския съюз в контекста на класическите разбирания за правата на човека. В доклада на докторант Димитринка Младенова (Русенски университет „Ангел Кънчев“) „Свободното движение на капитали в рамките на Европейския съюз и усещането за свобода“ се акцентира върху тази ценна придобивка за българите, като граждани на Европейския съюз. Докторантът Лиляна Сиракова (Русенски университет „Ангел Кънчев“) представи икономическата свобода като основно право на всеки човек да контролира своя собствен труд и собственост.

В третата секция („Свободата между вчера, днес и утре“) се откриха докладите, които третираха темата за свободата и библиотеките. Въпросът за свободата на достъпа беше разгледан в доклада „Свободният достъп до информацията“ на Стефка Илиева (Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив). В него се наблегна върху инициативите и проектите на библиотеката, насочени към хората със специални потребности и целящи осигуряването на равен и свободен достъп до информация и знания. В доклада си „Свободният софтуер и библиотеките днес“ докторант Евгени Иванов (Софийски университет „Св. Климент Охридски“) се концентрира върху свободния софтуер, който може да се използва от библиотеките. В доклада на Радостина Тодорова (директор на библиотеката на Нов български университет) „От споделяне на знание към отворена наука“ беше разгледан отвореният достъп до научна информация като основа в развитието на концепцията за отворена наука. Анна Попова (ББИА) подчерта актуалността на интелектуалната свобода като основен принцип за изграждане на колекции в библиотеките.

Докладите от четвърта секция („Лингво-културологични и творчески аспекти на свободата“) обхващаха разнообразни теми – от поетиката до изобразителното изкуство през митологията, литературата, монументалното изкуство, карикатурата и комикса. В началото на изложението си проф. Светлозар Игов направи бегъл преглед на различните философски възгледи за свободата и свободната воля. Той анализира стихотворението на сръбския поет Бранко Милкович „Поезия ще пишат всички“, което поставя проблема за свободата на човешката воля. Юлий Йорданов (Дружество „Будители“ – Монтана) представи доклада „Свободата в творческия

„аз“ на Яна Язова“, в който акцентът беше задълбоченият анализ на свободата на мисълта, свободата на духа и свободата на изразните средства при сътворяването на всеки литературен опус. Д-р Иво Братанов (СУ „Христо Ботев“ – Русе) беше посветил доклада си на въпроса за присъствието на библейските идеи за свободата в книгата „История славяноболгарская“ на Паисий Хилендарски. Свободата на словото и мястото на съвременната карикатура бяха разгледани в доклада на гл. ас. д-р Десислава Андреева и гл. ас. д-р Георги Игнатов (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“) „(Не)свободната карикатура“. В своето научно съобщение „Романтичната и реалистична истина за свободата на копието на Дон Кихот“ в Художествена галерия – Русе, директорът ѝ Елена Великова разглежда два аспекта за свободата като пример в две картини от фонда, едната на Цветко Цветков „Дон Кихот“ от 1990 г. и на Николай Майсторев „Дон Кихот“ от 1993 г.

В рамките на научния форум беше открита изложбата „Всичко каквото съм сторил, сторих го за Отечеството“ с материали от Националния музей „Васил Левски“ – Карлово, посветена на 180 години от рождението на Васил Левски.

Много голям интерес предизвика демонстрацията на новия и малко познат метод за нетоксична дезинфекция на книжовно и музейно културно наследство, наречен „Аноксия“. Инж. Искра Цветанска от УниБит и Христо Златанов от фирма „Хрикат – съхранение и опазване на културно наследство“ представиха аноксична капсула на времето за дългосрочно съхранение на уязвими документи.

За втора поредна година домакините бяха подготвили приятна изненада за участниците – художникът Валентин Георгиев и авторът на комикси Стоян Стоянов – Комитски направиха шаржове на гостите и участниците в конференцията. Първият ден от конференцията приключи с вечерна разходка с корабче по река Дунав.

На следващия ден съпътстващата програма включваше обиколка на русенските места на памет, свързани с прочути русенки, със съдействието на Ренета Рошкева – уредник в Регионален исторически музей, Русе. По-късно участниците посетиха и Скалния манастир „Св. Димитър Басарбовски“, единственият действащ скален манастир в България.

Участниците в конференцията „Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копието ли е?“ изразиха своето задоволство от отличната организация, разнообразието на темите и богатата културна програма.

Внедряване на две нови услуги в Университетската библиотека на Малта

Райън Скиклуна¹

Introducing two new services at the University of Malta Library

Ryan Scicluna

Summary

Gone are the days when libraries can simply open their doors and expect to be perceived as the number one option for information services. With fierce competition for resources and vast information available online, libraries are feeling pressured to blow their own horn (Kennedy Hallmark, Schwartz, & Roy, 2007). Ten years later and with the introduction of new technologies and the web2.0 challenging the way how academic libraries operate and how people process and access information, libraries are still struggling to make their voice heard, especially on university campuses. Novel resources require new services to be offered to a more diverse and constantly changing patron base, however offering and developing a brand-new service is only half the battle. Academic libraries have to market their services and academic librarians have to add additional skills to their information profession such as the role of educators and promoters in order for library users to become aware and make use of all the resources offered to them by the library.

Key-word: Open access, digital repositories, academic libraries, Outreach Department

Възможността за свободен достъп до информация в интернет пространството почти от всяка точка на света в наши дни става повод за нарастване погрешната осведоменост и неправилна насоченост на изследователското поведение. Сега повече от всякога академичните библиотечни служители трябва да бъдат поддръж-

¹ Райън Скиклуна е помощник-библиотекар в Отдела за обслужване на читатели на Университетската библиотека на Малта. Той има 5-годишна професионална практика в структурата на академичната библиотека. Участва в изграждането и популяризирането на Институционалното хранилище с отворен достъп на Университета на Малта – OAR@UoM. Райън Скиклуна е един от администраторите на хранилището и води редовни обучения и опознавателни сесии, в опит да привлече академичната общност на Малта да участва с публикации в хранилището с отворен достъп. Той има образователна степен в областта на библиотекознанието и информационните услуги и понастоящем подготвя своята магистратура по библиотечно-информационни дейности в университета в Абъристуит. Председател е на неправителствената организация Библиотека за графични романи на Малта (Graphic Novels Library Malta), организация, която цели насърчаване на грамотността и образованието чрез комикс-изкуството и поп-културата.

ници на информационната грамотност и да заемат по-активна роля в обучението на университетските специалисти по отношение на намирането и обработването на информация. Това също мотивира библиотекарите да бъдат добри популяризатори, да предлагат нови услуги и организират кампании за повишаване осведомеността, насочени към различни целеви групи в академичната среда.

Тъй като академичните библиотеки изразходват значителни финансови средства за предоставянето на услуги, използването на добри маркетингови инструменти е от съществено значение за обосноваване необходимостта от прилагането им и от използването на ресурси.² С тази цел през 2012 г. беше създаден Отдел за връзка с читателите към Университетската библиотека на Малта с основна задача да популяризира библиотечните услуги.

Отделът за връзка с читатели е разширение на Университетската библиотека на Малта заедно с още няколко библиотечни филиала. Университетската библиотека на Малта е мултидисциплинарна библиотека, която обслужва всички курсове, предлагани в Малтийския университет. Във висшето учебно заведение се обучават над 14 хиляди студенти и работят над хиляда академични специалисти и административен персонал. За да бъде в състояние да отговори ефективно на нуждите на потребителите, Университетската библиотека на Малта има няколко библиотечни филиала, профилирани в конкретни специалности и курсове. Те включват Библиотеката за здравни науки (Health Sciences Library), която е разположена в болницата Mater Dei и обслужва студенти и/или учени, нуждаещи се от медицинска или здравна информация; библиотеката към Джуниър Колидж, насочена към зрелостници от Дж. Ф. Абела Джуниър Колидж; университета към малтийския Гозо кампус за студенти, посещаващи курсовете на университета в Гозо; библиотеката към Валета кампус, разположена в стария университетски кампус на Валета, насочена към чуждестранните студенти и към магистрите; библиотеката, специализирана в правни и теологически науки, към Факултета по право и теология; библиотеката към Факултета по изкуствата, оборудвана за предоставяне на информация, свързана с хуманитарните науки и изкуствата. Всички тези библиотечни филиали са зависими от библиотеката към основния кампус особено по отношение популяризирането на дейността сред читатели.

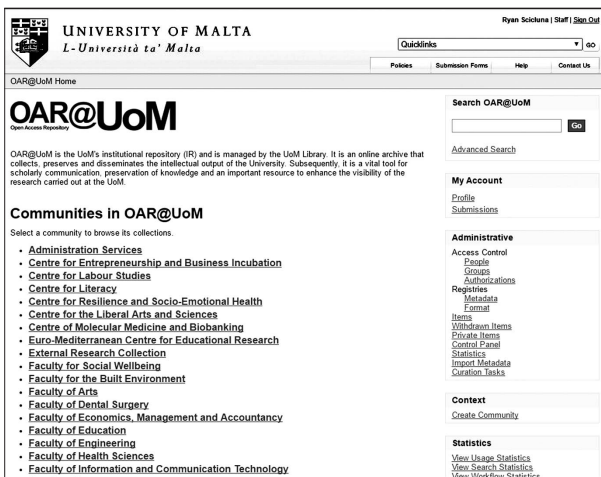
Преди да се създаде Отделът за връзки с читатели, Малтийският университет беше наел специалист библиотекар да изпълнява тази функция, и според него работата му е: „да свързва студентите с библиотеката. Дейността цели популяризиране на многобройните библиотечни ресурси, които улесняват изследователската работа на специалистите в съответните сфери на интерес“.³ Библиотекарят за връзка с читателите оглавява също така отдел „Реклама“ (Branding Committee) в периода преди създаването на официалния Отдел за връзка с читателите. Рекламният отдел отговаря за създаването и популяризирането на рекламния имидж на

² Kennedy, Hallmark, E., Schwartz, L., Roy, L. (2007). The basics of a marketing and outreach plan for the UT fine arts library. – B: *Texas Library Journal*, 83(1), с. 40.

³ Saliba, K. (2011). Marketing information services provided by academic libraries: A case study of the university of malta library (Diploma Library and Information Science).

библиотеката чрез участия в различни събития като например Седмицата на Фрешър и Деня на отворените врати на университета. Подобни събития подпомагат популяризирането имиджа на библиотеката, като също така я правят разпознаваема сред останалите университетски факултети и филиали.

Със създаването на Отдела за връзки с читатели всички гореописани задължения стават част от целите на Отдела. Заедно със специалиста за връзки с читатели, който вече оглавява Отдела за връзки с читатели, Малтийският университет назначава още двама библиотекари, които подпомагат дейността. Библиотеката следи редовно нововъведенията в този сектор и през последните години внедри множество нови услуги като например интегриране на бази данни, които осъществяват търсене по едно запитване във всички печатни и онлайн източници чрез внедряването на софтуер, наречен PRIMO. Последният е преименуван на HyDi – инструмент за хибридно търсене. В настоящата статия решихме да разкажем по-подробно за две услуги, съчетани в една, осигуряваща траен диалог с Отдела за връзки с читатели и за внедряването на първото национално институционално хранилище с отворен достъп в Малта – OAR@UOM.

Отделът за връзка с читатели в Университета в Малта

Малтийският университет инвестира близо 2 милиона евро в абонамент за онлайн бази данни, чрез което да подсури разнообразие от онлайн списания и статии в областта на всички преподавани специалности. Целта на Отдела за връзка с читатели е да популяризира нови услуги, като същевременно подпомага потребителите в търсенията им на информация, а също така да разрешава проблеми, свързани с обслужването, когато потребителите не са запознати с услугата или се затрудняват при използването на конкретен източник. Екипът за връзка с читатели отговаря на въпроси, касаещи Библиотеката, и запознава университетската общност с нови библиотечни услуги, програми и ресурси. Отделът също така отговаря за откриването/идентифицирането на пропуски в предоставяните услуги и с предлагането на начини за подобряване работата и установяването на нови, значими връзки с университетските филиали.

Отделът подпомага подобряването на корпоративния имидж на Библиотеката и ефективното популяризиране на мисията ѝ. Негова основна задача е да стимулира обучението в Университета и изследователските проекти, като предоставя адекватни източници на научна информация, нови технологии и услуги помощ

на потребителите.⁴ Библиотекарите за връзка с читатели организират периодично образователни семинари в сферата на библиотечните ресурси, насочени както към студентите, така и към академичната общност. Подобни образователни семинари се организират и по искане на научните работници, които разбират, че библиотекарите са в по-добра позиция да насочат студентите в хода на изследователската им практика. Семинарите запознават студентите как да използват библиотечните ресурси. Тези семинари включват теми, които се отнасят към информационната грамотност като например идентифициране необходимостта от информация, определяне на ключови думи и използване на булев оператор, избор къде да се търси исканата информация, анализиране на получената информация и предотвратяване/избягване на плагиатство чрез рефериране към автора. Всичко това се разглежда в контекста на практическите упражнения, които демонстрират различни стратегии при търсенето, достъпа до бази данни и сравняването на различни информационни източници. Другият семинар, организиран от екипа за връзки с читатели, е във връзка с RefWorks – софтуер, който подпомага студентите при работа с библиографските описания. По време на семинара участниците се научават как да запазват препратки от различни източници, включително от библиотечни източници и Google Hayka (Google Scholar).

The Library

Training Workshops

UoM HOMEPAGE

Library Homepage
About the Library
Departments
Branch Libraries
Special Collections
Dissertations
Services
Digital Initiatives
Online Resources
Help & Support
Library A-Z

Home >

The University of Malta (UoM) Library is dedicated to providing first rate instruction and workshops for students, academics and support staff on Library resources and services.

See the timetable below for information on current workshops and booking details.

The workshops are open to UoM students, academics and support staff.

All workshops are held at IT services (Campus Map - Location 34)

Newspoint

Opening Hours

Like us

RefWorks

Building a Bibliography

Workshop	Date	Time	Venue	Booking
HyDi	Tue 4 April	10:00 - 11:00	TR105	BOOK
RefWorks	Thu 6 April	15:00 - 16:00	TR105	BOOK
HyDi	Mon 24 April	15:00 - 16:00	TR105	BOOK
RefWorks	Fri 28 April	10:00 - 11:00	TR003	BOOK

RefWorks and HyDi support is constantly available by sending an email on library@um.edu.mt or by calling on 2340 2541.

For individual sessions on RefWorks, HyDi and OAR@UoM or to organise specific group training kindly send an email on reservations.lib@um.edu.mt

⁴ *University of Malta*. The library: Mission statement [онлайн]. [прегледан 8.06.2017]. http://www.um.edu.mt/library/about/mission_statement

Освен това Отделът за връзки с читатели организира редица обиколки на Библиотеката, които се провеждат регулярно за филиали, желаещи да се запознаят с различните отдели и предлаганите библиотечни услуги. Тези обиколки на Библиотеката са особено полезни в рамките на дните за ориентация, предназначени за студентите по програмата „Еразъм“, които прекарват средно поне един семестър на обучение в кампуса, както и за студенти, които желаят да получат по-задълбочени познания за Библиотеката. Друга задача пред Отдела за връзка с читатели е идентифицирането на потенциални рекламни кампании и адаптирането им към средата на Университета в Малта. По тази причина Отделът е в процес на постоянно търсене на възможни сътрудничества с други организации с цел организиране на нови събития. Това изисква активна комуникация с различни организации в кампуса и със студентския съвет. Библиотеката участва в различни кампании като например форуми за запознаване с проблемите на рака на гърдата, изследователски и кариерни панаири, студентски конференции. Това сътрудничество помага на Библиотеката да стане разпознаваема и активна в студентския живот. Екипът насочва своята енергия към приобщаване на непрекъснато разрастващата се университетска общност: от студенти и студентски организации до помощен персонал и академични специалисти чрез прилагане на наличните комуникационни канали. Те включват социални мрежи като Facebook и изпращане на електронни съобщения до определени целеви групи за по-добро удовлетворяване на потребностите им.

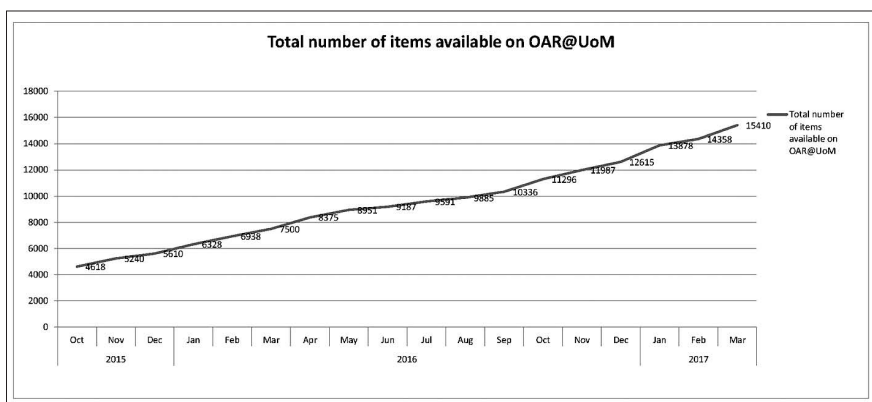
Хранилище с отворен достъп

Случай, при който библиотекарите трябва да популяризират услугите си, е когато библиотеката внедрява нова платформа, насочена към определен сегмент, като напр. академичните специалисти. През септември 2014 г. Малтийският университет стартира своето Институционално хранилище (Institutional Repository – IR) с отворен достъп (Open Access - OA) - OAR@UoM. Подобно на други хранилища във висши училища основната цел на хранилището е да събере и да акцентира върху резултатите от научноизследователската дейност в Университета. Тъй като OAR@UoM е първото и единствено онлайн институционално хранилище за Университета в Малта и единственото академично хранилище за цялата страна, то предоставя възможност за разширяване на партньорствата с други институции. Така традиционните институционални хранилища надхвърлят границите си, а пред библиотекарите се поставят нови предизвикателства.

Подобно предизвикателство представлява популяризирането на идеята за публикуване в OA на научни трудове от редица академични специалисти, които не са добре запознати с OA или със своите отговорности и ограниченията по отношение на авторските си права. Предвид това информираността е от решаващо значение. Библиотеката активно популяризира OAR@UoM сред академичната общност като платформа, в която се съхраняват научноизследователските разработки, създадени в Университета, а също така са представени онлайн в OA. По този начин се подчертава значението на възможността за свободен достъп до изследователските разработки, създадени в Университета, който се осъществява

благодарение на хранилището, където се съхраняват с цел опазването им, а също така с цел осигуряване възможност за свободното им ползване на международно ниво без каквито и да е ограничения.

Библиотечният персонал организира обучителни семинари, разясняващи как да бъдат качвани изследователските документи в OAR@UoM и какви са предимствата от публикуването им в ОА. Библиотекарите предоставят също така на научните специалисти индивидуални сесии с цел обучение по въпросите, свързани с авторското право и плагиатството, които са една от основните пречки в процеса на финализиране на научните разработки. Библиотеката участва в няколко събития както на национално, така и на европейско ниво за непрекъснато подобряване на информираността по отношение на хранилището и за запознаване с новите тенденции в ОА. Всяка година през октомври Библиотеката организира седмица на ОА в рамките на кампуса, по време на която се провеждат по-задълбочени обучения и запознаване с ОА.

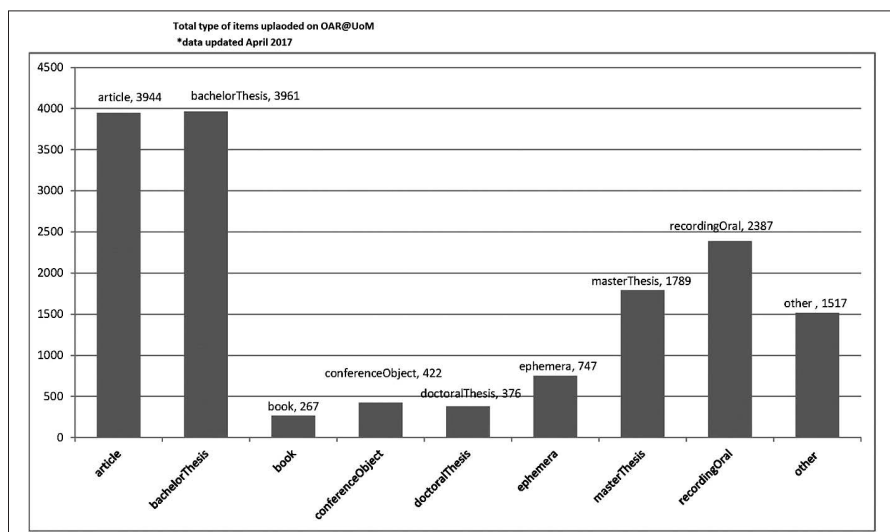

През май 2015 г. библиотеката в сътрудничество с FOSTER (Facilitate Open Science Training for European Research) беше домакин на конференция, насочена към научните специалисти, които публикуват регулярно. Целта на конференцията беше да разгледа основните трудности и проблеми пред академичната общност при качване/добавяне на собствени статии/научни публикации в ОА хранилището. При публикуване на материали в OAR@UoM процесът включва фаза качествен контрол. Всички статии в процес на качване се преглеждат от член на библиотечния персонал, който проверява коректността на метаданните и съответствието на описанията. Този етап е от особено значение за популяризиране на малтийските научноизследователски дейности чрез различни доставчици на Инициативи за архиви с отворен достъп (Open Archives Initiatives, OAI)

Инициативата за архиви с отворен достъп стартира през 1999 г. с единствена цел развитието и популяризирането на стандарти за техническа оперативна съвместимост, които са насочени към ефективно разпространение и обмен на метаданни. ОАИ въвежда опростена технологична рамка, основана на събирането на метаданни от два типа участници: доставчици на данни и доставчици на услу-

ги. OAR@UoM е свързан с няколко доставчици, което осигурява достъпност до малтийските научни изследвания, качени в хранилището от страна на по-широка аудитория, и допринася за увеличаване възможностите пред малтийската академична общност за установяване на нови сътрудничества с международни организации, както и предоставя нови възможности за финансиране.

Порталът OpenAIRE е първият доставчик на услуги, към който е включен OAR@UoM. Порталът представлява технологичният гръбнак на OpenAIRE2020, широкомащабна инициатива на Европейската общност, която цели популяризиране на отворените стипендии и подобряване процесите на откриване и повторно използване на изследователските данни. Платформата OpenAIRE е от съществено значение в процесите на осигуряване взаимосвързаността и управление на научните изследвания, съхранявани в различни архиви, хранилища и други места за съхранение на данни в Европа. Друг доставчик на OAI услуги, с който е свързана OAR@UoM, е BASE: Bielefeld Academic Search Engine. Създаден през 2004 г. от библиотеката към университета в Бифийлд, Германия, този доставчик на OAI услуги се смята за един от най-успешните и най-често използвани доставчици в света. Към края на миналата година базата от метаданни на BASE съдържа близо 103 милиона записи, събрани от близо 5000 доставчици на данни. OAR@UoM е също така регистриран към CORE: COncecting REpositories. CORE е създаден през 2011 г. от екип експерти от Knowledge Media Institute към Open University във Великобритания. Предимството на CORE пред останалите доставчици на OAI услуги е това, че CORE събира не само записите от метаданните на статии, изследователски доклади и други видове научни материали, но също така техните пълни текстове, което значително увеличава стойността на тази платформа за научната общност.

При вход в системата съдържанието е обогатено с текст и извличане на дан-

ни. Въпреки всички посочени предимства на осигуряване достъпност и подобно на опита на други институции някои научни специалисти все още не желаят да публикуват своите изследвания в OAR@UOM. Освен това заедно с внедряването на IR в други институции тези първи години са най-подходящото време за активна дейност от страна на Библиотеката в посока популяризиране на ОА и насърчаване на научните специалисти да публикуват своите изследвания в нея. На този етап институциите биха могли да обмислят възможността за внедряване на ОА политика, чрез която се регламентира качването на публикации в ОА списанието, но институциите, които възприемат този подход, могат да бъдат критикувани, че не взимат предвид обвързаните с това финансови изисквания, особено що се касае до APC.

Заклучение

В резултат на възникващите нови потребности на изследователите, академичната библиотека трябва да прояви достатъчна гъвкавост за промяна и адаптиране. Да отговори на новите изисквания или чрез предоставяне на нови услуги, или чрез подобряване на старите. Библиотекарите трябва да посрещнат новите предизвикателства и поемат нови роли, което ще определи новите компетенции в професията на информационния специалист като умения в областта на обслужване на потребителите, маркетинг и публикуване. Библиотеката към Малтийския университет е винаги в предните редици при предоставяне на нови услуги за посрещане растящите потребности на своите потребители. Това изисква редовно обучение на членовете на екипа и следене на новите тенденции в библиотечните услуги.

Превод от английски език Мария Кършийска

Библиотечная магистратура: наши достижения и планы

Владимир Клюев¹

Master of Library Science Degree: Our Achievements and Plans

Vladimir Klyuev

Summary

The paper traces the gradual transition of higher professional education in the Russian Federation in the sphere of library and information activities to a multilevel system based on Masters programs. It gives a comprehensive expert analysis of newly developed educational standards. The paper examines mandatory (core) disciplines, variable topic courses and elective courses included in the currently acting competency-based curriculum for library and information activities implemented at Moscow State Institute of Culture. An emphasis is placed on individual educational trajectory while pursuing a Master's of Library and Information Science degree. The paper details the innovations of the modernized Federal educational standard of third generation for higher professional education (FSES-3+ HE) in the area of training 51.04.06 "Library and Information Science". The paper sheds light over closest perspectives on the transition to educational standards' updated versions (FSES-3++), taking into account requirements of professional standards for specialists in library and information sciences and the acquisition of competences at the different stages of higher education.

Key-words: higher education, educational standard, competency, Masters, Library and Information Science, professional standard, Moscow State Institute of Culture, Russian Federation.

В рамках поэтапного перехода высшего профессионального образования России на многоуровневую систему в числе первых начато обучение отраслевых магистрантов в сфере библиотечно-информационной деятельности (направление утверждено приказом Минобрнауки РФ № 181 от 24.01.2002). В июне 2004 г. в Московском государственном университете культуры и искусств (в настоящее время Московский государственный институт культуры) состоялся „пилотный“ выпуск магистров библиотечно-информационных ресурсов (программа „Ме-

¹ Владимир Константинович Клюев – кандидат педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой Московского государственного института культуры, председатель Учебно-методического совета вузов России по библиотечно-информационному образованию, Почётный работник высшего профессионального образования РФ.

неджмент библиотечно-информационной деятельности“). Обучение первоначально осуществлялось на дневном отделении по концепции экспериментального (2002) Государственного образовательного стандарта магистерской подготовки по направлению „Библиотечно-информационные ресурсы“ (степень – магистр библиотечно-информационных ресурсов), закреплённой и развитой затем в профильном образовательном стандарте магистерской подготовки второго поколения (2003), когда началась подготовка отраслевых магистров и на заочном отделении.²

В качестве объектов профессиональной деятельности в начальный период подготовки наших магистрантов из-за ресурсной акцентировки обучения выступали многоаспектные документно-информационные ресурсы общества и различные группы потребителей информации. Специальное обучение магистрантов в цикле организационно-управленческих дисциплин было ориентировано на получение фундаментальной менеджерской подготовки и обеспечение возможности успешно осуществлять необходимую научно-исследовательскую, научно-методическую, экспертно-консультационную и практическую управленческую деятельность, а также заниматься соответствующей учебно-педагогической работой. В данном контексте ведущие специалисты кафедры управления информационно-библиотечной деятельностью определили проблемное поле менеджерской подготовки магистра библиотечно-информационных ресурсов, включавшее:

- теоретико-методологические аспекты науки управления библиотечно-информационной деятельностью (отечественные и зарубежные школы);
- закономерности, правовая база, принципы организации, функционирования и оптимизации систем управления библиотечно-информационным учреждением;
- уровни профильного менеджмента;
- сущность и особенности отраслевого маркетинга;
- методика формирования организационной культуры и внедрения профессиональных инноваций;
- социально-психологические аспекты управления библиотечным персоналом;
- ключевые составляющие ресурсного комплекса современной библиотеки.

Новый образовательный стандарт (2010) третьего поколения (ФГОС-3) привнёс деятельностный подход в вузовскую подготовку библиотечно-информационных кадров, в том числе стало предусматриваться присвоение квалификации (степени) магистра библиотечно-информационной деятельности³. В свою оче-

² Ключев, В. К. Особенности специальной подготовки магистрантов на заочном отделении. – В: *Высшее библиотечно-информационное образование без отрыва от производственной деятельности: история, тенденции развития: материалы науч. конф., [посв. 75-летию МГУКИ]*. Москва, 2005, с. 68–71.

³ Ключев, В. К. Библиотечно-информационное образование: поиск новых решений. – В: *Культура и образование*, 2011, № 1, с. 35–37; Уровневая система высшего профессионального образования в области библиотечно-информационной деятельности: организационно-нормативный аспект. – В: *Библиотека и закон: юридический журнал-справочник*, 2012, Вып. 32, с. 306–311; Новые реалии и перспективы высшего библиотечно-информационного образования. – В: *Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение*, 2015, № 1 (17), с. 79–85.

редь, инициированная кафедрой управления информационно-библиотечной деятельностью МГУКИ и структурно-содержательно разработанная её ведущими педагогами магистерская Основная образовательная программа „Теория и методология управления библиотечно-информационной деятельностью“ в качестве ключевых объектов предметной области выпускников позиционирует, например, системный анализ, социально-экономическое обоснование и проектирование библиотечной инновационной деятельности в социально-коммуникативной сфере. В числе *видов профессиональной деятельности выпускников программы* акцентированы научно-исследовательская, проектная, организационно-управленческая, психолого-педагогическая, производственно-технологическая.

В нашем институте профилизация магистерской подготовки по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“ особенно актуальна, поскольку обучение в отраслевом бакалавриате нами изначально осуществляется без профилирования – по универсальной Основной образовательной программе и рабочим учебным планам общего профиля. А вот выпускники профилированных программ магистратуры на основе дидактического принципа преемственности и сопряжения получают комплекс компетенций, позволяющих системно решать функциональные профессиональные задачи. Так, выпускники управленческого профиля изучают концепции и оптимальные алгоритмы стратегического управления библиотечно-информационной отраслью на федеральном и региональном уровнях; разработки проектов и программ развития библиотечно-информационной сферы; стратегического планирования и управления инновациями, оптимизации ресурсов и услуг в соответствии с изменяющимися общественными потребностями; разработки персонал-стратегий; управленческого анализа эффективности функционирования библиотечно-информационных систем и сетей; разработки нормативно-правовой документации, регламентирующей библиотечно-информационную деятельность.

В рамках действующего компетентностно-ориентированного рабочего учебного плана освоение менеджерской образовательной программы в области библиотечно-информационной деятельности осуществляется в МГИК посредством последовательного изучения *цикла обязательных (базовых) организационно-управленческих учебных дисциплин* („Организационное развитие систем управления библиотечно-информационной деятельностью“, „Теория и методология социокультурного проектирования“, „Информационное обеспечение профессиональных коммуникаций“, „Библиотечная профессиология“, „Организация и методика библиотечных исследований“, „Библиографоведческие, книговедческие исследования“), *дисциплин вариативной части – профиля программы* (в частности: „Управленческая психология“, „Стратегическое управление деятельностью библиотеки“, „Маркетинг некоммерческих организаций“, „Система менеджмента качества библиотечно-информационной деятельности“, „Корпоративный менеджмент в библиотечно-информационной деятельности“, „Кадровый менеджмент в библиотеке“), а также *20 элективных дисциплин* – 10 альтернативных пар курсов по выбору. Среди наиболее востребованных магистрантами управленческого профиля электив-

ных дисциплин – „Персональный менеджмент“, „Инновационный менеджмент“, „Внутренний маркетинг в библиотеке“, „Профессионализм руководителя библиотеки“, „Нормативно-правовое документирование управленческой деятельности библиотеки“, „Менеджмент ресурсного потенциала библиотеки“, „Мотивационный менеджмент в управлении персоналом библиотеки“, „Социальное партнёрство с участием библиотеки“, „Формирование и развитие фирменного стиля библиотеки“, „Управленческий учёт в библиотеке“.

В середине декабря 2015 г. был утверждён так называемый модернизированный Федеральный образовательный стандарт высшего образования третьего поколения (ФГОС-3+ ВО) по направлению подготовки 51.04.06 „Библиотечно-информационная деятельность“ (уровень магистратуры), введённый в действие с 19 января 2016 г.⁴ Его цель – установление соответствия с требованиями действующего Федерального закона „Об образовании в Российской Федерации“⁵. Сохранён акцент на компетентностную форму представления результатов освоения программ, но даётся альтернатива видам и задачам профессиональной деятельности выпускников, исходя из потребностей рынка труда, научно-исследовательских и материально-технических ресурсов вуза. Среди ключевых новшеств – дифференциация программ магистратуры, выбираемая их разработчиками в зависимости от видов деятельности и требований к результатам освоения образовательной программы: если научно-исследовательский и/или педагогический вид/виды деятельности – программа *академической магистратуры*, а если производственно-технологический, практико-ориентированный вид деятельности – программа *прикладной магистратуры*. В МГИК все пять реализуемых программ отраслевой магистратуры заявлены по типу академическими и включают равнозначимые составляющие – образовательную и научно-исследовательскую. Именно такой подход соответствует современной концепции интеграции образовательного процесса и научных исследований, формируя международно-признанный „треугольник знаний“ – обучения, научных изысканий и инновационной деятельности.

Область профессиональной деятельности выпускников, освоивших программу магистратуры по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“, обозначена в действующем образовательном стандарте следующим образом:

- научно-исследовательская и теоретико-методологическая деятельность по формированию и использованию библиотечно-информационных коммуникаций, сохранению национального документного наследия, развитию информационной культуры общества;

⁴ Приказ Минобрнауки России от 14.12.2015 N 1468 (ред. от 20.04.2016) „Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 51.04.06 Библиотечно-информационная деятельность (уровень магистратуры“) [онлайн]. [прегледан 20.09.2017]. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_192841/6eb7944aea36b71225089c2d1398f3f347f9a6b1

⁵ Об образовании в Российской Федерации: Федеральный закон от 29.12.2012 N 273-ФЗ (ред. от 02.06.2016) [онлайн]. [прегледан 20.09.2017]. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174

- информационно-консалтинговая деятельность по развитию системы государственного и общественного управления библиотечно-информационными коммуникациями.

В качестве *объектов профессиональной деятельности* отраслевых магистров выделены:

- системный анализ библиотечно-информационной деятельности, направленный на изучение организации, развития и совершенствования современных библиотечно-информационных систем, применение информационно-коммуникационных технологий с учетом особенностей данной профессиональной области;

- социально-экономическое обоснование библиотечно-информационной деятельности;

- проектирование библиотечной инновационной деятельности в социально-коммуникативной сфере;

- организация подготовки и повышения квалификации библиотечно-информационных кадров.

Введена дополнительная *дифференциация перечня компетенций*, формируемых в результате освоения программы магистратуры. Наряду с прежними общекультурными и профессиональными, структурно выделены общепрофессиональные компетенции, выбранные из блока профессиональных.

Обратим внимание на цифровые параметры компетентностного ряда: в прежнем варианте образовательного стандарта отраслевой магистратуры было семь общекультурных компетенций, в действующем стало только три, но укрупнённых: способность к абстрактному мышлению, анализу, синтезу (ОК-1); готовность действовать в нестандартных ситуациях, нести социальную и этическую ответственность за принятые решения (ОК-2); готовность к саморазвитию, самореализации, использованию творческого потенциала (ОК-3). В качестве общепрофессиональных обозначены шесть прежних профессиональных, однако имеющих общие для всего направления подготовки значение:

- способность к выработке и проведению активной профессиональной политики в библиотечно-информационной сфере (ОПК-1);

- способность к развитию организационной культуры и системы корпоративных коммуникаций (ОПК-2);

- способность к исследованию библиотечно-информационной деятельности в контексте социально-экономического развития общества (ОПК-3);

- готовность к организации и проведению комплексных научных исследований по проблемам библиотечно-информационной деятельности (ОПК-4);

- готовность к разработке инновационных проектов развития библиотечно-информационной деятельности (ОПК-5);

- способность к педагогической деятельности в сфере профессионального образования по библиотечно-информационной деятельности (ОПК-6).

В числе профессиональных все оставшиеся из прежних 21 компетенция (некоторые – с небольшими редакционными изменениями, не отражающимися на их сущности). Они традиционно сгруппированы по обозначенным нами ранее при

характеристике ФГОС-3 видам профессиональной деятельности. Однако здесь теперь однозначно по толкованию написано, что выпускник, освоивший программу магистратуры, должен обладать профессиональными компетенциями, соответствующими видам профессиональной деятельности, на которые ориентирована программа. Другими словами, их формирование зависит от профиля программы и может исключать неактуальные для неё (или дополнять недостающие). На данном этапе реализуемые в МГИКе основные профессиональные образовательные программы магистратуры по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“ отражают все предусмотренные новым образовательным стандартом профессиональные компетенции – мы не стали их ни сокращать, ни количественно увеличивать. Отметим, что для управленческой магистратуры это особенно правомерно, поскольку её выпускник должен быть подготовленным к решению системных комплексных профессиональных задач в соответствии с такими видами деятельности, как управленческая; исследовательская; маркетинговая; нормативно-правовое обеспечение деятельности библиотек; инновационно-методическая, экспертная; консалтинговая; социокультурное проектирование; педагогическая и другие.

Модернизированным образовательным стандартом установлено, что вне зависимости от применяемых образовательных технологий *срок получения образования* по программе магистратуры в очной форме обучения составляет два года, в заочной – от трёх до шести месяцев больше очной. Вузы вправе практиковать электронное обучение и дистанционные образовательные технологии; возможно применение сетевой формы (партнёрское взаимодействие нескольких образовательных и иных организаций с целью комплексного сотрудничества и использования ресурсов). Из других нормативных новелл – набор дисциплин (модулей) базовой части программы магистратуры вуз определяет самостоятельно в регламентированном ФГОСом объёме. При этом занятия лекционного типа должны составлять не более 30 процентов от общего количества часов аудиторных занятий, а дисциплины по выбору – не менее 30 процентов от вариативной (профилированной) части магистерской программы. Следовательно, гарантируется большая мобильность и гибкость процесса обучения на магистерских программах – за счёт снижения доли формализованных лекционных занятий и увеличения активных (например, привнесения мобильно-рефлексирующих) аудиторных форм взаимодействия педагога со студентами, расширения объёма самостоятельной познавательной деятельности обучающихся, сокращения числа обязательных дисциплин с одновременным увеличением вариативных курсов (дисциплин по выбору). Таким образом, предоставлена большая свобода вузам в части содержания Основных профессиональных образовательных программ и технологий обучения.

Для оптимального сочетания фундаментальных знаний и практических умений с навыками стандартом предусмотрены также разновариантные *учебная и производственная практики*. При разработке программ магистратуры вузам предоставлено право самостоятельно выбирать типы регламентированных практик.

В МГИКе мы определили учебную практику в качестве базовой для педагогической (обозначенный в стандарте тип „практика по получению первичных профессиональных умений и навыков“), а производственная ориентирована на формирование и развитие научно-исследовательских умений и навыков (в стандарте – „НИР“), а в итоге – выполнение выпускной квалификационной работы в форме магистерской диссертации (её завершение в рамках „преддипломной практики“).

Учебная педагогическая практика рассматривается как особый вид учебных занятий, непосредственно ориентированных на профессионально-практическую подготовку магистрантов и обеспечивающих формирование и развитие профессиональных компетенций преподавателя высшей и средней профессиональной школы, овладение основами педагогического мастерства, умениями и навыками организации образовательно-воспитательного процесса и самостоятельного ведения преподавательской работы, развитие педагогического мышления и видения ситуации, приобретение методических умений руководить группой людей. Данная практика для магистранта является одной из форм профессионального обучения и становления как педагога, развития потребности в постоянном самосовершенствовании.

В результате научно-исследовательской практики осуществляется овладение магистрантами основными приёмами ведения научно-исследовательской работы и формирование у них системного профессионального мировоззрения. Проводится учебно-научное исследование по избранной тематике выпускной квалификационной работы – магистерской диссертации. Заключительной логической составляющей производственной практики выступает преддипломная практика, ориентированная на заключительный сбор эмпирического материала по теме магистерского диссертационного исследования и апробацию его результатов. Всё это может стать важным прологом дальнейшего обучения в профильной аспирантуре.

Как и в предыдущем варианте образовательного стандарта в новом ФГОСе-3+ указывается на обязательность в рамках *государственной итоговой аттестации магистратов* защиты выпускной квалификационной работы и одновременно подтверждается право вузов самим определяться с необходимостью проведения устного государственного экзамена. В нашем институте уже третий выпуск магистрантов по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“ решением Учёного совета освобождён от необходимости сдачи госэкзамена, поскольку свой компетентностный уровень выпускники магистратуры вполне успешно комплексно демонстрируют при подготовке и публичной защите магистерской диссертации по актуальной профессиональной проблематике (большинство из них выполняются по заявкам библиотек). Выпускная квалификационная работа магистрантов представляет завершённое учебно-научное исследование, в котором содержится вариант решения задачи, имеющей теоретико-методологическое или теоретико-практическое значение, либо изложены и интерпретированы авторские научно обоснованные разработки, обеспечивающие решение теоретико-прикладных профессиональных задач.

Детально представлены в модернизированном образовательном стандарте требования к условиям реализации программы магистратуры в части материально-технической базы, электронной информационно-образовательной среды, учебно-методического оснащения, кадрового обеспечения. Особо выделим впервые отражённые во ФГОСе требования по обеспечению специальных условий для лиц с ограничением здоровья – наличие адаптированных форм образовательных ресурсов, возможности освоения магистерской программы по индивидуальному учебному плану с увеличенным (до полугода) сроком обучения, доступных мест прохождения практик.⁶

Можно с уверенностью констатировать, что в результате обучения выпускники магистратуры по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“ получают оптимальную совокупность знаний и умений, подкреплённых общенаучными, общепрофессиональными и профессиональными компетенциями, чтобы успешно стратегически планировать библиотечно-информационную деятельность, применять мотивационные подходы к управлению коллективом, проводить микроэкономический анализ результатов работы и потенциала библиотеки, использовать правовые регуляторы и маркетинговый инструментарий в организации обслуживания пользователей и управлении библиотекой, реализовывать эффективные технологии самоменеджмента⁷. Отраслевые магистры готовы к эффективному осуществлению научно-исследовательской, психолого-педагогической, организационно-управленческой и консультационно-аналитической деятельности в избранной ими профессиональной предметной области.

В качестве ближайшего будущего предстоит переход подготовки магистрантов на актуализированные варианты образовательных стандартов (ФГОС-3++), учитывающих требования соответствующих профессиональных стандартов (в нашем случае, прежде всего, профессионального стандарта специалиста в области библиотечно-информационной деятельности) и преемственность компетенций на различных уровнях высшего образования. При этом, во ФГОС-3++ будут регламентированы только универсальные (общекультурные) и общепрофессиональные (системные, комплексные) компетенции, формируемые у магистрантов в рамках направления подготовки, а собственно профессиональные компетенции получит право определять и отражать в основных образовательных программах конкретный вуз – с учётом ориентации (профиля) реализуемой образовательной программы и требований рынка труда. Важное значение приобретут соотношение задач и объектов профессиональной деятельности, интеграция трудовых функций базового профессионального стандарта и профессиональных компетенций выпускников образовательной программы.

⁶ Ключев, В. К. Нормативное и учебно-методическое обеспечение подготовки магистров библиотечно-информационной деятельности. – В: *Библиотека и закон: юридический журнал-справочник*, 2016, Вып. 41, с. 100–105; Новый статус библиотечной магистратуры. – В: *Национальная библиотека*, 2016, № 1(07), с. 68–74.

⁷ Ключев, В. К. Организационно-содержательные аспекты развития магистратуры по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“. – В: *Вестник МГУКИ*, 2016, № 3, с. 174–182.

В перспективе Министерством образования и науки Российской Федерации планируется принятие кардинально новых федеральных образовательных стандартов четвёртого поколения (ФГОС-4). Они будут охватывать не отдельные направления подготовки, а укрупнённую группу в целом (в нашем случае – „Культуроведение и социокультурные проекты“) и отражать единые для этой комплексной группы универсальные и общепрофессиональные компетенции. Профилироваться „под профессию“ будут только собственно профессиональные компетенции и отражаться в основных профессиональных образовательных программах направлений (у нас – „Библиотечно-информационная деятельность“).

В заключение отметим, что библиотечно-информационное образование полномасштабно вступило в „болонский этап“ развития: полностью завершена практиковавшаяся многие десятилетия подготовка выпускников с квалификацией „специалист“ и уже успешно прошли первые выпуски бакалавров на дневной (лето 2015 г.), а также заочной и вечерней (зима 2016 г.) формах обучения. Таким образом, стала не только формироваться, но и реализовываться на практике преемственная уровневая (бакалавриат – магистратура) система вузовской отраслевой подготовки библиотечных кадров⁸ – летом 2015 г. в очную магистратуру по направлению „Библиотечно-информационная деятельность“ впервые был осуществлён приём на обучение выпускников профильного бакалавриата, а летом 2017 г. состоится выпуск магистров новой формации.

⁸ Ключев, В. К. Новые задачи вузовского педагогического сообщества. – В: *Библиотекословедение*, 2013, № 1, с. 114–120.

„Безписмени“ ли са траките?

Александър Мошев

Were Thracians illiterate?

Alexander Moshev

Summary

The paper focuses on the question of the Thracian script and writing systems from the Chalcolithic period to the period of the Roman rule in Thrace. The widely accepted academic view is that the pre-Thracian and the Thracian population were illiterate. Recently this well established theory was challenged by some researchers and the discovery of artifacts with signs and symbols dating back to the Early Chalcolithic period. The author explores the possibilities that these proto-letters evolved and influenced later writing systems on the Balkans.

Key-words: Chalcolithic, Thracians, script, illiterate, artifacts, alphabet.

Десетилетия наред една догма шества из родната историко-археологическа литература – догмата за траките като „безписмен народ“. Тя е залегнала в съзнанието на нашите академични учени до такава степен, че един от уроците в учебника по история и цивилизация за 7-и клас е озаглавен: „Тракийската култура – светът на един безписмен народ“¹. Безписмеността е един от първите и безспорни факти за траките, който младите хора у нас узнават от учебната програма. А често именно наученото в класната стая остава трайно в съзнанието ни и формира представите ни за различни проблеми.

Тук, разбира се, възниква и въпросът какво трябва да разбираме под „безписмен народ“. Дали става дума за етнос/етноси, които не познават изобщо писмеността като явление? Или говорим за елит (аристократичен и жречески), който ползва един или няколко вида писменост и по-широки слоеве от населението, които в голяма степен нямат достъп до писмената култура. Ако е второто, то „траките“ като сборно понятие за местното балканско население до V–VI в. не представляват никакво изключение от съседните народи. Ако под „безписмен“ се разбира народ, който не ползва „местни, собствени“ писмени знаци, то елините също влизат в тази категория, защото древноелинската азбука поне според приетото мнение е усъвършенстван вариант на финикийската.²

¹ **Тракийската култура – светът на един безписмен народ** [онлайн]. [прегледан 18. 05. 2017]. <http://www.sou-draginovo.org/predmeti/istoria-7/24-7.html>

² Вж. напр. **Swiggers, Pierre**. Transmission of the Phoenician Script to the West. – B: The World's Writing Systems. ed. Peter T. Daniels and William Bright. Oxford: University Press, 1996, с. 261–270.

Какво обаче мислят някои от специалистите у нас по темата. Проф. Валерия Фол: *Траките са нелитературен народ, поради което имената и епитетите на боговете и богините им, които достигат до нас, са основно засвидетелствани в текстове на старогръцки и от латински автори. Те много често грецизират, респективно романизират местните имена или наричат божествата по подобие на своите. Благодарение на запазените надписи, поръчани от тракийски владетели и първенци, се знаят и някои местни божески прозвища.*³ Ще си позволя кратък коментар. В цитираното изявление има според мен явно противоречие. От една страна, траките били „нелитературен народ“, което е равнозначно на „безписмен народ“, а от друга, тракийските владетели поръчвали надписи. За кого са били предназначени тези надписи, ако траките са безписмени?!

Проф. Кирил Йорданов: *Според мен тракийска писменост няма, още по-малко пък тя е дала основата на египетската. Траките са безписмен народ, но това не намалява техния принос в историята и културата на Европейския югоизток.*⁴

Проф. Диана Гергова: – Смятате, че изображения върху култовата керамика на бесите може да са писмени знаци. Защо?

– *Античните автори пишат, че в светилищата на Дионис бесите са използвали таблички с надписи. Знаем и че орфическото учение е първото, което се разпространява с книги. Самите гърци вярват, че буквите са им занесени от Орфей и други полумитични, но все свързани с Тракия герои. Т.е. представата за връзката на траките с писмеността идва от древността. Върху тракийската култова керамика от земите на бесите има все още неразгадани комбинации от знаци и безспорно закодирана информация. Заедно с ритуалните сцени те говорят за високо развита комуникативна култура.*

– Защо не са открити надписи на тракийски?

– *Не е съвсем така. В Тракия са открити доста надписи от предримската епоха, както и графити, които показват, че и на официално ниво, и в култовите практики, а и в ежедневието писмеността е част от културата на траките. Знаците са върху каменни стели, съдове от тракийските ритуални сервиси, върху лични предмети. Спомнете си за надписа от Кьолмен, златния пръстен от село Езерово, за надраскания надпис върху обикновен камък „Скиас“ в тракийската могила от Къпиново, за надписите с името на Севт върху неговия шлем и сребърните съдове от сервиза му. В Румъния, Македония и Италия са откривани орфически златни таблички със знаци и папируси. Има свещени формули, които се изписват. Както всяка писменост, и тази започва във връзка с религиозните практики.*

³ Фол, Валерия. Това, което отличава траките от другите политеистични общества, е вярата им в безсмъртието. интервюто. – В: Информационна агенция „Фокус“ [онлайн]. [прегледан 18.05.2017]. <http://www.focus-news.net/opinion/2016/12/02/40934/prof-valeriya-fol-tova-koeto-otlichava-trakite-ot-drugite-politeistichni-obshtestva-e-vyarata-im-v-bezsmartietto.htm>

⁴ Тракийска писменост няма, траките са безписмен народ [онлайн]. [прегледан 18.05.2017]. <http://numizma.com/magazine/%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82>

– Защо са ни учили, че траките са безписмени?

– Българските земи изобилстват с прекрасни сребърни и златни съдове, с изделия на торевтиката, съдове от глина, върху които са изобразени интересни сцени. Те наистина дават изключително богата информация за религиозните вярвания и обредността на траките.

Затова и в годините след поставянето на началото на специализираните траколожки изследвания, на тракологията (в началото на 70-те г. на XX век) интерпретацията на тези изображения, както и започнатите с голям размах археологически изследвания трябваше да позволят да се декодира информацията в тях. Но постулатът, че траките са безписмени, просто не е верен.

Не можем да го твърдим, след като има много посветителски надписи и политически договори. Траките са много силни в духовната сфера. Тракийски жречески клан – Тракидите, управлява легендарното светилище в Делфи. Писмеността е била част от културата и поведението и на бесите като най-висш духовен елит. Траки и гърци са писали с еднакви знаци, както създадената в България кирилица е станала обща за много славянски народи. Нямаме Херодот и книжнината, свързвана с гръцката култура, но това не прави тракийската цивилизация по-малко значима. Въпросът е как четем и усещаме запазените послания.⁵

Както можем да забележим, мненията са разнопосочни, да не кажа противоположни. Как да се ориентираме в този хаотичен информационен поток? За целта е нужна систематизация на писмените сведения и археологическите находки. Тук нямам възможност за цялостно представяне и анализ на този проблем, но могат поне да бъдат очертани параметрите на данните, с които разполагаме към днешна дата без претенции за изчерпателност.

Като най-ранни образци на писменост, засвидетелствани по нашите земи, са разглеждани плочката от Караново и печатът от Градешница (вероятно втората половина на V в. пр.Хр.), макар че към тази категория могат да бъдат отнесени цяла група паметници, включително т.нар. плочка от Точиларе и призмата от Бургас, за чиято датировка и интерпретация

Плочката от Градешница

⁵ Гергова, Диана. Траките не са безписмени [онлайн]. [интервю]. [прегледан 18.05. 2017]. <http://eklekti.com/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%8A%D1%82-%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BD%D0%B5-%D1%81>

споровете продължават.⁶ Според Харалд Хаарман в Дунавския регион са регистрирани и архивирани няколкостотин артефакта с писмени знаци от периода VI–IV в. пр.Хр.⁷ На разположение са около 970 надписани находки и почти 1200 надписа от два или повече знака. Общо са засвидетелствани повече от 5400 различни знаци.⁸ Антоний Ханджийски и Атанас Орачев обръщат внимание на знаците („орнаментите“) върху съдовете от културата „Орсоря – Ново село – Карна – Гарла маре Гава“ (XIV–XIII в. пр.Хр.)⁹, както и върху глинениите фрагменти с линеар Б от местността Драма Кайряк, Ямболско, и от Перперек (XI–X в. пр.Хр.).¹⁰ Иванка

⁶ Вж. напр. **Павлов**, Пламен, Орачев, Атанас, Ханджийски, Антоний. Болгарская письменность: европейский феномен. София, 2008, с. 32–35; **Призмите** с предписмени знаци от Бургаско [онлайн]. [прегледан 20.06.2017]. <http://www.burgasmuseums.bg/index.php?page=encdetail&id=206>

⁷ **Хаарман**, Харалд. Загадката на Дунавската цивилизация. откриването на най-древната високоразвита цивилизация в Европа. София: Борина, 2015, с. 140; Merlini, Marco. An Inquiry into the Danube Script. Sibiu, 2009, с. 441–442.

⁸ **Пак там**.

⁹ За тази култура вж. **Филипов**, Трайко. Некропол от късната бронзова епоха при с. Орсоря, Ломско. София, 1976.

¹⁰ **Павлов**, Пламен, Орачев, Атанас, Ханджийски, Антоний. Болгарская письменность..., с. 33–35; **Сотиров**, Георги. Чие е писмото линеар Б? – В: *Българи в античния свят*. София: Езиекс кую Вулгарес, 2006, с. 134–161. Сотиров обобщава: *Ако е истина, че Кадъм е донесъл финикийска писменост към края на 15 в. пр.Хр. първо в Тасос, а после в Беотия и Македония, и е истина, че Лин е пригодил тази писменост за нуждите на трако-пеласгийския език, и е също истина, че тази писменост е ползвана включително от Пронапид – учителя на Омир, от това би трябвало да следва, че тази писменост вероятно е била пригодена за гръцкия език от самия Омир, както свидетелства и Дион Хризостом. Преди омирово време всяко сведение за писания на така наречените „елини“ трябва да се разбира като сведение за фригийска (трако-пеласгийска) писменост, практикувана от едно или друго от многобройните тракийски племена. Но какво да кажем за писмото Линеар Б, което не е същото като финикийската азбука и което би трябвало да е ползвано преди времето на Лин? За да се изгледят наредените локуми, разтеглени от професор Чадуик, ни е необходима архайчна дъска за гладене от Македония. Линеар Б трябва да се счита за предкадмийско, трако-пеласгийско писмо, отчасти идеографическо и отчасти сричково. Списъкът със сиконски царе, който ни се дава в „Хроника“ на Евсевий, започва с имена от трето хилядолетие преди новата ера, което само по себе си предполага писменост и записки. Сикон е била важна област на Кикония – тракийска страна. Трябва да се посочи също, че думи, които са открити на таблички с Линеар Б, се срещат дори в съвременния език, говорен в Тракия и Македония, но не и в гръцкия език. Освен това някои идеограми на Линеар Б пасват повече на някои думи от Македония, особено от крайните думи, както и от Тракия, но нямат съответстващи гръцки думи. И накрая, някои символи присъстват както в Линеар Б, така и в глаголицата, с която са написани някои църковни книги, откривани на Атон и на други места, където е имало пеласгийски селища от древни времена и където Кадъм, Дионис, Орфей и Тамир са царували поколения преди Троянската война. В своята глава за „разчитането“ професор Чадуик прави някои изказвания, носещи смисъл, че Линеар Б може да е бил и пеласгийско писмо, което е предполагал и българският професор Владимир Георгиев някога, но последният се бил отказал впоследствие от становището си. Подобни предположения от страна на проф. Георгиев не са известни на автора на тези редове. Дори да има нещо такова обаче, то не носи никаква съществена информация, а само намеци, с които да се гледат предубеждения. Така е, защото проф. Георгиев може да е сгрешил, като е предположил подобно нещо, може*

Пенева-Русева открива (и разчита!) Критско-Микенски писмени знаци върху съдове от ранножелязната култура „Цепина“, (XII–VI в. пр.Хр.) са открити в района на гр. Велинград¹¹. Изследователката е на мнение, че върху тези съдове можем да прочетем словосъчетания като *Resu. ban*, т.е. „Цар Резос“, както и думата *we-sa*, вероятно етнонима „беси“.¹² Към тази група можем да причислим и загадъчния Ситовски надпис, както и знаците от светилището при с. Гърло, Брезнишко¹³.

Следваща хронологично група писмени паметници са т.нар. „тракийски надписи с гръцка азбука“. За надписите върху пръстена от Езерово (V в. пр.Хр.), сребърната кана от Дуванлий (V в.), съдовете от Рогозен и Борово (V–IV в. пр. Хр.), плочата от Кьолмен (вероятно VI в. пр.Хр.) и т.н. е писано много.¹⁴ По-интересното е, че самите елински автори отбелязват наличието на писменост у траките. Както пише Николай Тодоров: *Че „траките“ са имали писменост, го потвърждават Еврипид, Алкидам, Платон, Хераклид, Ксенофон, Страбон и др. Алкидам дори твърди, че Орфей е изобретател на азбуката.*¹⁵ Още по-подробно темата е разработил Павел Серафимов. Той отбелязва: *Както се уверяваме – съществуват планини от информация за писменост у траките и то още преди Троянската война. Обърнете внимание – за Орфей и Лин дори се твърди, че са създатели на азбуката. Плиний пък определя пеласгите като разпространители на азбуката в Лациум – областта, в която е разположен Рим.*

да е сгрешил, като се е отказал от мнението си, а може да е сгрешил и двата пъти. Трако-пеласгийският произход на Линеар Б не може да бъде забутен с неясните намеци на самонадеяни или просто твърде лековерни елинисти (вж. **Пак там**, с. 159–161).

¹¹ **Пенева-Русева**, Иванка. За Критско-Микенските писмени знаци върху предмети от Халшатската култура „Цепина“. – В: *Цепина*, Чепинско, Велинград – хилядолетната история на северозападните Родопи. доклади от Националната научна конференция с научен ръководител проф. д.и.н. Андрей Пантев – Велинград, 23–24 октомври 2008 г. София, 2010, с. 50–59.

¹² **Пак там**, с. 56.

¹³ **Пинтев**, Светослав. Истината за мистериозния Ситовски надпис! [онлайн]. [прегледан 29.06.2017]. <http://bradva.bg/bg/article/article-16464>. За храма-кладенец при с. Гърло, Брезнишко, вж. по-подробно **Митова-Джонова**, Димитрина. Мегалитен храм-кладенец при с. Гърло, Пернишки окръг. София, 1984; **Baird**, W. S. The Garlo Well Temple and Tholos Structural Mechanic. [онлайн]. [прегледан 29.06.2017]. http://www.minoanatlantis.com/Garlo_Tholos.php; **Tsonev**, L., Kolev, D. The Sardinian type underground well temple at Garlo, Bulgaria: an architectural and astronomical survey. – В: *Journal of Astronomical History and Heritage*, 2014, vol. 17, с. 222–237. Тук съзнателно не засягам проблема с някои спорни надписи като преоткрития наскоро т.нар. Надарски надпис, надписа от Белинташ и др. Засага въпросителните около тях са повече от изяснените факти.

¹⁴ Вж. напр. **Дуриданов**, Иван. Езикът на траките. София: Наука и изкуство, 1975, с. 86–92; **Георгиев**, Владимир. Траките и техният език. София: БАН, 1977; **Бялков**, Георги. Началото : Траките – откриватели на буквите. Първомай: ИПТК Збелсурд, 2006, с. 162–266; **Киряков**, Андрей. Тракийските надписи от с. Езерово и с. Кьолмен. – В: *Завети*, 2006, 4; **Попов**, Светлозар. Българската писменост – известна и непозната. Варна: Данграфик, 2009; **Dimitrov**, Peter. Thracian Language and Greek and Thracian Epigraphy. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009, с. 3–36.

¹⁵ **Тодоров**, Николай. За бог Зевс – бог Живе, Орфей, пръстена от Езерово и античната българска книжнина [онлайн]. [прегледан 29.06.2017]. <http://www.otizvora.com/files2016/nt-bogove-i-knigi.pdf>

По необясними причини учените, твърдящи, че траките са безписмени, пренебрегват свидетелствата на Алкидамант, Алексис, Аполодор, Диодор Сицилийски, Дионисий Скитобрахин, Евритид, Зенобий, Павзаний, Платон, Плиний Стари, Страбон, Тацит.¹⁶

Очертава се следната картина: първоначално сериозно разпространение на енеолитната (прото)писменост и съхранени отделни надписи от по-късни епохи, някои от които спорни и като датировка, и като произход (за няколко от тях се твърди, че са природни образувания). В „класическата“ тракийска епоха надписите са налице, но са с елински букви на „неелински език“, за съжаление

Figure 9. Graffito from the North Cemetery. After *Samothrace* 2.2, p. 130, no. 319. Courtesy Institute of Fine Arts, New York University.

Графит на „негръцки език“ от Самотраки

е ограничено до земите на север от Стара планина. Находките на юг от нея са по-скоро изключение. Важно е обаче да се отбележи, че макар надписите да са на латински, те са поръчани и вероятно създадени от представители на местното тракийско население. „Безписмените“ траки използват латинската и елинската писменост при контактите си с римската администрация, но по всяка вероятност говорят на майчиния си език в ежедневието.¹⁹ В пълна сила това важи за населе-

твърде фрагментарни и спорни като превод и разчитане. Тук спадат и епиграфските паметници от о-в Самотраки, които все още чакат детайлното си проучване от наши специалисти.¹⁷ Друг е въпросът, доколко между населението на Тракия отпреди късната бронзова епоха (XVI–XII в. пр.Хр.) и след това може да се проследи етническа и културна приемственост.¹⁸

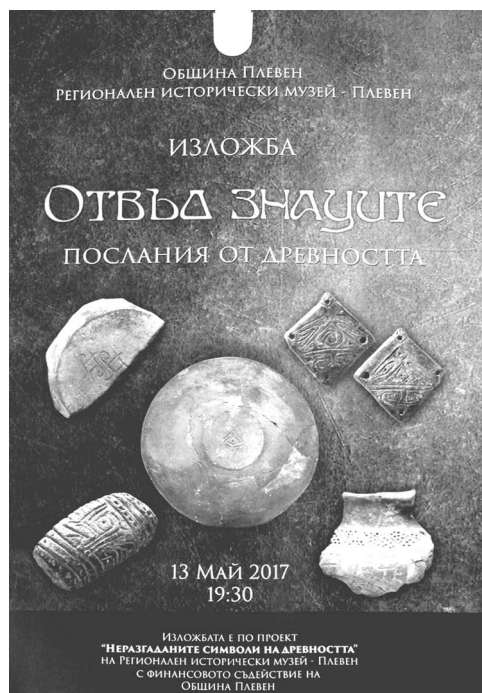
Картината се променя драстично през време на римското владичество по нашите земи, като се появяват надписи на латински език с обществен и по-рядко с частен характер. Разпространението на латинския обаче

¹⁶ **Серафимов**, Павел. Премълчаните факти за най-древната писменост. [онлайн]. [прегледан 06.07.2017]. <http://sparotok.blogspot.bg/2017/05/>

¹⁷ За надписите от Самотраки вж. Brixhe, Cl., Panayotou, A. *Le Thrace. – B: Langues indo-européennes*. Paris, 1994, с. 179–203; A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity. ed. A.-F. Christidis. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2001, с. 742.

¹⁸ Вж. **Детев**, Петър, Детев, Йордан. Тракийската Атлантида: прародината на траките. Кн. 1, Древната култура в поречието на Марица. възникване, развитие, разпространение. София: ИК на Българското общество за мултимедийно изкуство, 2002, с. 6–24; **Попов**, Димитър. Траки. София: Изток-Запад, 2011, с. 26–27.

¹⁹ По този проблем вж. по-подробно: **Бешевлиев**, Веселин. Проучвания върху личните имена у траките. София, 1965, с. 66–88. Бешевлиев подчертава, че от няколкостотин латински надписа от Тракия, познати по това време, само четири са частни, което ясно показва, че романизацията е засегнала само тънък слой от тракийското население. Срв. **Влахов**, Кирил. Тракийски лични имена. фонетико-морфологични проучвания. София, 1976. Влахов отхвърля категорично идеята за наличие на тракийска писменост (вж. **Пак там**, с. 14).

Плакат от изложба на
Регионален исторически музей – Плевен

Табло от изложбата в Плевен

нието на малките градове и селата.

Защо обаче е съхранена толкова малка част от писменото наследство на местното балканско население? Имаме изворовите свидетелства на елинските автори за наличието на писменост у траките. Нещо повече, за редица елински писатели понятията „траки“ и „писменост“ са тясно свързани. Същевременно материалните останки от тази писменост са толкова оскъдни²⁰, че са дали основание да се наложи научният постулат за тракийската „безписменост“. Има ли решение този парадокс? Дали някой целенасочено не е унищожавал образците на тракийското писмо?

Ето какво пише Павел Серафимов: *С. Торбатов е създал прекрасна работа, в която се разглеждат укрепителните съоръжения на Провинция Скития (Добруджа). На с. 90 е казано нещо от голяма важност. Авторът обяснява, че при изграждането на стените на крепости са използвани и плочи с надписи, като по правило надписът се е поставял с лице към пълнежа на стената, т.е. написаното остава невидимо за човешкото око. Ако случайно строителите са поставяли плочата с надписа навън, по-късно някой е унищожавал напълно текста.*

²⁰ Поне такава е първоначалното впечатление, което страничният наблюдател получава.

Цитирам дословно: „За отбелязване е подчертаният стремеж към вграждането на преизползваните епиграфски паметници с надписаното поле към емплектоната. В редките случаи, в които това правило не е спазено, надписите са старателно изчуквани впоследствие“ (Торбатов, С. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VIII в). Велико Търново: Фабер, 2002, с. 90).

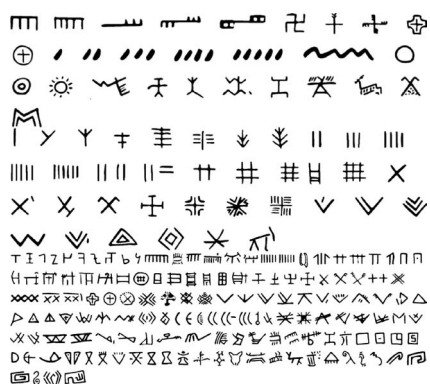
При такова методично заличаване на определени писмени паметници, дори дедите ни да са оставили 50 000–100 000 надписа, само за век всичко може да е заличено, а дедите ни са били под чужда власт не век, а повече от хилядолетие.

На всеки разумен човек трябва да му направи впечатление, че оцелелите тракийски надписи са скрити от човешкото око. Надписите от Езерово, Дуванлий, Браничево, Кьолмен и др. са намерени в подмогилни погребения. Тракийските епиграфски паметници от Ситово, Надарци, Буково, а и новооткритите про-тофригийски надписи от Сакар планина са в дебрите на планините.²¹

Петко Симеонов изказва друга хипотеза: *Моего предположение (!!!) е, че Борис Кръстителя е наредил не само славянизирание на цялото население, но и унищожение на всеки неславянски писмен знак. Тогава са унищожени всички писмени тракийски паметници! Унищожават и всички прабългарски писмени документи!*

Иначе е необяснимо как при толкова артефакти, достигнали до наши дни от времето на траките, писмените им паметници се броят на пръсти. Твърдението, че „такива са били траките“, е просто глупаво. Как ще изградят държава без писмен документ? Как ще сключват договори между държавните си формирания без преговори и документ? Как ще определят данъците без документ? Как ще се онаследява властта без документ?

Човекът е хармоничен – абсурдно е да се мисли, че може да се поръча ритон като този от Панагюрското съкровище, и да няма желание важните събития

Знаци
от културата „Винча“ – Сърбия

от всекидневието да бъдат отбелязани върху камък или пергамент.

Без разказ (рефлексия!) върху значимостта няма значимост. Едоните секат монети, на които пише „Гета (Гетас) цар на едоните“, и този цар няма да има желанието да отбележи своето властване върху нещо друго – камък или папирус?!

Според мен липсата на писмени тракийски надписи е свидетелство за територията, върху която са се простирали властта и влиянието на българския княз по време на славянизацията на населението, а не признак, че траките не са имали писменост.²²

²¹ Серафимов, Павел. Кой унищожил тракийската писменост? [онлайн]. [прегледан 06.07.2017]. http://sparotok.blogspot.bg/2014/11/blog-post_27.html

²² Симеонов, Петко. Имали ли са траките писменост? [онлайн]. [прегледан 06.07.2017]. http://www.omda.bg/page.php?title=%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%BB%D0%B8_%D1%81%D0%B0_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D

Разсъжденията на Павел Серафимов звучат интересно и нестандартно и може би имат основание, но все пак ми се струва малко пресилената хипотезата, че е възможна подобна координирана акция по унищожението на десетки хиляди надписи, и то провеждана в продължение на столетия. Колкото до предположението на Симеонов, то ми изглежда толкова неубедително, че дори не си заслужава сериозно да се коментира.

По-приемливо ми се струва друго обяснение. Ако се върнем на казаното от проф. Диана Гергова за табличките на бесите, можем да си зададем въпроса за материала, от който са били направени те. Мисля, че е напълно възможно масово да е било използвана дървесината – материал, който се намира лесно по нашите земи. Дървото обаче е нетрайно за разлика от керамиката и камъка и това обяснява липсата на значимо количество образци от писмеността на местното балканско население, особено в сравнение с останалото от етруски, фриги, месопотамци, египтяни и т.н.²³ Разбира се, обяснението едва ли е еднопосочно, вероятно причината се крие в комплекс от фактори. Сред тях вероятно сериозно място заема широко коментираната елитарност на тракийската писмена култура, ограничена до относително малък кръг посветени лица.

По-интересно от моя гледна точка е да се очертае хронологично приемствеността в развитието на писмените системи на Балканите за сметка на широко дискутираните до този момент прекъсвания (хиатуси). Дали в крайна сметка тези прекъсвания няма да се окажат фикция, или най-малкото силно преувеличени? Все пак част от специалистите настояват, че праисторическите „знаци“ са орнаменти без особено звуково и смислово значение.²⁴

0%B8%D1%82%D0%B5 %D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82?&IDMenu=156&IDArticle=314

²³ Вж. сходно предположение у **Павлов**, Пламен, Орачев, Атанас, Ханджийски, Антоний. Болгарская писменность..., с. 36–37.

²⁴ Археологът Георги Ганецовски обаче твърди: *Всякаква форма на смела интерпретация, без да има категорични доказателства, звучи безотговорно, защото проблемът идва според мен, а това го виждаме и в опитите да разчетем тази най-ранна протописменост с гравирани или врязани знаци основно върху керамични носители, че ние едва се докосваме до това много сериозно познание. А ние във Врачанския регион изобилстваме с такива находки. Това го изтъкваме, защото става дума за предаване на информация близо 2000 г. по-ранни от тези на шумерите. Но проблемът е в начина на мислене, това съм го и написал – в нашия начин на мислене. Той е коренно различен от техния. Ако успеем донякъде да се докоснем до техния начин на мислене, тогава възелът ще започне да се разплита.* Вж. **Находките** от Оходен доказват наличието на единна цивилизация на Балканите. [онлайн]. [прегледан 06.07.2017]. <http://portal12.bg/>

ΚΟΥΣΕΒΕΟ ΠΕΛΟΑΒΕΡΟΥΝΕ

ΚΟΥΣΑΠΟΛΛΑ ΝΟΕΛΑΙΣ

ΚΟΥΟΣΕΞΑΡΓΙΚΗΝΕ

ΚΟΥΟΣΕΞΑΡΓΙΚΗΝΕ

ΚΟΥΟΣΕΞΑΡΓΙΚΗΝΕ

ΕΞΑΠΡΟΚΟΥΟΣ

ΚΟΥΟΣΕΚΛΕΙΣΤΑΝ

ΚΟΥ

ΚΟΥΟΣΕΓΓΗΙΕΤΑΝ

ΚΟΥΟΣΕΞΑΡΡΟ

Надписи върху съдове
от Рогозенското съкровище

Според свидетелство на Г. С. Раковски до XIX в. все още се са намирали по нашите земи отделни пергаментови листове, написани на „стара българска писменост“ от „преди християнства още“. В свое писмо нашият възрожденец съобщава, че е се сдобил с осем такива листа в Ямбол.²⁵ За съжаление тяхната по-нататъшна съдба е неизвестна. Вероятно те са споделили участта на стотици наши литературни паметници – заграбени, укрити и унищожени от алчност, невежество и зла умисъл. Но тракийската писменост не е напълно изгубена. Времето и хората са пощадили немалко достояния на древната и средновековна балканска писмена култура, чиито преки наследници сме и ние – днешните българи. В някакъв смисъл можем да наречем „тракийска писменост“ и нашата съвременна азбука, зародена и разпространена именно от трако-балканските предели посредством средновековната българска книжовност.

Предмети със знаци от
Регионален исторически музей – Бургас

Т.нар. „Плочка от Точиларе“ –
Национален археологически
институт с музей – БАН

Nahodkite-ot-Ohoden-dokazvat-nalichieto-na-edinna-tsvilizatsiya-na-Balkanite.p4143. Петя Ангелова пише по същата тема: *В научната литература се срещат редица хипотези, предлагащи разнообразни виждания относно същността на тези древни знаци. Една от най-правдоподобните теории възприема връзките на знаци като изобразения, изразяващи различни природни явления, елементи от космогонията, понятия и идеи, чрез които предците ни са общували. За съвременния човек тези знаци са неразгадаеми и непонятни, но за древните общества те са имали ясно съдържание и смисъл. Вж. Отвъд знаците. Послания от древността“*, изложба [онлайн]. [прегледан 21.09.2017]. <http://rim-pleven.com/event/%D0%BE%D1%82%D0%B2%D1%84%D0%B4-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D1%82-%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%82%D0%B0>

²⁵ **НБКМ–БИА**, I Б 152/52; Срв. Архив на Г. С. **Раковски**. Т. 1, Писма и ръкописи на Раковски. София: БАН, 1952, с. 189–191.

Македонија на картите на арапските и персиските географи од средновековниот период, со посебен акцент на делото на ал-Идриси

Зекир Рамчиловик¹

**Macedonia in the works of the arab and persian
medieval geographers, with special
emphasis on geographical work of al-Idrisi
*Zećir Ramčilović***

Summary

The area of Macedonia is represented on multiple maps created by Arab and Persian geographers in the Middle ages. This is due to the extremely important location and other natural and geographical characteristics of Macedonia, but also due to the famous past as one of the most important countries in ancient times. I believe that it is of exceptional importance to research the maps and the geographical descriptions of Macedonia made by the Arab and Persian geographers. Except the valuable information and descriptions of the settlements, it's especially important that we are able to follow the continuity of Macedonia, without interruptions, from the ancient times to today. During the analysis, the famous geographers of the time were consulted. Special attention was devoted to al-Idrisi as the most important geographer and cartographer from those times. In the middle of the XII century he created the map "Tabula Rogeriana" and the work "Nuzhat al-mushtaq fi'khtiraq al-afaq". With all its specifics, this work contains important data, in which is a hint of our medieval toponyms, but also information about certain places and areas, about the occupation and the culture of the population, which makes it an important historical source. In this way we want to turn the attention to this, for the Macedonian public less familiar period. We hope that this scientific

¹ **Зекир Рамчиловик** е дипломирал и магистрирал на Институтот за географија на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и завршува следдипломна квалификација по Османистика на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ во Софија. Докторирал на Институтот за национална историја во Скопје, каде и работи како научен истражувач. Досега објавил две книги „Бошњаци во Македонија во текот на XX век со посебен акцент на културата и просветата“ и „Познати Бошњаци од Македонија“. Активно е вклучен во општествено-политичкиот живот во Македонија. Пратеник е во Собранието на Република Македонија.

work will be only the beginning of the researches on the maps, manuscripts and the printed geographical works written in Arabic.

Key-words: geography, Macedonia, geographical maps, al-Idrisi.

Предуслови за развојот на географијата

Географијата генерално се дефинира како наука која има за цел да ја разбере планетата Земја со сета нејзина човечка и природна комплексност. Таа е интердисциплинарна наука која е тесно поврзана со многу други научни дисциплини. Во својот развој имала свои подеми, но и падови. Периодот по појавата на исламот и неговото ширење во времето на средниот век може да се смета за златно доба во развојот на географијата и нејзините помошни научни дисциплини.

Арапското интересирање за географијата е резултат во голема мерка и на просторот каде живееле. Пустината ги насочила кон прибирање и развивање на географски сознанија за да го олеснат движењето низ неа. Со појавата на исламот и ширењето на исламската држава тоа интересирање било интензивизирано. Далечните патувања поради трговија и ширење на своето влијание, иако беа ризични во средновековниот период беа интензивни за муслиманите. За да бидат успешни биле неопходни што е можно попрецизни карти. Мотив плус било и одењето на ацилак во Мека од страна на муслиманите од целиот свет. Трговијата била мошне интензивна по копнен пат, а муслиманите тргуваа и со народите од Европа, но и со Индијците и Кинизите. На копното во почетокот ја истражувале централна Азија и југоисточна Европа, потоа и другите нивни делови, а во Африка го истражиле Судан и Сахара, стигнувајќи до субсахарската региони на Сенегал и Нигерија.² Докажано е дека Европа ја запознала Африка и нејзината внатрешност преку арапските записи кои биле единствени извори за нејзината географија се до XIX век.³ Голем број автори сметаат дека сите географски дела за Азија кои се јавуваат во подоцнежните столетија се напишани од арапско – персиските географски извори.⁴ Со ширењето на халифатот,⁵ веќе во почетокот на VIII век било формирано големото Арапско Царство кое се протегало од централна Азија до Пиринејскиот Полуостров, а трговијата на муслиманите го опфатила целиот познат свет формирајќи трговска мрежа од Атлантскиот Окена и Средоземно Море на запад до Индискиот Океан и Кинеско Море на исток, се до Јапонија, Кореа

² Alavi, S. M. Ziauddin. Arab Geography in the Ninth and Tenth Centuries, Aligarh: Aligarh Muslim University, 1965, c. 104–105.

³ Muhammed Mahmud es-Sajjad. – B: *Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu*. Islamska zajednica Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Sarajevo, 1987, c. 210.

⁴ Anwar, Abdel. Ibn Maged the navigator. Cairo, 1966, c. 150.

⁵ Халифат (арапски: خلافة) е исламска форма на власт која претставува религиско и политичко единство во владеењето и водството на исламскиот свет. Шефот на државата – Халифа има титула која се темели на идејата за наследство на Божјиот пратеник Мухаммед, кој според сунитите го избира народот или неговите предстаници, додека према шиитите тоа е наследен водач од семејството на Божјиот пратеник Мухаммед. Од времето на Мухаммед до 1924 год. халифи биле од емеvisка, абасидска и на крај од османската династија.

и Беринговиот Проток.⁶ Арапското Царство станало водечка светска економска сила од VII до XIII век.⁷ Тие преку Индискиот Океан стигнале до Индија, Шри Ланка, Малаја и Јава на исток, по источниот брег на Африка и до Мадагаскар. Муслиманските навигатори им овозможиле на морепловците да стигнат до Кина, Јапан, Кореа, а според некои записи и до Беринговиот проток.⁸ Во комбинација со карта, тие пловеа по пократок пат преку океанот, наместо по бреговата линија. И познатите бродови каравели со кои Португалците и Шпанците пловеа на далечни патувања потекнуваат од бродовите кариба кои андалузиските истражувачи ги користеа до XIII век.⁹

Арапите и другите муслимани превеле голем број на грчки и хелинистички записи, меѓу кои и географски и картографски дела, како што е Алмагест.¹⁰ Но, пред се тие дадоа свој огромен придонес во географијата и географските науки, при што истиот период може да се смета за златен период на географијата. Достигнувањата на муслиманските патувачи и географи претставувале основа за последователните значајни патувања и откритија. „Со помошта на муслиманските географи Магелан всушност го преминал 'ртот Добра Надеж кон Индискиот Океан. Дури и Колумбо ги употребил нивните знаења за откривање на Америка"¹¹, вели Хамид Насим Рафиабади. Поради тоа, како што А. Бутимер и Л. Валин велат „да се игнорира придонесот на муслиманите за географијата во времето на средниот век, како што прават некои писатели, и да се тврди дека европската ренесанса се развила независно од она што се случувало во исламскиот свет, е отфрлување на седум векови муслиманско водство во светската култура“.¹²

Македонија во делата на арапските и персиските картографи

Поради својата исклучително важна местоположба и другите природно – географски карактеристики Македонија, била една од најзначајните земји во античкото време и била во непосреден допир со центрите на древниот културен свет.

⁶ **Labib**, Subhi Y. Capitalism in Medieval Islam. – B: *The Journal of Economic History*, 1969, 29 (1), с. 79–96.; **Al-Monaes**, Walled A. Muslim contributions to geography until the end of the 12th century AD. – B: *GeoJournal*, 1991, 25, с. 393–400. *За ова зборуваат и пронајдените арапски монети ширум тогашниот познат свет, а особено е интересен примерот со кралот на Англија, Оффа од Мерсија (757–796) кој дури ковал монети – златен динар на Абасидскиот Калифат со натпис на шехаде на арапско писмо.* **Williams**, Gareth. Mercian coinage and Authority. An AngloSaxon Kingdom in Europe. ed. Michelle P. Brown and Carol A. Farr. Leicester: Leicester University Press, 2001, с. 211.

⁷ **Hobson**, John M. The Eastern Origins of Western Civilisation. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, с. 29–30.

⁸ **Alavi**, S. M. Ziauddin. Arab Geography in the Ninth and Tenth Centuries..., с. 104–105.

⁹ **Hobson**, John M. The Eastern Origins of Western Civilisation..., с. 141.

¹⁰ *Алмагест (арапски: الكتاب المجسطي, односно, ал-китабу-л-маџест, во превод „Велика Книга“) е латинизирана форма на арапското име на математичко-астрономскиот трактат кој околу 150. год. бил составен од Клаудиј Птоlemeј.*

¹¹ **Rafiabadi**, Hamid Naseem. Challenges to Religions and Islam. New Delhi: Sarup & Sons, 2007, с. 634.

¹² **Buttimer**, Anne, Wallin, Luke. Nature and Identity in Cross-cultural Perspective. Dordrecht: Springer, 1999, с. 111.

За време на Александар III Македонски, Македонија била светска сила со територии на три континенти. Со воспоставувањето на римската власт на Балканот, Македонија станува римска провинција како посебна административна единица. Со доаѓањето на Словените во Македонија кон крајот на VI и почетокот на VII век, дел од населението оди кон Тракија на исток. Најверојатно, поради тоа кон крајот на VIII век во земјите околу Адријаноупол (Одрин или Едирне) се создава византиска административна единица (*тема*) Македонија. Односно со името Македонија во тој период била означена денешна Источна Тракија.¹³ Ова имало одраз и во претставувањето на Македонија на картите кај дел од арапските картографи во средновековниот период. Бројни автори продолжиле со името Македонија да ја означуваат старата македонска држава, а потоа и римската провинција на просторот од сливовите на реките Вардар, Бистрица, Дрим и Струма. Во османлискиот период името Македонија се стабилизира за просторот на старата македонска држава од античкиот период, поточно во нејзини историски и етнички граници. Со оглед на нејзиното значење и историското минато, Македонија станува дел од најголемиот број на карти и географски описи во средновековната арапска географска литература, претежно од арапски и персиски автори.

Името Македонија било претставено и на првата карта која била подготвена по нарачка на халифата *ал-Мамун* (813–833). Тогаш од повеќе картографи била изработена големата карта на светот, позната како *Ас-сура ал-Мамунија*,¹⁴ а тогаш бил изработен и првиот Глобус на Стариот свет.¹⁵ Таа карта или нејзин прегпис не е сочуван, туку само во вид на реконструкција.¹⁶ Прва арапска карта, чиј прегпис постои, на која е претставена Македонија е картата создадена во 977 год. од страна на персискиот научник *Ибн Хаукал*¹⁷ во делото *Лицето на Земјата – Сураат ал-Ард* (арапски: *الأرض صورة*), која е напишана со ревизија и дополнување на делото *За патиштата и земјите – ал-Масалик ал-Мамалик* (арапски: *المسالك الممالك*) од *ал-Истахри*. И двете имиња и денес се користат за делото на *Ибн Хаукал*. Најстариот прегпис од делото на *Ибн Хаукал* е од 1086 год. и се чува во Музејот Топкапи Сарај во Истанбул.¹⁸ Како и на сите средновековни карти на Арабијани-

¹³ **Коледаров**, Петър. Името Македония в историческата география. София: Наука и изкуство, 1985, с. 69–87.

¹⁴ **Al-Mas'udi**. *Kitāb al-tanbīh wa al-ishrāf*. Leiden, 1893, с. 33–44; и во **Arapsko-islamski** uticaj na evropsku renesansu. Islamska zajednica Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Sarajevo, 1987, с. 214.

¹⁵ **Covington**, Richard. The third dimension. – В: *Saudi Aramco World*, 2007, vol. 58, N 3, с. 21.

¹⁶ **Кендерова**, Стојанка, Стаматов, Атанас, Симеонов, Димитър. Българските земи в средновековната арабописмена картографска традиција (IX–XIV в.). – В: *The Bulgarian Lands in Medieval Arabic Cartographic Tradition (9th–14th centuries)*, София: ТАНГРА Тан-НакПа, 2011, с. 80–82.

¹⁷ **Мухаммед абул-Касим Ибн Хаукал** (арапски: *محمد أبو القاسم بن حوقل*) е персиски писател, географ и картограф роден во Нисибис (Нусајбин), Горна Меспотамија, Турција. Не се знае со сигурност датумот на неговата смрт, но врз база на објавувањата на неговите дела починал по 978 год.

¹⁸ *Ibn Hawqal I*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, (A. 3346), Istanbul, Turkey.; *Ibn Hawqal II*, Bibliothèque Nationale, Paris, MS. Arabe 2214, fols. 52v–53.

те и другите муслимани, тркалезната карта на *Ибн Хаукал* е јужно ориентирана, со југ на горната, а север на долната страна на картата, и исток на левата, а запад на десната страна. На оваа карта на десната страна до брегот од Мраморно Море до Црно Море е *Областа Македонија – Наухаи Маџазунија*. Освен на картата, во текстуалниот дел нема посебен опис за Македонија и не можеме да ги знаеме причините за ваквата местоположба. Односно нејзиното име се наоѓа само на картата заедно со другите географски објекти на картата на светот без никакви објаснувања. Со идентична местоположба и без други објаснувања Македонија е претставена и на картата на Северна Африка и на картата на Средоземно Море.¹⁹

Во делото *Зборник на науките – Цами ал-фунун ве салуах ал-махзун* (арапски: *جامع الفنون وسلوة المحزون*) на египетскиот научник *Хамад ал-Харани* (арапски: *حماد الحراني*), има различни видови текстови. Една глава е типично географска, *За чудесата на областите, морињата, реките, планините и пустините*. Во неа се наоѓа и кружна карта на светот.²⁰ Македонија е претставена како регија помеѓу Константинополскиот канал и полуостровот Пелопонез (името не му е обележено).²¹ Во оваа карта таа е запишана како *Маџадумија*.

*Ибн ал-Варди*²² од Сирија создал многу популарно дело *Бисер на чудата и уникатноста на најчудните нешта – Харидат ал-аџаиб ва фаридат ал-гараиб* (арапски: *وفريدة الغرائب خريدة العجائب*). Се состои од 15 глави во кое дава опис на области и земји со најважните градови, со мориња, заливи и острови, планини, рудници, реки, извори, животни, растенија и др. Тоа било широко распространето, поради што и денес имаме голем број на негови преписи.²³ На почетокот има кружна карта на која слично и како *Ибн Хаукал* Македонија ја пишува како *Маџадумија и Маџазунија*.²⁴ И тука Македонија е претставена многу близу до брегот на Константинополскиот канал.

Не помалку е значаен *Мухамед ал-Казвини*²⁵ кој во својот труд *Необичните суштества и прекрасните нешта – Аџаиб ал-Махдукат ве гарибу'л-Мевџудат* (арапски: *المخلوقات غرائب و الموجودات عجائب*)²⁶ направил карта, која по начинот на

¹⁹ *Ibn Hawqal's Kitāb Sūrat al-ard. Opus geographicum*, Abu al-Kasim Ibn Haukal al-Nasibi. 2. ed. (1938–39). by J.H. Kramers, BGA, reprinted. Leiden, 1967, c. 8–9, 60, 189.

²⁰ Forschungsbibliothek, MS. Orient A. 1513, fols. 46b–47a, Gotha.

²¹ **Кендерова**, Стојанка, Стаматов Атанас, Симеонов, Димитър. Българските земи..., с. 258–261.

²² *Мустафа ибн ал-Варди* (арапски: *مظفر ابن الوردی*) е историчар и географ, роден во 691 по хиџра (1291/1292), а починал во 749 год. по хиџра (1348/1349).

²³ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.3599, Istanbul.; British Library, MS. Or. 1525, fols. 8v–9r, London, Library of Congress, Washington D.C.

²⁴ **Кендерова**, Стојанка, Стаматов Атанас, Симеонов, Димитър. Българските земи..., с. 274–292.

²⁵ *Абу Јахја Закарија ибн Мухаммед ал-Казвини* (арапски: *أبو يحيى زكرياء بن محمد القزويني*), Арабјанин или Персијанец во зависност од изворите. Бил сестран научник, физичар, астроном, географ и др. Роден е во Казвин, Иран во ۱۰۲۴ год., а починал во ۱۰۸۴ година.

²⁶ Walters Art Gallery, fols. 52v–53r.; Forschungsbibliothek, Gotha, MS. Orient A. 1507, fols. 95b–96a.; Boleian Library, MS. Pococke 350, fol. 73v, Oxford.; University of Manchester Library, UK Arabic MS 313[668] iv.; U.S. National Library of Medicine. MS P 1, fols. 71b–72a.; British Library, London, MS. Or. MS 3623, f. 5a.; University of Manchester Library, UK, Rylands Collection, Persian MS 403, 199v.

претставување на европскиот континент и по наброените народи кои го населуваат силно наликува на картата на *Ибн Хаукал*. Но, тука Македонија е поразлично, односно попрецизно лоцирана. Таа не е до Константинополскиот канал, туку е на запад од него кон Јадранското Море во внатрешноста на копното. *Ал-Казви* ја запишал Македонија како *Маџадула*.

Во понатамошниот период започнал интензивен развој на картографијата, пред се со појавата на арапскиот сестран научник и картограф *Абу Абдуллах Мухаммед ибн Мухаммед ибн Абдуллах ибн ал-Идриси ал-Куртуби ал-Хасани* или попознат само како *Идриси*. Поради неговото значење за картографијата, но и за описот а Македонија, на Идриси ќе му посветиме најголемо внимание. Роден во 1099 или 1100²⁷ година во градот Сеула, денес Сеута североисточно од Тангера на северноафриканскиот брег. Идриси во тоа време бил еден од најучените луѓе во арапскиот свет. Најголем дел од својата научна работа ја вршел во Палермо во дворот на норманскиот крал Роџер II (1130–1154) на Сицилија. Истражувањето и изработката на картата на светот и географијата траела околу петнаесет години. Делото било завршено во последните денови на месец Шевал од 548 г., односно во средината на јануари 1154 г.²⁸ На кралот му биле предадени ракописите на латински и арапски јазик и картата на светот. Делото на арапски носи име: *نزهة المشتاق في اختراق الآفاق* или *Нузхат ал-муштак фи-хтирак ал-афак*. Различно се преведува, но сметаме дека најсоодветно е да се преведе како *Разонода за оние кои сакаат да го обиколат светот*.²⁹ Најчесто книгата и тогаш и денес се нарекува *Китабу ал-Руџер* или *Книгата на Роџер* или едноставно како *Географија*. Додека, картата е наречена *Табула Роџериана*.³⁰ Се смета дека *Идриси* го дал насловот по кралот Роџер II, не само како на иницијатор и покровител, туку и како на сора-

²⁷ За оваа 1100 г. постои и еден индиректен податок. Самиот *Идриси* напоменува дека во 510 хиџретска година (1115–1116) кога ја посетил Мала Азија имал 16 години. Според ова ја одредуваме и годината на неговото раѓање. (**Стојковски**, Борис. Арапски географ Идриси о Јужној Угарској и Србији. – В: *Зборник матице српске за историју*, Нови Сад, 2009, бр.79–80, с. 60).

²⁸ **Недков**, Борис. Бугарија и соседните ѝ земи през XII век според „Географијата“ на Идриси. Софија: Наука и изкуство, 1960, с. 10; **Elter**, István. Magyarország Idrisi Földrajzi művében. – В: *Acta universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta historica*, 1985, vol. 82, с. 53–55.

²⁹ Поправилан превод би бил: „Задоволството за оној кој копнее да ги премине хоризонтите“.

³⁰ Големата карта на светот на Идриси била излеана во вид на сребрен диск или на сребрена плоча со димензии најверојатно околу 3,42 x 1,48 метри. Според *Левиџки* била со тежина од околу 150 кг. Картата не е сочувана, бидејќи подоцна сребрениот диск бил уништен и разграбан на делови поради среброт, кога во 1160 год. бил разорен дворецот на Роџер II. Кон мапата биле изготвени помали регионални карти со објаснување, односно текст на латински и арапски јазик. Оригиналот не е пронајден. До денес се идентификувани 10 преписи, од нив 4 се комплетни т.е. содржат текст и карти. За најстар препис се смета Парискиот ракопис од крајот на XIII и почетокот на XIV век кој се чува во Националната библиотека во Париз. (Bibliothèque Nationale, Арапски 2221). Потоа Оксфордски (Bodleian Library, Uri 887 – Pococke 375), Истанбулски (Köprülü Kütüphanesi, MS. 955) ракопис и Софискиот препис (НБКМ, ОР 3198). Сите тие го содржат целиот текст на Географијата и картите на Идриси.

ботник на делото. Освен ова, *Идриси* напишал и друг географски труд и дела од различни области. За местото и годината на негова смрт има различни податоци, особено за годината. Најголем број на извори, укажуваат дека *Идриси* се враќа во родната Сеута, каде умира во 1162,³¹ 1165³² или 1172 год.³³

Во делото на *Идриси* се среќаваме со многу значајни податоци за нашата планета, но ние ќе се задржиме на делот во кој ја опишал и представил Македонија. Картите се ориентирани според арапската географија, односно север е на долната, а југ на горната страна од картата. Според *К. Милер* на картите се претставени 2.500 топоними, додека во текстот два и пол пати повеќе,³⁴ односно околу 7.000 географски имиња.³⁵

Просторот на денешна Република Македонија е опфатен во четвртата секција на петиот климат (V-4). Во оваа секција *Идриси* го вклучува просторот од Мала Азија околу Егејско и Мраморно Море и протоците Босфор и Дарданели (القسطنطينية – *Константинополски залив*) на исток, потоа егејскиот брег, со полуостровот Халкидики, островите Евбеја, Хидра и др. со источното крајбрежјена Пелопонез. Тука спаѓаат земјите на Византија (رومانية – *Романие, Румија или Билад ал-рум* – بلاد الروم), регионот Македонија, делови од централна Грција и Тесалија. Заклучно со планините од Шарско – пиндската група на запад.

Најголем дел од секцијата V-4, *Идриси* ја претставува како Македонија (*Билад Макадунија* – بلاد مقدونية или *Ард Макадунија* – ارض مقدونية) истото соодејствува со картата. Односно, во сите карти со исклучок на картата на Софискиот препис е испишано *земја* или *областа Македонија*. Тоа е далеку поголем простор од она што денес го сметаме како регион Македонија, од кој Република Македонија е само мал дел. Доколку се анализира само книгата, во неа како делови од Македонија се споменуваат и повеќе градови кои се наоѓаат и во други секции. Ова пред се се однесува на секцијата VI-4, и дел од VI-5.³⁶

³¹ **Шкриванић**, Гавро А. Идрисијеви подаци о југославенским земљама (1154). – В: *Monumenta cartographica Jugoslaviae*. II, Средњовековне карте. Београд: Историјски институт, 1979, с. 12.

³² **Dubler**, César E. Idrisiana Hispanica I: Probables itineraries de Idrisi por al-Andalus. т. 30/1. Al-Andalus, 1965, с. 94–96.; **Lewicki**, Tadeusz, Polska i kraje sąsiednie w świetle Księgi Rogera geografa arabskiego z XII w. Al Indrisi'ego. cz. I. Kraków: Polska Akademia Nauk, Komitet Orientalistyczny, PWN, 1945, с. 18–19.

³³ **Lechthaler**, Mirjanka. The World Image In Maps. Earth presentation in maps from the Old Ages to Mercator, Lecture Notes in Geoinformation and Cartography. Berlin: Springer (Berlin, Heidelberg), 2009, с. 6.

³⁴ **Miller**, Konrad. Mappae arabicae: Arabische Welt- und Länderkarten. Stuttgart: Selbstverlag des Herausgebers, 1926, с. 165.

³⁵ **Недков**, Борис. Българија и сѐседните и земи през XII век ..., с. 5.

³⁶ Во книгата на почетокот на секцијата *Идриси* вели: *Што се однесува до земјата Македонија, во неа се наоѓаат градовите: Нису (Ниш), Атруби (Пирот), Кукастру (Кладово), Афранисура (Браничево), Бидуни (Видин), Банци (Берковица), Луфиса (Ловеч), Агризинус (Разград) и Масиунус (Шумен)*. Во истата секција, при описот на градот Ниш, повторно ја споменува Македонија: *Меѓу градовите во Македонија е Ниш...* И во секцијата VI-5, покрај другите земји, еден дел од просторот и припаѓа на Македонија, односно и периферијата од земјата Македонија.

Поради големината на Македонија во книгата на *Идриси*, некои автори сметаат дека арапскиот географ, најверојатно ги имал предвид сознанијата за просторот во кој се наоѓало првото Македонско Кралство со својата престолнина. Во самото дело *Идриси* го споменува Александар III со неговото место на раѓање. Сепак во недостаток на извори и описи во самото дело постои и можност дека *Идриси* го претставил на карта просторот кој приближно ја зафаќала и Македонија како раноримската провинција, во времето на римските освојувања на Балканот. Ново-

освоените територии прво биле приклучувани кон провинцијата Македонија, а потоа од нив биле формирани засебни провинции.

Карта на Самоиловото Царство со заокружени имиња на населените места претставени во секцијата VI-4

Горенаведените тези, при споредба на просторот кој го зафаќала Македонија и споменувањето на Александар

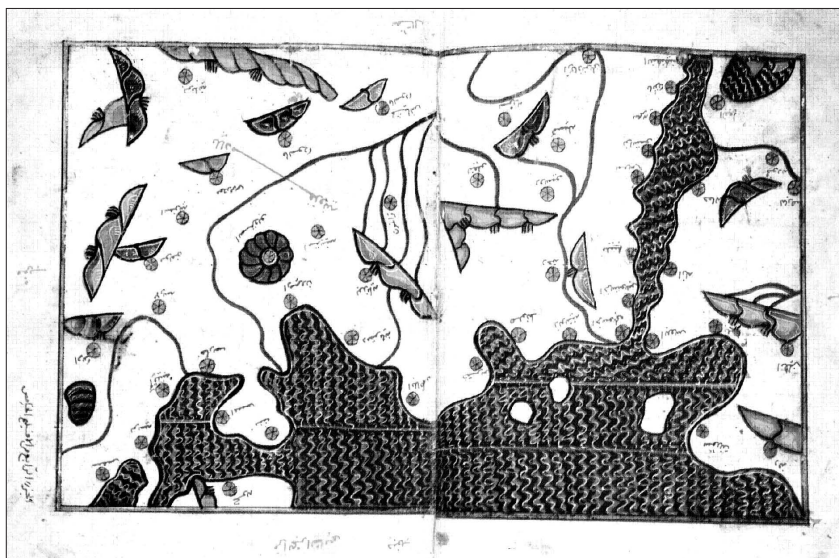
III Македонски од страна на *Идриси*, може да се сметаат дека имаат основа. Разгледувајќи ги картите од средновековниот период, дојдовме до заклучок дека просторот кој *Идриси* го претставува во книгата како Македонија најмногу одговара и скоро е идентичен со Самоиловото Царство во периодот на неговиот најголем подем. Ако се погледнат внимателно податоците за градовите кои ги посочува *Идриси*, тргнувајќи од Лариса на југ, Белград и Видин на север, Шумен на североисток,³⁷ видливо е дека оваа територија многу одговара на Самоиловото Царство (976–1018). Постоенето на Самоиловото Царство е сеуште актуелно во периодот кога работи *Идриси* и можно истото да го претставил како Македонија.

Без оглед на веројатноста на нашите изнесени анализи и заклучоци, во нашето истражување ние се задржавме на секцијата V-4 и населените места кои денес се наоѓаат во Република Македонија, како и населените места кои се дел од регионот Македонија, која како таква е опишана од најголем број географи и историчари во минатото и денес.

³⁷ Со новите археолошки истражувања е откриен локалитет во близина на Шумен за кој се смета дека е Масинус, опишан од *Идриси*.

Идриси во своето дело во секцијата V-4, освен за земјата Македонија, пишува и во неа за планина Македонија. Почнувајќи од планините од Јадранското (بحر البنادقة – *Бахр ал-Бунадукија*³⁸) крајбрежје на запад, кои *Идриси* ги опишува како голема планина Леш (لسو – *Лесу*).³⁹ Таа се разгранува, од кои еден огранок Томор (التميرة – *ал-Томуре*)⁴⁰ оди кон Македонија. Тој во Македонија споменува уште една планинска верига која ја нарекува Македонија, односно *џабал*⁴¹ *ал-Макадунџа*. Таа се простира на север од градот Лариса. Таа верига се дели на два огранока, едниот има насока од запад кон исток, а другиот север и благо кон југ. *Идриси*, според текстот ги споменува следните реки во Македонија: Вардар (*Фардари* – *فرداری*),⁴² Р. Македонија, Дрим (*Истрина* – *استرينة*), Р. Македонија, Р. Албанија, Девол (*Дабли* – *دابلی*), Р. Албанија, Војуша (*Бијуса* – *بيیوصة*), Р. Грција и Р. Албанија и Морава (*Мурафа* – *مورافا*), Р. Србија.

На просторот од Р. Македонија во секцијата V-4, *Идриси* при описот на патиштата претставува 30 топоними, заедно со Македонија. И тоа: Битола

Македонија во Секција V-4 од *Идриси*⁴³

³⁸ *Бахр ал-Бунадукија* го означува Венецијанско Море. Арабјаните Венеција и денес ја нарекуваат البندقية – *ал-Бундукија*.

³⁹ Веројатно е дека по името на градот Леж (алб. *Lezhë*, итал. *Alessio*, грч. *Λισσός* – *Лисос*, тур. *Leş*), *Идриси* целата планинска верига ја нарекува со истото име.

⁴⁰ Сметаме дека се работи за планината Томор (алб. *Mali i Tomorit*) која се наоѓа во денешна јужна Албанија помеѓу реките Девол и Осум.

⁴¹ Под *џабал* – جبل – планина, *Идриси* не прави разлика и како такви ги споменува сите возвишенија, ридови, врвови и сл.

⁴² Во преписите на ракописите и картите се среќаваат и следните форми на имињата: *Бардариус*, *Бардарис*, *Балдариус*, *БAUDариус*.

⁴³ Национална библиотека на Русија, Оддел „Ракописи“ – Ар. Нова серија, 176, Санкт Петербург.

(Бутили – بوتلى)⁴⁴, Вардар (Фардари – فرداری), Воден (Будијана – بوديانه)⁴⁵, Дебар⁴⁶, Дрим (Истрина – استرينه), Зихна (Зихна или З'хна – زحنة)⁴⁷, Јанина (Јанина – يانية)⁴⁸, Кавала (Ихристубулис – اخريستوبلس)⁴⁹, Китрос (Китрус – كترس)⁵⁰, Костур (Кастурија – قستورية)⁵¹, Кратово (Коритус, Куритус – قورطس)⁵², Ле-

⁴⁴ Денешниот град Битола. Името е испишано на сите карти, само на картата на Паришкиот препис како Бутили, а во сите преписи е испишано како Тутили. Сметаме дека се работи за грешка на авторите на преписите. Како според името, така и според местоположбата Битола е претставен приближно точно.

⁴⁵ Името е претставено на сите карти и соодејствува со описот во текстот. Во сите ракописи е запишано како Будијана. Според името и описот лесно се идентификува со Воден, односно со денешна Едеса во Р. Грција.

⁴⁶ Единствено Жобер, населеното место Теберла од Идриси го идентификува со Дебар. Се работи за местото Петерла (Бетрелах) кое се наоѓа јужно од Тирана во Албанија. Во античкиот период била позната како Петрала во превод од грчки „Каменот на Алба“.

⁴⁷ Тоа е денешниот град Зихна или З'хна, односно на грчки Ζίχνη, Зихни. Според описот на патот лесно се идентификува со денешната населба, која је наоѓа југоисточно од градот Сер. Името е обележано на сите карти, освен на софиската карта. И на картите и во книгата е запишано на ист начин, со тоа што во некои ракописи недостасуваат диакритичните точки на почетното зал. Поради што Жобер го чита како Рахна и погрешно го идентификува со селото Драма (Jaubert, Amedée P. La Géographie d'Edrisi traduite de l'arabe en français d'après deux manuscrits de la bibliothèque du roi et accompagnée de notes par P. Amedée Jaubert. т. 1–2. Paris, 1840, с. 289).

⁴⁸ Се идентификува со денешниот град Јанина, односно на грчки: Ιωάννινα во Р. Грција. Таа е многу стар град со континуитет до денес, а во средновековниот период низ неа поминувале значајни патишта. Под ова име се споменува во 879 год. во записите од Четвртиот Совет на Константинопол, кој се однесува на епископот на Јанина, со име Захарија. Името Јанина, исто така, се споменува како седиште на епископија, под управа на автокефална Охридската архиепископија во 1020 год. во документ од страна на императорот Василиј II. Дека градот бил познат на Идриси и од интерес на норманите, е неговото освојување во 1082 год., под чија управа бил до 1108 год. И во понатамошниот период градот го носи истото име. На ракописите се среќаваат имињата Канија или Фанија, и според името повеќе одговара на градот Канина кој се наоѓа на 6 километри од градот Валона во Албанија. Во другите ракописи се среќаваат формите Јалина, Малија, Балија при опишувањето на патот Виа Игнација. Според Б. Недков тоа се должи на несовршеноста на арапското писмо и промените во графиката на едно име при преписите и смета дека во оригиналот стоела формата Јанина (Недков, Борис. Бугарија и съседните и земи..., с. 111). Според описот на патот од Идриси и другите градови преку кои се продолжува кон Егејско Море, значајните патиштата од тој период, како и според горенаведеното сметаме дека се работи за Јанина.

⁴⁹ Топонимот е претставен на сите карти. Се идентификува со средновековната населба Христовол или Христоволис, денес градот Кавала, на грчки Καβάλα, во Егејска Македонија, во Р. Грција.

⁵⁰ Тоа е населено место Китрос, односно грчки Κίτρος, во Македонија, денес во Р. Грција. Името е претставено на сите карти и соодејствува со описот во текстот.

⁵¹ Се идентификува со денешниот град Костур, односно грчки: Καστοριά, во западниот дел на Егејска Македонија, денес во Р. Грција. Грчкото и латинското име соодејствуваат со написот во текстот Кастурија. Тоа е стар град и многу значаен во средновековниот период. Најголем дел од средновековниот период под тоа име бил во состав на Византија.

⁵² Името е обележано само на картата која се чува во Париз. За неговата идентификација постојат две мислења. Според Б. Недков тоа била населба Корито, која

рин (Ахарлин – اخارلين)⁵³, Малешево (Маласува – مالسوة)⁵⁴, Мородвис (Морумиздус – مورمزدس)⁵⁵, Орфано (Ахрисубули – اخرسوبلى)⁵⁶, Острово (Уструбу, Аструбу

денес не постои и сеуште не е локализирана (Недков, Борис. Бџлгария и сџседните и земи..., с. 113). Жобер, Ирџчек, Кендерова и Шкриваниќ го идентификуваат како рударскиот град Кратово (Jireček, Konstantin. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag: Tempsky, 1877, с. 92; Кендерова, Стојанка, Бешевлиев, Боян. Балканскиот полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси. палеографско и историко-географско изследване. част I. София, 1990, с. 48; Шкриваниќ, Гавро А. Идрисиеви подаци о југославенским земљама..., с. 16). Сметаме дека Идриси го претставува Кратово, поради сличноста на топонимот и континуитетот на населбата од античкиот период, а во средновековиот период особено бил развиен и низ него поминувал и многу важен трговски пат.

⁵³ Името е обележено само на картата од Паришкиот препис. Каде се чита како Барбилис или Барбулус. Тој начин сметаме дека е неправилен, бидејќи недостасуваат записи и дијакритичките точки на јејја. Во сите ракописи е напишано како Аберлис или Абарлис. Водејќи сметка за специфичностите на арапското писмо Б. Недков го транскрибира како Ахерлин (Недков, Борис. Бџлгария и сџседните и земи..., с. 38, 114). Неговото објаснување и на В. Томашек, е прифатливо. Со што се идентификува со Лерин, односно Флорина во денешна Р. Грција. И местоположбата на картата не соодејствува со местоположбата на Лерин, што дополнително ја отежнува идентификацијата на ова населено место. Но, според средновековните патишта во овој дел на Македонија, сметаме дека се работи за Лерин, со оглед на фактот дека досега нема откриено утврдување од населба кое евентуално би можело да биде местото кое што сакал да го претстави Идриси.

⁵⁴ Името е претставено на сите карти. Во некои ракописи поради грешките на авторите на преписите се чита како Малсуда. Досегашните археолошки истражувања во Малешево не дале докази за постоење на ваков град. Т. Томоски градот Малешево го локализира во месноста Градиште, 5 км источно од Берово (Томоски, Томо. Морозвиждска епископија. Скопје: Културно наследство, 1971, с. 83–116, 161–172). Тој терен е детално истражен. На врвот од ридот (Горно Градиште) стоела мала доцноримска стража (IV–V век) без средновековни траги. Во подножјето, крај Брегалница, се протега Долно Градиште со остатоци од бројни градби на една рударска населба од доцноримско време, со постројки за преработка и топење на железна руда и др. Потврдена е со бројни монети и други наоди од III–VI век. Средновековни наоди воопшто нема. Според И. Микулчиќ тврдината Будинград, на крстопатот во центарот на Малешево, засега е единствениот познат „град“ од средниот век во овој регион (Микулчиќ, Иван Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопје: МАНУ, Скопје, 1996, с. 135–136). Сметаме дека и во овој случај може да се дадат истите забелешки како за Подгорје или за Полог, односно дека името на областа е претставено како име на населба. Дополнително што во овој дел мали се можностите за идентификација со некое населено место, бидејќи немаме археолошки остатоци или извори за постоење на средновековна населба. За разлика од Полог, каде имаме голем број населени места или за Подгорје, односно Загурија со Мелник или Петрич.

⁵⁵ Името е претставено на сите карти. Во ракописите запишано е на многу неправилни форми и се транскрибира како Фурдумиздус, Фудмадус, Формендус. Се идентификува со Мордовис (Б. Недков, В. Томашек, С. Кендерова и др.), селска населба во Кочанската Котлина. Според описот и местоположбата на картата, на северните падини на една планина, каде се реките Струма и Вардар. Веројатно се работи за Плачковица, каде се наоѓа денешната населба Мордовис. Дополнително населбата се спомнува и во други историски извори за средновековиот период.

⁵⁶ Тоа е денешното мала населба Орфано или Орфан, односно на грчки: Орφάνι, Орфани. Според Б. Недков тоа е средновековиот град Χρυσόπολις – Хрисополис, кој се наоѓал на устието на р. Струма каде сега е местото Орфано (Недков, Борис. Бџлгария и сџседните и земи..., с. 112.; Lelewel, Joachim. Geographie du Moyen age. т. 1–4. Bruxelles: Pilliet, 1852–1857, с. 41). Ова име се користело во Византискиот период, продолжило и во Османлискиот период кога било идентификувано како Орфихане.

– استروبو⁵⁷, Охрид (Ахрида – اخريدة)⁵⁸, Пелагонија (Афлагун – افلاغون)⁵⁹, Подгорје (Загурија, Загурје – زاغورية)⁶⁰, Полог (Булугу, Болгу – بولغو)⁶¹, Прилеп (Аилију;

⁵⁷ Името е претставено на сите карти со доста точна местоположба. Се идентификува со Острово, односно со денешна Арниса во Р. Грција.

⁵⁸ Тоа е денешниот град Охрид. Тој освен во книгата е претставен на сите карти, и тоа доста прецизно и точно, и името, но и неговата местоположба. Должи се на неговата важност и значењето не само за Македонија, туку и за целиот Балкански Полуостров.

⁵⁹ Постојат извори и археолошки остатоци кои го споменуваат античкиот град Пелагон. На еден натпис од 365 век п.н.е., откриен во Атина се спомнува кралот на Пелагонците. По поразот на македонскиот крал Персеј кај Пидна, проконзулот Емилиј Паул во Амфипол ја поделил Македонија на 4 мериди. Македонија Четврта била најзападната горна планинска област, со териториите на Еордеја, Елимеја, Тимфаја, Орестида, Линкестиди, Пелагонија, Деурион, Пајонија западно од Вардар и Атинтанија. Досегашните наоди упатуваат на просторот Селчка Планина, и тоа: Долиите кај Прилепец, Еленик кај Мојно и врвот Висока над мариовското село Крушевица. Наодите од 2004 год., упатуваат дека градот Пелагон се наоѓал во близина на с. Крушевица, местност Каве под врвот Висока.

⁶⁰ Името на ова населено место е напишано на сите карти, со исклучок на нариската. На софиската карта се чита како Дагууан, каде дополнително се внесени две точки (над дал и над аин) и името се чита Загуан. Жобер го транскрибира како Рагорија. Според Џулијано Мион кој местото го транскрибира со Загуријах и го идентификува со Берово (Mion, Giuliano. La quarta sezione del quinto clima nella Geografia di al-Idrisi. – В: Arioli, A. Miscellanea Arabica 2010 – 2011. Roma: Nuova Cultura, 2011, с. 202). Местоположбата на картата одговара со описот на текстот Идриси, што дава основа да се прочита како Загурија (Недков, Борис. Бџлгария и сџседните и земи..., с. 113; Кендерова, Стојанка, Бешевлиев, Боян. Балканскиот полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси..., с. 44). Патот кој го опишува Идриси од Струмица преку „Загурија“ кон Сер, ако го пратиме релјефот и распоредот на речните долини тој пат поминувал преку долината на р. Струмица и р. Струма, од каде оди на југ. Исто така тој ни дава податок дека до него има еден ден одење. Според тоа овој град треба да се лоцира помеѓу денешните градови Петрич и Мелник. Недков, смета дека веројатно се работи за Мелник (Недков, Борис. Бџлгария и сџседните и земи..., с. 113), а В. Миов за Петрич (Миов, Васил. Локализиране на някои изчезнали антични и средновековни селища и крепости в Бџлгария. – В: Археология, 1968, № 4, с. 28–48). Помеѓу другите претпоставки ќе го споменеме и видувањето на П. Делирадев кој смета дека се работи за подножјето на планината Беласица кое се нарекува Подгорје (Делирадев, Павел. Принос към историческата география на Тракия. София: БАН, 1953, с. 352). С. Кендерова смета дека веројатно изразот град Загурија – мадинат Загурија во оригиналната форма гласел „главниот град на (областа) Загурија“. Пример за такво тврдење го дава со градот Нумицкет, престолнина на областа Бухара, кој на ист начин во преписите станал град Бухара (Кендерова, Стојанка, Бешевлиев, Боян. Балканскиот полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси..., с. 44). Слично како и со претходното објаснување за Полог. Можно е, но со помала веројатност дека името на некогашното утврдено средновековно местоо се проширило на целиот регион и се зачувано до денес. По ова прашање има повеќе претпоставки кои може да се анализираат. Констатацијата на С. Кендерова е најприфатлива, но за областа сметаме дека се работи за северното подножје на Беласица, односно Подгорје, денес попознато како Подгорски регион. Дополнително што најниските делови на полето по долината на р. Струмица биле под вода, дури до средината на минатиот век тука било мочуриште, Моноситовко Блато кое било исушено, така што патот морал да поминува низ подножјето на планината Беласица, односно низ Подгорје.

⁶¹ Б. Недков и В. Томашек, сметаат дека Булугу е с. Градец (Недков, Борис. Бџлгария и сџседните и земи..., с. 112; Tomaschek, W. Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. – В:

Аблију – ابلجو ; ابلجو)⁶², Рентина (Рендина – رندينة)⁶³, Сер (Сарас – سرس)⁶⁴, Скопје (Ускуфиа, Аскуфиа – اسقوفية)⁶⁵, Струма (Мармари – مرماری), Струмица (Уструни-

Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist., 1886, Bd. 113). Додека А. Селишчев и С. Романски го идентифицираат со Тетово (Селишчев, Афанасий Матвеевич. Полог и его болгарское население. исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии (с этнографическою картою Полога). издание Македонского Научного Института, София, 1929. 2. фототип. изд. София: Наука и изкуство, 1981, с. 8; Романски, Стоян. Имената на нѣкои македонски градове Тетово и Полог, София, 1932, с. 1–10, извадок од Македонски преглед, Македонски научен институт, София, 1932, год.VII, кн. 4). Во близина на споменатото с. Градец, на падината Градиште во подножјето на Шар Планина е пронајдена најстарата и досега единствената неолитска населба. Во понатамошниот период откриени се повеќе утврдени населби, кои во сите делови на денешната област Полог се нарекуваат кали или градиште. Истите доволно не се испитани и вакви утврдувања има кај населбите: Градец, Вратница, Теарце, Лешок, Пожаране, Чајле и Долна Бањица. Сите наведени ги претставуваат најзначајните населби во Полог (Рамчиловиќ, Зекир. Развој и денешни карактеристики на туризмот во Шарско – полошкиот туристички регион. магистерски труд Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Скопје, 2004. 93 с.). Можно е дека и изразот град Полог – мадинат Булугу во оригиналната форма да гласел „главниот град на (областа) Булугу“. Пример за такво тврдење е градот Нумиќет, престолнина на областа Бухара, кој на ист начин во преписите станал град Бухара (Беленицкий, А. М., Бентович, И. Б., Большаков, О. Г. Средневековый город Средней Азии. Ленинград: АН СССР, Институт Археологии, Наука, 1973, с. 232–233). Ваквото тврдење се користи и при објаснувањето за идентификацијата на градот Загурија. Со оглед на големото археолошко наследство и значење на овој регион во минатото, веројатно Полог бил средновековен град кој денес не постои и не е утврдено дали денес некое од населените места се развило на темелите на средновековниот Полог. Името Полог се проширило на целиот регион и е зачувано и денес.

⁶² Ова е една од ретките населби која е претставена на карта, а ја нема во текстот, и тоа со можна идентификација на просторот од Р. Македонија. Името единствено се среќава на картата од Паришкиот препис. Недостатокот на описот, оддалеченоста од некое место, правецот на патот кој се опишува, не постојење на слично име на просторот каде е претставен ја отежнуваат идентификацијата. Според Г. Шкриванић се работи за Липљан, (алб. Lirjani) денес во Р. Косово. С. Кендерова и Б. Бешевлевие сметаат дека според картата каде е претставен тој е многу далеку од областа каде се наоѓа Липљан и смета дека може да се идентификува со градот Прилеп. Тој се наоѓа североисточно од Битола, поточно источниот дел на областа Пелагонија во Р. Македонија.

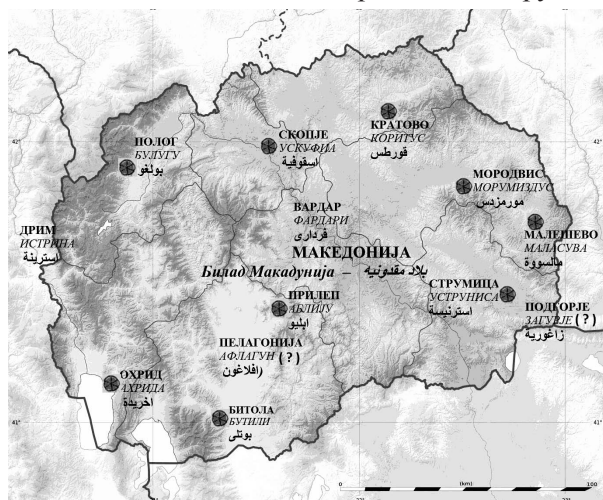
⁶³ Името е претставено на сите карти, со исклучок на картата на Паришкиот препис. Се идентификува со Рентина, односно на грчки Ρεντίνα во Егејска Македонија, денес во Р. Грција. На сите карти, освен на петербургската, првата буква ра одговара на формата на пишување на почетокот од зборот, но може да се чита и како дал, односно Дандина. Со оглед на идентификацијата со денешното место Рентина, сметаме дека сепак се работи за почетно ра, односно Рандина, или поради непрецизниот распоред на дијакритичните точки како Ранзина.

⁶⁴ Тоа е денешниот град Сер, односно на грчки Σέρρες, Серес, во Р. Грција. Името е обележано само на картата која се чува во Париз. Во текстовите на преписите секаде е запишан како Сарас или Сарис. Како според името, така и според местоположбата е претставен доста точно, а описот во текстот одговара на картата.

⁶⁵ Тоа е денешниот град Скопје. Името е претставено на сите карти. Како според името, така и според местоположбата е претставен доста точно, но со оглед дека и претходно бил доста познат описите и претставата за него е недоволна.

са – استرنيصة⁶⁶, Солун (Салуник – صلونيڪ)⁶⁷, Трикала (Таруфиника – طاروفينقة)⁶⁸, и Филипи (Филибус – فيلبس)⁶⁹.

Информациите на Идриси за Македонија и за целиот Балкански Полуостров се искулчително важен извор за историјата. Особено што поголем дел од опишаните населени места не се среќаваат во друг извор, византиски или латински, поради што трудот има уникатно значење.

ради што трудот има уникатно значење.

Топонимите во описот и на картата на Идриси со нивна локализација и идентификација на просторот од Република Македонија

Делото на Идриси има големо влијание врз сите понатамошни географи и картографи. Еден од нив е Мухамед Ибн Халдун⁷⁰ од Тунис. Тој е перет-

⁶⁶ Тоа е денешниот град Струмица. Името е претставено на сите карти. Во текстот пишува дека се наоѓа на височинка, што не е претставено на карта. Веројатно височинката или како некои ја преведуваат како планина, се однесува на некоја од соседните планини (веројатно Беласица). Или се однесува на средновековна тврдина Царски Кули, која се наоѓа непосредно над градот. Во ракописите се среќаваат и следните форми на името: Устурнија, Уштрина (**Недков**, Борис. Бугарија и соседните ѝ земи..., с. 113).

⁶⁷ Денешниот град Солун. Името е претставено на сите карти испишан како Салуник. Единствено во картата на Оксфордскиот препис над сад и нун е испишана фетха, со која се означува кратка гласна а, поради што името може да се прочита и како Салунак. (**Кендерова**, Стојанка, Бешевлиев, Боян. Балканскиот полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси..., с. 54). Како според името, така и според местоположбата Солун е претставен точно, а описот во текстот одговара на картата.

⁶⁸ Таруфиника е многу тешко за идентификација и не можеме врз основа на името и регионот каде е претставена на картата и опишана во текстот со точност да го прецизираме. Во сите ракописи е запишано како Таруфиника. Се наоѓа на граница на две секции: V-3 (претставена на сите карти) и V-4 (претставена на картата на Парискиот препис). Поради тоа некои автори ги идентификуваат погрешно како две населени места (К. Милер и Г. Шкриваниќ). Описот во текстот соодветствува со картата. Ние го прифативме толкувањето на Томашек, Недков и Кендерова кои го идентификуваат со населеното место Трикала, односно грчки: Τρίκαλα, во близина на Солунскиот Залив, денес во Р. Грција (**Недков**, Борис. Бугарија и соседните ѝ земи..., с. 43, 116; **Кендерова**, Стојанка, Бешевлиев, Боян. Балканскиот полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси..., с. 55–56.).

⁶⁹ Се споменува во текстот и според Софискиот препис се идентификува со денешниот град Филипи, односно на грчки на Φιλίπποι, во Егејска Македонија, денес во Р. Грција.

⁷⁰ Абу Заид Абд ал-Рахман бин Мухаммед бин Халдун ал-Хадрами (арапски: أبو زيد عبد الرحمن بن محمد بن خالدون الحضرمي) е арапски сестран научник и филозоф. Се смета за основоположник на демографијата, културната историја, историографија, филозофија

ставник на магрибската научна мисла. Најмногу е познат по делото *Предговор – ал-Мукадима* (арапски: *المقدمة*). Книгата е поделена во шест делови и се занимава со концептот за општеството, поради што се смета и за едно од првите дела на социологијата. Во неа се дадени и описи на светот, историски настани и географски карактеристики, процеси и појави. Во него е претставена и кружна карта на светот, под силно влијание на *ал-Идриси*.⁷¹ Авторот ги претставува природно – географските, социо – економските и демографските карактеристики на секоја секција според неговите сознанија. Во петиот климат се наоѓа и Македонија, која е доста точно запишана како *Макадунија*. Низ нејзин средишен дел поминува река која се влива во Егејско Море.⁷²

Во понатамошниот период има и други автори кои оставиле значајни информации за минатото на овие простори. За време на османлискиот период се јавуваат повеќе патеписци и географи кои го преставуваат просторот на Македонија доста прецизно.

Заклучок

Македонија е присутна во континуитет од антиката до денес. Тоа го потврдуваат и арапските и персиските автори од средновековниот период. Таа била представена и на првата карта која била подготвена по нарачка на халифата ал-Мамун (813–833). Тогаш од повеќе картографи била изработена Големата карта на светот. Таа карта или нејзин препис не е сочуван, туку само во вид на реконструкција. Прва арапска карта, чиј препис постои, на која е претставена Македонија е картата создадена во 977 год. од страна на Ибн Хаукал, со име Маџазунија, додека ал-Харани ја пишува како Маџадумија, а Ибн ал-Варди како Маџадунуија или Маџазунија. Сите горе наведени ја лоцираат во источниот дел на Балканскиот Полуостров, веројатно според виантиската административна единица тема Македонија. Мухамед ал-Казвини Македонија ја лоцира попрецизно, поточно не е до Константинополскиот канал, туку е на запад од него кон Јадранското Море во внатрешноста на копното. И ја пишува како Маџадула.

Со појавата на арапскиот сестран научник и картограф ал-Идриси започнал уште поинтензивен развој на картографијата. Неговото најпознато дело е „Разнода за оние кои сакаат да го обиколат светот“, попознато како „Китабу ал-Руџер“ или „Книгата на Роџер“. Додека, картата е наречена „Табула Роџериана“. Во делото на Идриси се среќаваме со многу значајни податоци за нашата земја

на историјата, социологијата, а е еден од пионерите на современата економска наука. Ибн Халдун работи исто така во областа на астрономијата, историјата, теологијата, правото, математиката. Роден е на 27 мај 1332 г. во Тунис, а живеел во Каиро каде и починал на 19 март 1406 г

⁷¹ **Кендерова**, Стојанка, Стаматов Атанас, Симеонов, Димитър. Българските земи..., с. 271–272; **Кендерова**, Стојанка, Бешевлиев, Боян. Балканският полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси..., с. 25.

⁷² **Кендерова**, Стојанка, Стаматов Атанас, Симеонов, Димитър. Българските земи..., с. 271–272.

Македонија. Просторот на денешна Република Македонија е опфатен во четвртата секција на петиот климат (V-4). Најголем дел од секцијата V-4, во текстот Идриси ја претставува како Македонија и (Билад Макадунија – или Ард Макадунија) истиот соодејствува со картата. Тоа е далеку поголем простор од она што денес го сметаме како регион Македонија, од кој Република Македонија е само мал дел. Доколку се анализира само книгата, во неа како делови од Македонија се споменуваат и повеќе градови кои се наоѓаат и во други секции. Ова пред се се однесува на секцијата V-4, и дел од VI-5. Идриси во своето дело споменува 30 топоними во Македонија, пред се на населени места, но и на реки и планини, кои ги локализираме и идентификувавме. Информациите на Идриси за Македонија и за целиот Балкански Полуостров се исклучително важен извор за историјата. Особено што поголем дел од опишаните населени места не се среќаваат во друг извор, византиски или латински.

Во понатамошниот период делото на Идриси имало големо влијание врз сите понатамошни географи и картографи. Еден од нив е Ибн Халдун кој ја представил Македонија прецизно, а и името е најточно напишано како Макадунија.

Во овие дела со карти, за Македонија нема позначајни описи, освен во делото на Идриси. Додека нејзината локација е релативно добро претставена, но со различен начин на испишување на картите. Тоа се должи пред се поради неарапско потекло на името Македонија, поради што се јавуваат грешки во изговорот и испишувањето од еден во друг препис. Но, она што е многу важно, што Македонија во континуитет била присутна и просторот го носел нејзиното име без оглед дали била провинција на Римјаните или подоцна на Византија.

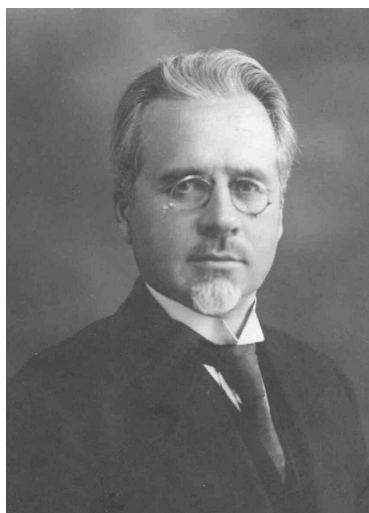
Можеме да заклучиме дека Арапите и другите муслимани во средниот век ја сочувале традицијата и ја збогатиле географската наука со нови географски откритија кои биле основа за големите географски откритија и појавата на европската ренесанса.

За време на османлискиот период се јавуваат повеќе патеписци и географи кои го преставуваат просторот на Македонија доста прецизно. Колку подоцна, логично толку картите и патописите биле попрецизни. Сметаме дека за просторот на Балканскиот Полуостров, со тоа и на Македонија во османскиот период најзначаен е *Мустафа бин Абдулах Хаџи Калфа*, попознат како *Катип Челеби*. Тој во првата половина на XVII век го создал неговото најпознато дело – *Китаб-и Џиханнума – Книгата Огледало на светот*. По неговата појава, како и достапноста на картите и делата на картографите и географите од останатиот дел на Европа, османските карти од XVIII и XIX век се скоро идентични со современите карти и истите се развивале под големо влијание на делата на арапските и персиските географи од средновековниот период.

Преиздаваме фототипно историята на Националната библиотека

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ ще преиздаде фототипно книгата на **Велико Йорданов** „Историята на Народната библиотека в София“¹ въз основа на спечелен конкурс по Програма „Помощ за книгата“ на Министерството на културата. Рецензенти при кандидатстването бяха доц. д-р Александра Дипчикова и доц. д.и.н. Милкана Бошнакова.

Доц. д-р Александра Дипчикова акцентира в препоръката си на факта, че новото издание ще възроди и популяризира сред по-голям кръг читатели цялостната история на Националната библиотека на България за периода на първите 50 години от нейното съществуване. Оригинално и единствено издание е публикувано през 1930 г. и е посветено на половинвековния юбилей на Библиотеката. Днес то е библиофилска рядкост и екземпляри от него се съхраняват само в най-големите научни библиотеки.

Велико Йорданов (1872–1944)
НБКМ–БИА, С I 5714

Авторът Велико Йорданов е директор на институцията от 1928 до 1934 г. Като литератор по образование, наред с ежедневните задачи по управлението на Библиотеката, той обръща специално внимание на издирването и откупуването на стари ръкописи и архивни материали. Една от най-големите му заслуги към българската история и наука е откриването и съхраняването на автентичните исторически документи на османската администрация по българските земи, част от които са свързани със съдебния процес срещу Васил Левски. За периода, през който ръководи Библиотеката, Велико Йорданов се запознава подробно с най-важните личности и събития, свързани с нейното изграждане. Цялостното виждане за мисията, функциите, задачите и целите на Библиотеката – като важен център на духовния живот на България, му позволяват да изтъкне в изложението важните моменти от „външно нерадостния, мъчителен и неспокоен, но вътрешно

неугасващ, крепък и достоен“ живот на Библиотеката, „през които тя отива, макар и бавно, все повече към подем и напредък“. Важно достойнство на книгата е, че изграждането на институцията е представено не само като хронологична поредица от факти, но и като структурно развитие и взаимовръзка между библиотечните и библиографските дейности, които представляват нейната институционална същност.

¹ **Йорданов, Велико.** История на Народната библиотека в София: По случай 50-год. й: 1879–1929. София, 1930 (Държ. печ.). VIII, 360 с. с ил.; 37 см.

Като имаме предвид безспорните библиотековедски и културно-исторически достойнства на книгата „История на Народната библиотека в София“, публикуването на нейното фототипно издание би допринесло:

- да се съхрани и разпространи сред по-широка общокултурна среда един значим източник за историята на Националната библиотека, библиотечното дело и културния напредък от края на XIX и първата половина на XX в. в България;

- да се улесни достъпът на изследователи и студенти в областта на библиотечно-информационните науки до историческите събития, личности и явления от този период;

- да се подпомогне трайното съхраняване на институционалната памет на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Доц. д.и.н. Милкана Бошнакова определя книгата на В. Йорданов „История на Народната библиотека в София“ като ценно и разкошно за времето си издание. Според нея авторът се фокусира върху основаването и дейността на първия културен институт в следосвобожденска България, но обхваща също и усилията на огромната част от тогавашната ни интелигенция за „съзиждането на българския дух“.

Детайлно са разработени проблемите около основаването на Софийската публична библиотека и първите трудни крачки във функционирането ѝ. Подчертавани са заслугите на основателите П. Алабин, М. Буботинов, В. Дринов, П. Р. Славейков, Г. Кирков, К. Иречек и др. Специално внимание е обърнато на законодателното и административно устройство на институцията, нейния възход след войните за национално обединение и международното ѝ признание. Тук изпъкват имената на Ал. Златанов, д-р М. Тихов, Стилиян Чилингиров, Ст. Станимиров, Божан Ангелов.

Изданието е богато илюстрирано с портрети на сътрудници и заслужили приятели на Народната библиотека и с фотографии на сградите, в които тя се е помещавала през този половин век. Едновременно с това книгата служи и като ценен справочник, защото е изградена на основата на богат документален масив: списъци и таблици, статистически данни, финансови отчети, богати биографични данни за споменаваните дейци.

Появата отново на „История на Народната библиотека в София“ от Велико Йорданов, 87 години след първото ѝ и единствено издание, ще направи книгата достъпна за широк кръг дейци на културата – библиотековеди, историци, преподаватели, студенти.

Библиотека

Библиографски справки

323 Вътрешна политика

Ахмед Доган. Публикации от и за него. Книги и статии. 2008–2017. 42 загл. Бълг. ез. Юни 2017. НБКМ

34 Право

Закони, относно жилища и жилищни кредити в Царство България за периода 1915–1940 г. 19 загл. Бълг. ез. Юни 2017. НБКМ

343.3/.7 Наказателно право. Видове наказуеми действия

Доживотният затвор – правозащитни аспекти, вид наказание, криминологични аспекти, статистика. Статии. 2005–2017. 50 загл. Англ. ез. Август 2017. НБКМ

Наказанието „доживотен затвор“. Статии (пълен текст). 22 загл. Англ. ез. Август 2017. НБКМ

351.74 Органи на общественния ред и спокойствие. Полиция

Национална служба за охрана и национална сигурност на България. Книги и статии. 2000–2017. 21 загл. Бълг. ез. Август 2017. НБКМ

37.01 Педагогика

Кариерно развитие на педагогическите специалисти. Управление на кариерата на педагогическите специалисти. Книги и статии. 1992–2017. 72 загл. Бълг. и англ. ез. Юни 2017. НБКМ

61 Медицина

Мобилност и политики за задържане на медицински специалисти в България. Книги и статии. 2005–2017. 24 загл. Бълг. ез.. Септември 2017. НБКМ

616.97 Венерически болести

Сифилис. Сифилис при зайците. Книги и статии. 56 загл. Бълг. и англ. ез. Юни 2017. НБКМ

616.995 Паразитни болести

Лаймска болест. Книги и статии. 59 загл. Бълг. ез. Юни 2017. НБКМ

75 Живопис

Гоя. Биографични публикации за него. Книги и статии. 22 загл. Бълг. и англ. ез. Юли 2017. НБКМ

78 Музика

Моцарт. Биографични публикации за него. Книги и статии. 67 загл. Бълг. и рус. ез. Август 2017. НБКМ

83 Германски литератури

Произведения от немскоезични автори в превод на български език, публикувани в периодични издания. Статии. 2015–2016. 32 загл. Бълг. ез. Юни 2017. НБКМ

886.7 Българска литература

Биографични публикации за Пенчо Славейков. Книги и статии. 146 загл. Бълг. и рус. ез. Юни 2017. НБКМ

Български автори, издадени в Израел на български език. Книги. 34 загл. Бълг. ез. Юни 2017. НБКМ

949.72 История на България

Фердинанд, цар български I, 1861–1948. Литература за него. Книги. 1878–2017. 54 загл. Бълг. и нем. ез. Септември 2017. НБКМ

Списък на библиотеките участници

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Редактор Величка Шардина
v.shardina@nationallibrary.bg

Календар'2018

Януари

- 1. 195 г. от рождението на Шандор Петьофи (1823–1849) – унгарски поет и революционер.
- 1. 155 г. от рождението на Любомир Милетич (1863–1937) – български филолог, етнограф, историк.
- 4. 375 г. от рождението на Исак Нютон (1643–1727) – английски физик, математик, астроном и философ, поставил основите на класическата механика.
- 6. 170 години от рождението на Христо Ботев (1848–1876) – български поет, революционер и публицист.
- 10. 135 г. от рождението на А. Н. Толстой (1883–1945) – руски писател.
- 12. 155 г. от рождението на Беньо Цонев (1863–1926) – български езиковед, литературен критик и историк.
- 13. 155 г. от рождението на Алеко Константинов (1863–1897) – български писател сатирик, пътеписец.
- 13. 140 г. от рождението на П. К. Яворов (1878–1914) – български поет и драматург, революционер.
- 16. 140 г. от освобождаването на Пловдив, при което са избити от османската войска 123 български патриоти, между които и Душо Хаджидеков, в местността Остромила.
- 19. 95 г. от рождението на Ивайло Петров (1923–2005) – български писател.
- 20. 165 г. от рождението на Стефан С. Бобчев (1853–1940) – български политик, юрист, фолклорист, публицист и журналист.
- 22. 230 г. от рождението на Джордж Гордън Байрон (1788–1824) – английски поет.
- 23. 235 г. от рождението на Стендал (1783–1842) – френски писател.
- 25. 80 г. от рождението на Владимир Висоцки (1938–1980) – руски певец, поет и актьор.
- 31. 95 г. от рождението на Норман Мейлър (1923–2007) – американски писател, публицист, двукратен носител на „Пулицър“.

Февруари

- 3. 135 г. от рождението на Стоян Дринов (1883–1922) – български поет и преводач, детски писател.

- 6. 130 г. от рождението на Людмил Стоянов (1888–1973) – български писател, литературовед и общественик.
- 8. 190 г. от рождението на Жул Верн (1828–1905) – френски писател, майстор на научната фантастика.
- 8. 160 г. от рождението на Херман Шкорпил (1858–1923) – български археолог и музеен деец от чешки произход, геолог, ботаник, архитект, библио-текар, с братята си Карел и Владимир създава българската археологическа наука и музейно дело.
- 10. 120 г. от рождението на Бертолд Брехт (1898–1956) – немски поет и драматург.
- 13. 115 г. от рождението на Жорж Сименон (1903–1989) – френски писател.
- 16. 100 г. от рождението на Веселин Андреев (1918–1991) – български поет и публицист.
- 16. 120 г. от създаването на Българската телеграфна агенция.
- 18. 135 г. от рождението на Никос Казандзакис (1883–1957) – гръцки писател, поет и драматург.
- 19. 145 г. от обесването на Васил Левски.
- 19. 545 г. от рождението на Николай Коперник (1473–1543) – полски астроном.
- 22. 230 г. от рождението на Артур Шопенхауер (1788–1860) – немски философ.
- 23. 195 г. от рождението на Найдено Геров (1823–1900) – български писател, езиковед и общественик.
- 24. 75 г. от рождението на Христо Проданов (1943–1984) – първият български алпинист, покорил връх Монт Еверест.
- 27. 105 г. от рождението на Ъруин Шоу (1913–1984) – американски писател и публицист.
- 28. 150 г. от рождението на Борис Дякович (1868–1937) – български историк, археолог и библиотековед, директор на Народна библиотека „Иван Вазов“.

Март

- 3. 140 г. от подписването на Санстефанския мирен договор.
- 3. 125 г. от рождението на Райко Алексиев (1893–1944) – български художник, карикатурист, журналист.
- 9. 100 г. от рождението на Мики Спилейни (1918–2006) – американски писател криминалист.
- 12. 160 г. от рождението на майор Коста Паница (1858–1890) – български революционер, деец на Македоно-одринското революционно движение.

- **18.** 160 г. от рождението на Рудолф Дизел (1858–1913) – изобретател на първия двигател.
- **19.** 205 г. от рождението на Дейвид Ливингстън (1813–1873) – английски пътешественик, мисионер и изследовател на Африка.
- **20.** 190 г. от рождението на Хенрих Ибсен (1828–1906) – норвежки писател и драматург.
- **24.** 175 г. от рождението на Петко Каравелов (1843–1903) – български политик, министър-председател на България.
- **28.** 150 г. от рождението на Максим Горки (1868–1936) – руски съветски писател.
- **30.** 85 г. от рождението на Борис Карадимчев – български композитор и преподавател.
- **30.** 165 г. от рождението на Винсент ван Гог (1853–1890) – холандски живописец.

Април

- **1.** 145 г. от рождението на Сергей Рахманинов (1873–1943) – руски композитор и пианист.
- **4.** 200 г. от рождението на Майн Рид – британски писател (1818–1883);
- **5.** 110 г. от рождението на Херберт фон Караян (1908–1989) – австрийски диригент.
- **5.** 150 г. от рождението на Анастас Иширков (1868–1937) – български учен, основоположник на географската наука в България.
- **12.** 195 г. от рождението на Александър Н. Островски (1823–1886) – руски писател, драматург.
- **13.** 275 г. от рождението на Томас Джеферсън (1743–1826) – американски политик, философ.
- **20.** 125 г. от рождението на Хуан Миро (1893–1983) – испански живописец, скулптор и график.
- **22.** 95 г. от рождението на Радой Ралин (1923–2004) – български поет лирик и сатирик.
- **23.** 100 г. от рождението на акад. Морис Дрюон (1918–2009) – френски писател.
- **23.** 160 г. от рождението на Макс Планк (1858–1947) – немски физик, носител на Нобелова награда.
- **27.** 95 г. от рождението на Петър Ступел (1923–1997) – български композитор.
- **29.** 110 г. от рождението на Джон Уилямсън (1908–2006) – американски писател.

- 29. 125 г. от рождението на Елисавета Багряна (1893–1991) – българска поетеса.
- 30. 135 г. от рождението на Ярослав Хашек (1883–1923) – чешки писател.

Май

- 1. 95 г. от рождението на Джоузеф Хелър (1923–1999) – американски писател.
- 5. 200 г. от рождението на Карл Маркс (1818–1883) – немски философ, социолог и идеолог.
- 7. 185 г. от рождението на Йоханес Брамс (1833–1897) – немски композитор, пианист, диригент.
- 9. 135 г. от рождението на Хосе Ортега-и-Гасет (1883–1955) – испански философ, социолог и есеист.
- 11. 155 г. от първото честване на празника на светите братя Кирил и Методий. От 1863 г. 11 май се установява като църковен празник на Светите равноапостоли. В София празникът бил организиран от учителя Сава Филаретов. През 1858 г. е отбелязан в Пловдив с тържествена служба в черквата „Св. Богородица“, след което учителят Йоаким Груев произнася възбудяващо слово.
- 12. 85 г. от рождението на Андрей Вознесенски (1933–2010) – руски поет.
- 17. 105 г. от подписването на Лондонския мирен договор, с който се слага край на Балканската война.
- 22. 205 г. от рождението на Рихард Вагнер (1813–1882) – немски композитор.
- 22. 210 г. от рождението на Жерар дьо Нервал (1808–1855) – френски поет романтик и преводач.
- 27. 115 г. от рождението на Никола Фурнаджиев (1903–1968) – български поет.
- 28. 110 г. от рождението на Ян Флеминг (1908–1964) – английски писател.
- 29. 65 г. от първото покоряване на връх Монт Еверест от алпиниста Едмънд Хилари и шерпа Тенсинг Норгей.
- 31. 115 г. от рождението на Маньо Стоянов (1903–1986) – български библиограф, историк и книговед.

Юни

- 14. 95 г. от убийството на Александър Стамболийски (1879–1923) – български политически и държавен деец, водач на БЗНС, министър-председател.
- 14. 165 г. от смъртта на Захари Зограф (1810–1853) – български художник и иконописец.

- **15.** 155 г. от излизането на в. „Гайда“, редактиран от Петко Р. Славейков.
- **16.** 105 г. от началото на Втората балканска (Междусъюзническа) война.
- **18.** 95 г. от смъртта на Христо Смирненски (1898–1923) – български поет.
- **19.** 395 г. от рождението на Блез Паскал (1623–1662) – френски математик, физик и философ.
- **21.** 110 г. от смъртта на Николай Римски-Корсаков (1844–1908) – руски композитор.
- **30.** 110 г. от Тунгуския феномен, мощна експлозия от огнено небесно тяло със силата на ядрен взрив до с. Ванава, Централен Сибир.

Юли

- **3.** 85 г. от рождението на проф. Александър Фол (1933–2006) – български историк траколог, филолог.
- **3.** 135 г. от рождението на Франц Кафка (1883–1924) – австрийски писател.
- **3.** 110 г. от смъртта на граф Н. П. Игнатиев (1832–1908) – руски дипломат и държавник.
- **6.** 150 г. от преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през Дунава при с. Вардим, Свищовско.
- **13.** 110 г. от първото участие на жени в Олимпийските игри.
- **16.** 190 г. от рождението на Й. В. Гурко (1828–1901) – руски генерал, участник в Руско-турската освободителна война.
- **19.** 125 г. от рождението на Владимир Маяковски (1893–1930) – руски поет.
- **23.** 130 г. от рождението на Реймънд Чандлър (1888–1959) – американски писател.
- **24.** 215 г. от рождението на Александър Дюма-баща (1803–1870) – френски писател.
- **27.** 85 г. от рождението на Дончо Цончев (1933–2010) – български писател.
- **30.** 200 г. от рождението на Емили Бронте (1818–1848) – английска писателка.

Август

- **2.** 115 г. от избухването на Илинденско-Преображенското въстание.
- **10.** 105 г. от подписването на Букурещкия договор, който слага край на Втората балканска (Междусъюзническа) война.
- **12.** 165 г. от рождението на Стоян Заимов (1853–1932) – революционер и обществен деец, директор на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

- 23. 150 г. от рождението на Пол Отле (1868–1944) – белгийски общественик и библиограф, създал през 1905 г. заедно с Анри Лафонтен Универсалната десетична класификация, ползвана и днес.
- 24. 130 г. от рождението на Дора Габе (1888–1983) – българска поетеса, преводачка и общественичка.
- 27. 190 г. от рождението на Христо Г. Данов (1828–1911) – основоположник на българското книгоиздаване.
- 27. 160 г. от рождението на Джузепе Пеано (1858–1932) – италиански математик.
- 31. 110 г. от рождението на Уилям Сароян (1908–1981) – американски писател.

Септември

- 1. 120 г. от рождението на Димитър Талев (1898–1966) – български писател.
- 4. 200 г. от рождението на Димитър Мутев (1818–1864) – български културно-просветен и обществен деец, основател и първи редактор на сп. „Български книжици“.)
- 6. 330 г. от избухването на Чипровското въстание.
- 8. 150 г. от рождението на Мара Белчева (1868–1937) – българска поетеса.
- 9. 190 г. от рождението на Л. Н. Толстой (1828–1910) – руски писател.
- 9. 190 г. от рождението на Йоаким Груев (1828–1912) – български възрожденски книжовник и обществен деец.
- 13. 105 г. от рождението на Георги Павлов – Павлето (1913–1995) – български художник.
- 14. 180 г. от рождението на Христо Иванов Големия (1838–1898) – български революционер, сподвижник на Васил Левски.
- 17. 120 г. от рождението на Христо Смирненски (1898–1923) – български поет и сатирик.
- 21. 175 г. от рождението на Георги Бенковски (1843–1876) – български революционер и ръководител на Априлското въстание през 1876 г.
- 22. 110 г. от провъзгласяването на независимостта на България.
- 23. 95 г. от началото на Септемврийското въстание.
- 26. 120 г. от рождението на Джордж Гершуин (1898–1937) – американски композитор и пианист.
- 28. 110 г. от рождението на акад. Марин Големинов (1908–2000) – български композитор, диригент и общественик.

Октомври

- 4. 115 г. от рождението на Джон-Винсънт Атанасов (1903–1995) – амери-

кански учен от български произход, създател на първия електронен цифров компютър.

- 5. 140 г. от рождението на акад. Михаил Арнаудов (1878–1948) – български фолклорист, етнограф, литературен историк.
- 5. 305 г. от рождението на Дени Дидро (1713–1784) – френски философ, писател.
- 6. 135 г. от рождението на Рачо Стоянов (1883–1951) – български писател, драматург, преводач.
- 8. 60 г. от смъртта на Ран Босилек (1886–1958) – български писател за деца, преводач.
- 10. 205 г. от рождението на Джузепе Верди (1813–1901) – италиански композитор.
- 10. 105 г. от рождението на Клод Симон (1913–2005) – френски писател.
- 12. 90 г. от рождението на Рангел Вълчанов (1928–2013) – български кинорежисьор и сценарист.
- 17. 140 г. от рождението на акад. Михаил Арнаудов (1878–1948) – български фолклорист, етнограф, литературен историк.
- 17. 95 г. от рождението на Апостол Карамитев (1923–1973) – български актьор.
- 20. 180 г. от рождението на Марин Дринов (1838–1906) – български възрожденски историк и държавник, един от основателите на Българското книжовно дружество (дн. БАН) и негов пръв председател.
- 20. 115 г. от рождението на Димитър Златарски (1903–1989) – български учител и музеен работник, основател и уредник на първия селски музей в България.
- 21. 185 г. от рождението на Алфред Нобел (1833–1896) – шведски инженер, химик, индустриалец, учредител на Нобеловата награда.
- 22. 115 г. от рождението на Златю Бояджиев (1903–1976) – български художник.
- 25. 180 г. от рождението на Жорж Бизе (1838–1875) – френски композитор.
- 31. 185 г. от рождението на Александър Бородин (1833–1887) – руски композитор и учен химик.

Ноември

- 1. 145 г. от рождението на Божан Ангелов (1873–1958) – български литературен критик и историк, директор на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- 7. 105 г. от рождението на Албер Камю (1913–1960) – френски писател, един от създателите на екзистенциалния роман.
- 9. 200 г. от рождението на И. С. Тургенев (1818–1883) – руски писател.

- **14.** 125 г. от рождението на А. А. Лебедев (1893–1969) – руски физик.
- **20.** 160 г. от рождението на Селма Лагерльоф (1858–1940) – шведска писателка, лауреат на Нобеловата награда за литература.
- **22.** 185 г. от рождението на Добри Войников (1833–1878) – български възрожденски учител, писател и журналист, създател на българската драма.
- **22.** 135 г. от рождението на Сирак Скитник (1883–1943) – български художник, поет и театрален критик, библиотекар в Министерството на просвещението.
- **22.** 105 г. от рождението Асен Босев (1913–1997) – български поет за деца и преводач.

Декември

- **1.** 130 г. от рождението на Иван Г. Данчов (1888–1960) – български лексикограф, един от авторите на първата българска енциклопедия.
- **2.** 95 г. от рождението на Мария Калас (1923–1977) – световноизвестна оперна певица от гръцки произход.
- **4.** 140 г. от рождението на Никола Г. Данчов (1878–1956) – български писател и лексикограф, брат на Иван Г. Данчов.
- **9.** 410 г. от рождението на Джон Милтън (1608–1674) – английски поет.
- **10.** 140 г. от основаването на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- **11.** 100 г. от рождението на Александър Солженицин (1918–2008) – руски писател и историк.
- **11.** 215 г. от рождението на Хектор Берлиоз (1803–1869) – френски композитор и диригент.
- **20.** 150 г. от рождението на Димитър Т. Страшимиров (1868–1939) – български писател, драматург, публицист, историк на Васил Левски.
- **22.** 160 г. от рождението на Джакомо Пучини (1858–1924) – италиански оперен композитор.
- **25.** 170 г. от рождението на Александър Башмаков (1858–1943) – руски юрист, журналист, издател и поет, пръв директор на Народната библиотека в Пловдив.
- **28.** 90 г. от рождението на Чингиз Айтматов (1928–2008) – киргизки писател.

През 2018 г. се навършват:

- **610** г. от въстанието на Константин и Фружин.
- **240** г. от рождението на Никола Карастоянов (1778–1878) – български издател и основател на една от първите ни печатници.

- **225 г.** от рождението на отец Неофит Рилски (1793–1881) – български книжовник, просветител и пръв новобългарски учител.
- **205 г.** от смъртта на епископ Софроний Врачански (1739–1813) – български народен будител, продължител на делото на св. Паисий Хилендарски.
- **110 г.** от присъждането на Нобеловата награда за медицина и физиология на И. И. Мечников.
- **110 г.** от присъждането на Нобеловата награда по физика на Габриел Липман за създаване на метода на фотографското възпроизвеждане на цветовете на основата на „интерференцията“.

2018 година е:

обявена от Европейския съвет и Европейския парламент за **Европейска година на културното наследство**. Целта е да се повиши осведомеността относно европейската история и ценности и да се засили усещането за европейска идентичност. В същото време инициативата привлича вниманието към възможностите, предлагани от културното ни наследство, но и към предизвикателствата, пред които то е изправено, като например последиците от прехода към цифровите технологии, влиянието на заобикалящата среда и физическите въздействия върху обектите на културното наследство, както и незаконния трафик на паметници на културата.

Световни годишнини и десетилетия под егидата на ООН и ЕС

- **2010–2020 г.** – Международно десетилетие на пустините и борбата против опустиняването.
- **2011–2020 г.** – Международно десетилетие на инициативи за пътна безопасност.
- **2011–2020 г.** – Международно десетилетие на биоразнообразието.
- **2011–2020 г.** – Трето международно десетилетие за премахване на колониализма.
- **2014–2024 г.** – Международно десетилетие на устойчива енергия за всички.
- **2015–2024 г.** – Международно десетилетие на хората от африкански произход.
- **2016–2025 г.** – Международно десетилетие на действие по отношение на храненето.

*Изработи Ангелина Ставрева
Отдел „Методичен“ на Народната
библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив*